

Fülöp G. Dénesné, sz. Suba Ilona

Az interjút készítette, szerkesztette: Imreh Jenő László

2016. január - június

Marosvásárhely

1947. augusztus 27-én születtem egy kicsi faluban, Gegesen. Az életemnek ez volt a teljes meghatározó vonala: paraszti létformában születtem, nőttem fel. Szüleim földműveléssel foglalkoztak, az őseim is visszamenőleg.

Mindenki gazdálkodó volt

Anyai család

Édesanyámat Nagy Erzsébetnek hívták. Az ő édesapja Nagy S. Lajos volt, édesanyja pedig Nemes Karolina. Nem tudom megmondani mikor születtek, nem szép, de tényleg nem tudom. Nagyapám Ferenc József katonája volt. Vele film is készült. Még a Gulyás-testvérek készítettek velem filmet¹ annak idején az első és második világháborúról, mind a kettőről.

Ismertem a nagyszülőket, édesapám és édesanyám ágán is ismertem mind a négyet. Sőt ismertem nagymamámnak az édesanyját is, ő Simonfi Juliánna volt. A marosvásárhelyi református temetőben, ahogy bemegyünk, ott van a '48-as emlékmű, s mellette van egy sírkő, egy Simonfi nevű árvaszéki bíró sírhelye. Ebből a családból származik nagymamám. Nagy Sándor volt a férje, ő amolyan falubíró volt. Van egy-két szép emlékem nagymamámról, és kézimunkák az ő kezéből és idejéből. Nagyon féltünk tőle mindig, mert szigorú, inkább gögösnek mondható nagymama volt. De bibliaolvasó asszony volt. Minden nap olvasnom kellett neki a Bibliát, így mire a négy osztályt elvégeztem, szépen végig is olvastam. Ő meg magyarázott, tanítgatott, hogy miért kell magunkra vigyázni. Nagyon szép kelengyéje volt, és mindig nagyon tetszett nekem, ahogy azt rendbe tartotta. Élete utolsó napjáig szőtt és font.

Volt még egy telkünk és egy házunk a faluban, ott hosszú ideig dédnagyanyám lakott. Emlékszem, nagy s bő szoknyákban meg főkötővel járt a templomba – még most is megvan a főkötője nálam –, és plüsskabátja is volt, háromnegyedes. Ez a kabát és az a nagy, bő szoknya megmaradt az emlékeimben. Igazán tartásos öreg néni volt dédnagyanyám, és hosszú élete is volt. Mindig piócát rakott a lábára – akkoriban volt házi orvosunk is, aki mindent tudott, vagyis azt a keveset, amit akkor tudtak, és ő tanácsolta. Dédnagymamám mindenféle zöldséggel, gyümölccsel élt, tehát mondhatom, hogy ő már modern étkezést folytatott. Nagyon szerette a mézet. Mindig küldött engem mézért, és én nagyon izgultam – mert akkor nem voltak ilyen csavaros tetejű üvegek –, hogy ki ne öntsem, mire hazaérek.

Nagyapámék kilencen voltak testvérek, s a szüleiknek nem volt nagy birtokuk, úgyhogy nagyon nehéz életük volt. Édesanyámék haton voltak testvérek, de abból három meghalt még pici korában. Édesanyám volt a legnagyobb gyermek, és korán el is kellett mennie szolgálni. Kilencévesen ment el szolgálni Szovátára, ott egy szállodában kellett ágyakat vessen és vasaljon, később a konyhán dolgozott. Egy időben többen is bejártak Marosvásárhelyre, vele egykorú, hárászkendős² fiatal lányok, és így került édesanyám is Vásárhelyre, egy zsidó családhoz, a posta főnökéhez. A régi nagy postán, a legfelső szinten volt a postafőnök lakása. Náluk szolgált édesanyám, és ők fedezték fel, hogy mennyire értelmes. Ők taníttatták édesanyámat, el is végezte a kereskedelmit; akkor az egy jó iskola volt, a Hangyásziskola.³ Csekme Pista⁴ bácsi is tanította. Amikor ő hazakerült, édesapám már udvarolt neki.

Édesanyám drága, mesemondó néni volt. Sokat mesélt nekünk, de közben mindig dolgozott valamit: szőtt vagy font, ami a paraszti életformában éppen aktuális volt. Egészen más életforma volt, ma el sem lehetne hinni. Még a falusi gyerekeknek is nehéz elmondani, hogy mit jelentett ez akkor: mindent megszőttek, mindent ők maguk állítottak elő, tehát egy teljes önellátó életforma volt.

Apai család

Édesapám Suba Endre volt. Az apai nagyszülők Suba Ferenc nagyapám és Nagy Eliza nagymamám, aki 1901-ben született.

Érdekes személy volt az én nagyapám, Suba Ferenc, furfangos, igazi székely észjárású ember. Amikor a kollektivizálás⁵ jött, neki akkor még fegyvere is volt, néha-néha lőtt vele egy-egy vaddisznót. Amíg lehetett, igyekezett boldogulni, de aztán már félős volt a történet. Neki az volt az elve, hogy át kell venni a hatalmat – hogy azt mondjam – a kollektív felett. Úgy gondolta, kollektív elnök kell lenni, vagyis oda kell állni, és azt kell szolgálni. Ki is mondta: „Miért engedjük, hogy parancsoljanak olyan emberek, akiknek a faluban soha még egy állatjuk sem volt, meg földjük sem volt, és nem is értenek igazán ehhez?” Különös, hogy olyan tartásosak voltak az emberek akkor – maga az én édesapám is, ő semmi pénzért nem állt volna a kollektívbe. Nagyon kínos volt a helyzetünk, mert mindenki azt mondta a faluban, hogy amíg Suba Endre nem áll be a kollektívbe, addig ők se. Ez akkoriban egy olyan hivatkozás volt, hogy emiatt elkezdtek kínozni édesapámat.

A családi történetek közül jól emlékszem egyre. Akkor ugye az elválás nem volt olyan szokás, mint manapság, hogy megbántják egymást, aztán könnyedén elválnak, hanem komoly indok kellett. Elment nagyanyámnak egy fiútestvére Kanadába, s a felesége ott maradt egy kicsi gyerekekkel a faluban. Nagyapám kezdte őt segíteni a földművelésben: szántott-vetett, mindenfélét csinált nekik... és ebből összejött egy gyerek. Ő lett Dénes bátyám, aki azért Nagy Dénes, mert nagyapám a sógornőjét nem vette el feleségül, de együtt éltek egy ideig. Nagyanyám többet még a kapun sem engedte be nagyapámat, aki később elment a faluból is, Márkodba költözött. Márkodban élt, és ott született a harmadik fia, Suba Ferenc.

Édesanyám aztán próbálta békítgetni az időseket, és magyarázgatott nekünk is, hogy ismerjük meg nagyapánkat, és hogy el kell menni hozzá, meg kell látogatni. A fiútestvérek aztán nagyon jó barátságban voltak együtt, egymást segítették és segítik mind a mai napig. Él még a két nagybátyánk most is – ők is gazdálkodók –, és kapcsolatba vagyunk velük. Nagyanyám egy nagyon tartásos asszony volt. Tíz évet éltek együtt házasságban, és e történet után aztán soha többé nem ment férjhez. Velünk élt nagymama, egy udvaron, egy házban, egy háztartásban laktunk vele, édesanyám szüleivel, sőt még a dédnagymamámmal, Simonfi Juliánnával is.

Testvérem is van, egy fivérem. Ő egy évvel idősebb, mint én. Ugyanebben a paraszti életformában nőtt fel ő is, később aztán az állatorvosi egyetemen tanult, és állattenyésztő mérnök lett. Akkoriban alakult ki ez az újabb szakma. A

marosszentgyörgyi állattenyésztő farmon dolgozott, ők válogatták ki a fajállatokat egész Romániában. Elég sokat járt megyéről-megyére. Nem szakadt el a paraszti létformától, mind a mai napig sok tyúk van az udvarán, disznó, juhok meg minden. Jó kapcsolatban vagyunk, szeretetben, mint a testvérek. Meg szoktuk beszélni a gondokat, de ő egy másik típusú ember, teljesen más alkat. Három szép gyerekük van: Mária-Magdolna, aki matektanár lett, Kinga, aki munkásként egy vállalatnál dolgozik, és Attila, ő a legkisebb. Unokák is vannak. Máriának és Kingának is van két gyereke, Attiláéknál pedig most született a harmadik. Testvérbátyám most éppen Angliában dolgozik. Küszködnek.

Ott volt a sok búza aratatlan, és édesapámat elvitték...

Édesapámnak volt egy szerény vagyona – úgy is mondhatnám, hogy a családban ő volt a vagyonos, a birtokos –, abban volt erdő, legelő, volt kaszáló, szőlő, gyümölcsös. Ennek egy részét már az első román időben elvették, úgyhogy a kollektivizálás idején olyan 46 hektár körül volt a birtok. Ahogy már mondtam, nagyapám szidta édesapámat, hogy miért nem állnak a kollektív élére, de apám ezt soha nem tette volna meg, annyira nem tudott beletörődni a helyzetbe. Édesapám örökségét és birtokát kétszer is megdézsmálták. Először felét, utána meg a maradékot osztották el. A száz hektárból előbb negyvenhat maradt, azaz kevesebb mint a fele. Azt kettéosztották, amikor nagyanyám és édesapám is belépett a kollektívbe, mert ha nem tették volna, akkor nem is tudom, milyen kategóriába estek volna. Így is kuláknak számítottak, ami szörnyű dolog volt a család számára, és ezért aztán kétféle választották a birtokot.

Nagyon nehéz volt abban az időben, sokat szenvedtünk. Éjjel jöttek, és akkor végül el is vitték édesapámat Moineștre, és később Comăneșten töltött vagy hat hónapot. Akkor vették el mindenünket. Éjszaka elvitték őket, és mi nem tudtunk róluk semmit reggelig. Közben aratás jött, és ott volt a sok búza aratatlan, és édesapámat elvitték. Akkor gyalog lementünk nagymamámmal – nem is volt mivel mással menni – Gegesből Havadtőre, de semmit nem tudtunk meg róla. Édesanyám is ment, hogy őt megkeresse, de rossz vonatra szállt fel, és hogy ne menjen rossz irányba, kiszökött a vonatból – nagy nyílt combtörése lett, gyakorlatilag térden felül kettétört a lába, úgyhogy pont az aratásra munkaképtelenné vált. Emlékszem, én szedtem össze a

faluban a rokonokat meg az ismerősöket, hogy jöjjenek segíteni a búzát learatni. Olyanok is jöttek, akiket nem hívtunk, és két nap alatt learatták a búzáinkat, hogy minket ne izgasson ez a dolog, aztán kévébe kötve meg szakaszba rakva kicsépeltek az utolsó fuvintásig. El is vitték, mert akkor ez volt „a divat”.⁶

Nagyon nagy dolog volt az életünkben, amikor édesapám hat hónap múlva végre hazakerült. Akkor az volt a nagy csodám, és utólag belegondolva is megható, hogy mekkora szülőföld iránti hűség kellett ahhoz, hogy mindent elvittek, semmit nem hagytak a hambárban, és ősszel mégis ment és szántott-vetett. Bibliai, isteni rendelés szerint éltek: hogy nem lehet a földet ott hagyni, nem lehet nem megművelni, az vétek volna. Ezek a kitartásról szóló emberi történetek, ezek a szép és példás dolgok maradtak meg az emlékeimben. Mindig azt mondtam magunk között, hogy szentté lehetne avatni őket csak ezért a dologért is, hogy tudták, a teljes hiábavalóságnak vetnek, és mégis vetettek. Mert nem lehetett a földet ott hagyni műveletlen.

Szüleim '62-ben lettek kollektív tagok, addig ment a kuláksággal járó nagy nyűgölődés, nagy küzdelem. Édesanyám – úgy gondolom, okosan – elővette a kereskedelmi diplomát, amit korábban szerzett, és azzal igyekezett boldogulni. Jelentkezett, hogy a falu boltját vezetné, s végül ott dolgozott egész élete végéig, csak pár évig volt nyugdíjas. A falu boltját vezette édesanyám tehát bölcsességgel, és így amit korábban tanult, azzal is, a kereskedelemmel foglalkozott. Később édesapám is neki segített, s párhuzamosan művelte a gazdaságot azon a kis területen, amit meghagytak. Mint azt hangsúlyoztam, 100 hektár körül volt összesen, amit elvittek, elkoboztak, és abból 15 ár volt [*1500 négyzetméter*], az a kicsi háztáji, amit művelhettünk. De egyébként lehetett dolgozni a kollektívben is, úgyhogy még én is dolgoztam velük, segítve a normát, hogy egy kicsit többhöz jussanak.⁷

De ez a kulák-korszak volt a legszörnyűbb, amikor minden nap zaklattak. Már semmink nem volt, mindenünket elvitték... Az ágyneműnket, amiben éjszaka aludtunk, összecsomagoltuk és átvittük a patakon. Egy nyugdíjas házaspár lakott ott, akik a Bányaságból⁸ költöztek haza; beraktuk az ő pincéjükbe, hogy el ne vigyék azt is, amiben alszunk. Este vittük vissza a sötétben. Elkobozták a varrógépünket! Tudom, hogy adóba vitték el, és már gegesi papné voltam, amikor egy cigányember megállt a kapuban egy lovas szekérrel, és árulta a varrógépet. Akkor kimentem, és

ráismertem. Amikor kislány voltam, pont addig értem fel, hogy megrágtam egy kicsit ott a centisnek a végét. Mindig odahajoltam, és akkor leszedtem a fogaimmal, úgyhogy ott nem látszott, hogy hány centi. Akkor megkértem a férjemet, Dénest, hogy vegyék meg, mert ez a mi varrógépünk volt, egy Mondlorf, német gép, amit még dédnagyanyám vásárolt, s ott volt a háznál. Ma is megvan a varrógép, mert visszavettük.

Még a kulák időkben köpültük a vajat. Megvásároltunk sok tejet a faluból, és készítettünk abból sajtot, vajat, tejfölt. Továbbá tojásokat vásárolt fel édesanyám a faluból, és mindig ment Lupeniba kereskedni. Abból vettek aztán a szüleim vetőmagot, meg amit kellett a család szükségére, sőt még építkeztek is. Volt egy nagy gyümölcsösünk, amit a kollektív nem kezelt, nem foglalkozott vele egyáltalán: se a gyümölcsöt nem szedte le, se nem tartott igény valamiért rá. Ezért mi azt rendszeresen leszedtük, és én jöttem úgy Marosvásárhelyre ló-szekérrel, hogy be volt ágyazva a kishordó pálinka, nagyobb hordó bor, s a szekér megtöltve almával, egészen fel a nagy hordó tetejéig. Két téglát megmelegítve a lábam alá tettünk, hogy meg ne fagyjon, és úgy jöttünk be Vásárhelyre. Itt volt egy család, akik mindent úgy, ahogy volt, átvettek. Percek alatt leraktuk, aztán édesapám is beült a szekér aljába, bedobta a gyeplőt a lovaknak, és azok meg hazavittek, egészen a kapuig. Úgyhogy voltak ilyen élményeim is. Mindent összességében látva, ebből az volt a jó, hogy mikor papné lettem, és Dénes mondta, hogy mennyi a fizetés nem ijedtem meg.

A kulákság idején meg a kollektív gazdaságban egész más életformájuk lett a szüleimnek, de meghatározó a paraszti létforma volt az életünkben. Édesapám jelleme, személyisége és hajthatatlan helytállása ragadta meg gyermek szívemet. Ő élete utolsó öt évében teljesen megvakult. Akkor elvittem Budapestre is, mindenféle. Megtudtam, hogy pici gyermek korában a lépét megütötte valami szekeres balesetben, és emiatt különösen sok vértessé került a vérébe, ami végül vaksághoz vezetett.

Gyermekkor

Mindent meg kellett tanulnom pici kortól, és hasonlóan a testvéremnek is. Nem kíméltek semmitől, korán kellett kelni, menni kellett a mezőre, vinni kellett az ételt.

Nekem volt kicsi sulykom, kicsi villám, kicsi gereblyém, kicsi kapám – aztán minden szerszám nőtt velem, ahogy nőttem, úgy lett nagyobb-nagyobb. Egyedül kaszálni csak papné koromban tanultam meg, amikor már disznóink voltak, és kellett a lucernát vágni nekik. Nem mondom, hogy szépen kaszáltam, elég szakállason, de azt is meg kellett tanulni végül. Tehát mi az életformánkat falun kezdtük a falusi emberek életével összhangban és párhuzamosan. Azért volt nagy dolog nekem ez a paraszti származásom, mert később nem ijedtem meg, ha nem volt fizetésünk. Akkor a lelkészek fizetése általában decemberben érkezett, tehát nem tudtuk felvenni hónapról-hónapra a fizetésünket, és elég sokat küszködtünk emiatt anyagilag. Nagyon nehéz volt, de úgy csináltam mindent, ahogy a szülői háznál tanultam – neveltem a csirkéket, a rucákat, a libákat, a disznót –, s végül is minden megvolt, ami kellett.

A télnek megvolt a maga szépsége. A nagy disznóvágások, jó hangulatú együttlétek, favágások, fahordások, aztán a trágyázások... Néha utána kötötték a szánkót a szekérnek, s minket is, gyerekeket megszáncóztattak kicsit vele. Mindenféleképpen volt részem, szép világom volt, azt tudom mondani, kerek egész. Megtanultam szőni, fonni, ennek papné koromban is hasznát vettem. Nagyon sokat szőttem később, különösen hármásfalusi papnéságom idején. Akkor jöttek be divatba a népi szőttesek, amiből függönyöket, meg sötétítőket csináltunk. Szőttem a kolozsváriaknak, sokszor éjszakákig. Akkor nagy divat volt a tarisznya, kis szőttes tarisznya diákoknak. Mindennek hasznát vettem, amit gyerekkoromban átéltem és megtanultam. Ma is van osztovátám [*szövőszék*], megvan, mindent megtartottam.

A gyerekkoromat meghatározta, hogy rengeteg sok élettörténetet hallgattam végig. Tanúja voltam a fonóknak, a népi játékoknak, mindennek, amit a faluban meg lehetett tapasztalni. Bállok voltak, közösségi élet volt, és ezek nagyon meghatározóak voltak az életünkben. A város nem ad ilyen gazdag élményvilágot a gyermekeknek, mint amit egy falu ad. Az, hogy cseresznyét, szilvát, szőlőt szedtünk, hogy kapáltunk, arattunk, mind-mind meghatározóvá vált életünkben. Hiába volt olyan nehéz az élet, a kulák-sors és minden velejárója, mégis valami nagy belső nyugalmat tapasztaltam meg világomban, ami mindig, ha eszembe jut, pozitívan hat rám.

Azok az emberek, akik ott küszködtek és vért izzadtak azért, hogy a mindennapi ételük meglegyen, azok voltak a legpozitívabb emberek. A viselkedésük, az a lelki

tisztaság abban az időben megtapasztalható volt még. Ma már egy egész másik világ lett a falu is, sok mindenben megváltozott. De akkor, ha valaki megszorult, és segíteni kellett, élt még a székely falunak az a szép rendje, ami az egész székelységnek nagy ereje volt. Hogyha valaki nagy bajban volt – háza leégett, állata elpusztult –, összedobták azonnal, és kiségtették abból a bajból egymást. És én ezeket mind megtapasztaltam, úgyhogy mind igaz történetekkel lettem felruházva, megáldva. Amikor építettük a vásárhelyi lakásunkat, renováltuk, jelentkeztek atyafiak a szülőfalumból azzal, hogy tartoznak nekem – édesapám segített nekik, amikor ők építettek.⁹ Számon tartották, hogy kinek hány nap tartozása van, és jöttek, hogy megtudják, miben segíthetnek, mikor, hányan jöjjenek. Én teljesen meglepődtem, hiszen én ezt a világot rég magam mögött hagytam, és elfelejtettem ezeket a dolgokat, de él, még mindig él az emberekben ebből a régi rendből, tiszteletből kicsi. Bárcsak tovább tudnák adni a falu életébe!

Nem beszélve a koldusról. A falu koldusa, az egy szent dolog volt. Édesanyám kenyeret, kalácsot sütött, ha nagy ünnep volt. Akkoriban Szabó Frici bácsi volt a falu koldusa, és én vittem neki egy kalácsot, kenyeret – a tanító bácsinak is vittem, a tanító néninek és a koldusnak is. Olyan szép dolgok voltak ezek! Édesanyám azt mondta, hogy akkor leszünk igazán szegények, ha nem tudunk adni. A kulákságunk idején mindent kisöpörtek, még a padlásról is – nagymama mondta is édesanyámnak, hogy „már nincs búzánk, veszed a lisztet!” –, de akkor sem hagyta el édesanyám ezt a szokást, a családi életünknek ez egy fontos tartozéka volt. Ma már adakozni is olyan nehezen tudnak az emberek, pedig annyi pénzt elköltünk rosszra, rossz helyre tesszük. Vagy nem azt vesszük, amit kellene, vagy letesszük, és ott marad. Én is. Elkerülhetetlen, hogy ne ezt tegyük, hiszen olyan kínálat van, olyan bőség. Szomorúan látom, hogy amikor az egyháznak vagy éppen valakinek a javára adakozni kell, akkor zsémbelünk vagy nem adunk, megkeményedik a szívünk. Sőt az egyházban is le vagyunk maradva sok mindennel, azt látom. Holland gyülekezetekben voltam, és háromszor járt körbe a persely, mert háromféle célra gyűjtöttek. Egy olyan templomban voltam, ahol a gyülekezetnek óriási adóssága volt, mondta a lelkész nekem, hogy arra is gyűjtünk. Egy alkalom arra megy, de két alkalom megy egy iskolának, egy szegény árvaháznak vagy valahová Kelet-Európába vagy Afrikába. Tehát azt, hogy segítsenek, nem hagyhatják el, akkor sem, ha adósok az állam felé. Azt látom, hogy ezekben mi nagyon-nagyon lemaradtunk.

Gyerekként mindenben benne voltunk a faluban, minden jó buliban. Kisebb korunkban, arra emlékszem, olyan nagy sár volt, hogy édesapám lóháton vitt mindig óvodába és iskolába is. Jártunk vallásórára is, annak ellenére, hogy akkor már tiltott volt. Volt egy kitűnő tanító bácsink, aki meghatározó volt a falu életében. Úgyhogy mindenki megtanult írni, olvasni, számolni meg az alapvető dolgokat. Nem volt értelmiségi a családban senki, így a könyv a Biblia volt a házban és az újságok, s néhány Arany János kötetem volt és Móra Ferenc meséi, azokon nőttem fel. Abban az időben elég sok mesét olvastak, szép meséket. Móra Ferencre emlékszem a legjobban, ahogy azokat próbáltuk játszani is. Aztán alakult egy színtársulat, és mindig szavaltunk diákként. Elég sok diák volt, 16-on voltunk a faluban, és minden vakáció végére egy színdarabot betanultunk, s előadtuk a falunak. A templomban verseket mondtunk, és ahogy ezek a falu életében működtek, a mi életünkben is úgy volt. Szerettük, nagyon szerettem az irodalmat később is, a középiskolában is.

Megvan még a szülői ház, nem is adom el soha – ne adja Isten, hogy úgy megszoruljak, hogy pár lejért odaadjam az őseimnek a verítékét. Úgyhogy megtartottam, még a testvéremmel nem osztzkodtunk. Épp a nyáron renováltuk a csúrt, a kertet, kerítést, hogy ne menjen tönkre semmi. Annyira átéltem a szüleimnek a szenvedését meg a küzdelmét, hogy nem tudom eladni. Kinek is adnám oda? Ma nincs is értéke a háznak ezekben a kicsi falvakban.

Geges gyönyörű kicsi falu, amit nagyon szeretek. Újra és újra haza kell menjek, ha csak két szippantásnyi levegőre is. Szerelmese vagyok a falumnak. Én mindig azt mondtam, hogy mindent, amit elértem az életemben, és amivé lettem, azt én ennek a világnak köszönhetem. Az a tény, hogy én azt megismertem, felfogtam, megértettem, s megszerettem, egyszerűen ez volt a megtartó erő az életemben. Ezért értettük meg máshol is a falusi embereket az ő világukban, és ezért tudtam, hogyan gondolkodnak a papról, hogyan a papnéról. Az mindig különös dolog, hogy ki hogy éli meg az életét, de ezek jó eligazítások voltak az életemben, hogy ne tévedjek, ha lehet, vagy ne tegyek tönkre valamit. Ez volt az én imádságom.

Iskolás évek

Gegesben összevont osztályokban tanultunk: az első osztály a harmadikkal volt együtt, a második a negyedikkel. Egy tanító bácsink volt, Gál József – Isten nyugosztalja, kitűnő tanítóember volt. Első osztályban az értelmesebbje a harmadikos anyagot is megtanulta, mert előttünk zajlott annak a tanítása is, úgyhogy, az egész négyosztályos anyagot kívülről lehetett tudni mire elvégeztük a negyediket is.

Az már a kemény kulák-idő volt, éppen ezért édesapámék nem akarták, hogy otthon maradjunk, hiszen ki tudja, hogy milyen sorsa lesz ott a földműveseknek. Bár én nagyon szerettem az ottani életet, de mégis tovább kellett tanulni. Tizenegy éves voltam, amikor Makfalvára kellett mennem iskolába, és bentlakásban kellett maradni. A bentlakásos életforma is egy külön szép dolog volt, de emlékszem, hogy nem akartam menni semmiképpen... Édesanyám megtanított vasalni, mosni és arra, hogyan tegyem rendbe a dolgaimat. Tudom, hogy a vasalódeszkát csak úgy értem fel, ha a mosóteknőt felfordította, és én arra felálltam – akkor tudtam csak vasalni. Emlékszem, hogy a makfalvi iskolában az egyik tanító néni megkért arra, hogy vigyázzak a gyerekére délután, és láttam, hogy van egy nagy kosár vasalnivalója; mire hazajött kivasaltam neki a ruhát. Meg volt lepődve, hogy én férfiinget is tudok vasalni.

Makfalván egy évet töltöttem, elég kemény időszak volt. A Czigler-féle házban volt a bentlakás. Természetesen fiú és lány háló volt külön-külön, a két háló között volt egy hatalmas ebédlő, és a Czigler-család zongorája is ott volt. Néha nagy multságba kezdtünk meg hancúroztunk. Volt egy Lidi néni, aki főzött nekünk, felülvigyzott minket. Ő ott is aludt a konyha mellett egy kis szobában, és hogyha este rosszalkodtunk vagy nagy volt a zaj, akkor jött egy hatalmas fakanállal, és beteretelt minket az ágyainkba. Emlékszem ilyen játékokra.

Rózsa Lajos volt ott a tanítónk, és Demény Gizella volt az osztályfőnökünk. Nagy szerencsénk volt, ugyanis a régi világban végzett tanítók, kántor-tanítók mások voltak, és a mi tanáraink még abban a másik korszakban tanultak, jó középiskolákban. Székelyudvarhely, Székelykeresztúr, no, meg persze Nagyenyed voltak azok a városok, amelyek nagyon sok tanítót, tanárembert adtak ezeknek az iskoláknak. Tehát nekünk a tanítóinkkal, tanárainkkal, ahogy visszagondolok, nagyon

nagy szerencsénk volt, hiszen ők még jó nevelést kaptak, amit próbáltak átadni nekünk is. Internátusi életünkre gondolva, a teljes rend betartására, a szigorúságra neveltek. Nagyon jó alapozás volt.

Hatodik osztályba már Erdőszentgyörgyre mentem, és később ott is érettségiztem. Nagyon szigorú fegyelem volt. Külön épületben volt a leány internátus, külön a fiú internátus. Nem tudunk hazamenni, csak karácsonykor, az volt a téli vakáció. Aztán volt egy tavaszi vakáció, ami nem mindig esett a húsvéti ünnepekre, ugyanis akkor nem volt egyházi ünnep, semmi. Egyébként nem nagyon tudunk hazajárni. Volt úgy, hogy gyalog mentünk haza Erdőszentgyörgyről Gegesbe, aztán édesapám lovas szekérrel visszavitt minket. Egyszer-kétszer engedtek haza egy-egy évharmadban. Ott töltöttük az életünket, és ott kellett mindent véghezvinni.

Voltak különleges összejöveteleink is. Szombat esténként lehetett táncolni, süteményeket is tudunk ott vásárolni, tehát ez egy szeretetvendégség-szerű alkalom volt a tanárokkal együtt. A bentlakásban tulajdonképpen nagy szigorúság volt. Este 10-kor villanyoltás, 6-kor ébresztő. Még reggel is volt szilencium. Aztán fél 8-tól reggeli, 8-tól tanítás, és délben 2-kor volt az ebéd a konviktuson. Mondhatom, hogy sokkal egyszerűbb ellátással voltam, mint amit ma látunk, hogy hogyan dúskálunk az ételekben. Volt úgy, hogy csak főtt krumpli volt a vacsora, de mondjuk ez soha nem volt probléma számomra. Jól éltünk, azt mondhatom.

Az iskolát nagyon szerettem, nagyon szerettem a tanárait. Fel lehetett rájuk nézni! Volt tartásuk, és a szavukat mindig betartották. A fegyelem és osztályozások kérdésében nem voltak lazítások. Úgyhogy én azt az iskolát nagyon jónak tartottam akkor ott Erdőszentgyörgyön. Akkor alakult a román tagozat, hiszen addig nem is volt soha, úgyhogy kezdetben a tanárok is magyarul beszéltek meg a diákok is. Nem véletlen, hiszen az erdőszentgyörgyi románok általában magyarul beszéltek abban az időben.

Volt egy érdekes történetünk: arról szól, hogy volt egy „tovarășu Măgheroș” (Magyaros elvtárs), aki parlamenti képviselő volt. Neki volt egy nevelhetetlen rossz leánya, akit odahoztak a mi iskolánkba, mert a dadája – vagy aki nevelte – erdőszentgyörgyi volt. Ez a lány semmit nem tartott be, ami az iskola fegyelmi szabályzatában volt. Minden be volt határolva: az egyenruha viselete kötelező volt, nejlonharisnyát nem lehetett húzni, csak patentharisnyát, magas sarkú cipőt nem

lehetett viselni... Igaz, hogy ez egy kicsit régimódi volt, de visszahoznám! Jó volt, mert nem volt versengés, hogy ki milyen ruhát vesz; mind egyenruhában voltunk, s azt kellett rendben tartani. Egyik szombaton ez a lány meghívott minket egy teázásra magukhoz. Ott volt egy olyan élményem, hogy láthattam, ahogy bőröndök voltak összecsomagolva, benne szép kis román népviseletekkel, kisgyerekekre való viseletekkel. Ezeket onnan vitték külföldre, „misszióba”. Ez akkor nagyon megragadta a figyelmemet, hogy ilyen is van. Az egy vad kommunizmus volt, és megtörténhetett, hogy pakolják a ruhákat, és viszik, merthogy a nemzeti öntudatuk külföldön is meg kell maradjon. Ezt egyébként sokszor elmeséltem, hogy ebből lehet tanulni, és remélem, hogy a mi népünk számára is van már ilyen lehetőség. Varrjunk szép kis népviseleti ruhákat, és küldjük misszióba. Ez is egy szép területe lehet az életünknek.

A jegyeim nem voltak kitűnőek, nem voltam első az osztályban, de úgy az elsők között, és elég szép általános eredménnyel végeztem. Mindig orvosi egyetemre és pályára készültem, éppen ezért részt vettem egészségügyi versenyeken, mint például, hogy ki tudja, hogy kell elsősegélyt nyújtani, hogy kell kötözni, mit kell tenni, ha tűz tombol, ha árvíz pusztít, ha bármi történik. Ezekben mindig jeleskedtem. Nagyon szerettem ezt az egészségügyi területet, ezért is döntöttem úgy, hogy orvosi pályára megyek.

Középiskolában részt vettem irodalmi versenyeken is, hiszen nagyon szerettem az irodalmat. Sokat olvastam és sok verset tanultam. Együtt jártunk Koszta Gabriellával¹⁰, aki színművésznő most. Már akkor színire készült. Együtt rengeteg verset megtanultunk, s hol játszva, hol pajkosan, hol komolyan, hol éppen versenyezve, de szavaltunk. Nagyon szerettem a verseket. Most is tudogatom még József Attila verseit, Radnóti verseit. Akkor sok verset kellett vinni az iskolába, románul is, magyarul is, oroszul is. Voltak fejben megtanult dolgok. Most ez sem kötelező mindig. Nem tudom, hogy van a mai iskolákban, de azt újra be kellene vezetni, hogy sok szöveget tanuljanak meg a fiatalok. Nem csak azért, mert szépek is ezek a szövegek, gazdagítják lelki világunkat, hanem azért is, mert memóriafejlesztés szempontjából is hasznos, ha szövegeket tudunk tartalékolni.

Vannak olyan oroszleckék, amelyeket még mind a mai napig tudok. Vagy tudok franciául is, hiszen tanultunk vagy nyolc évet. Jakab tanárnő volt ebből a tárgyból a

tanár, és ő nagyon sok szöveget kért, illetve a ragozásokat. Főleg a nyelvtanra volt ráállva, és sokat kellett ragozni: passé perfé, récent... az igéket mind be kellett helyezni ezekbe az igeidőkbe, s mondanunk is kellett. De nem is igazán szerettük vagy élveztük, olyan kínlódás volt az egész. Jött egyszer egy fiatal tanárnő az egyetemről, Filimon Elenának hívták, kedves nőszemély volt. Ő mondta, hogy ne tanuljunk semmi nyelvtant, neki nem kell. Itt vannak La Fontaine meséi, válasszunk ki egyet magunknak évharmad végére, és ha tudjuk a szövegeket elemezni, fordítani, megmondani, milyen igeidőben van, akkor ő megadja a tízest. Aki ebből tud felelni, és el tudja mondani a mese szövegét, az megkaphatja a jelest. S mint az örültek, elkezdtünk tanulni. Ezzel gyakoroltuk a nyelvet – hangosan, a szünetekben is, viccesen is, komolyan is. És egyszerűen elkezdtünk franciául tanulni, és megtanultunk megszólalni. Addig senki nem tudott megszólalni franciául, de ez egy olyan jó módszernek bizonyult a nyelvtanulásra, hogy könnyedén elkezdtünk beszélni. Úgyhogy én egészen '90-ig, ha idegen jött valaki hozzánk, mindig csak franciául tudtam beszélgetni vele. Angolul nem tudtam, s aztán majd a gyerekeimmel tanultam meg angolul – nekik tanárt fogadtam –, miközben ők az ebédlőben tanultak, én meg a konyhán főztem, s hallottam az angol leckéket. Úgyhogy egyszer csak én is megszólaltam angolul. Na, de nem tudok olyan jól, csak el tudok igazodni, ha külföldre megyek, boldogulni tudok.

Boldog diák voltam. Szerettem tanulni, szerettem az iskolát, tanáraimat. Meg tudták szeretetni a tárgyat és a tanulást velünk. És ehhez is tehetség kell. A jó pedagógusok nagyon sokat érnek. Sajnos az országunkban nem fogják fel, hogy a tanárt, a tanítókat kell a legjobban megfizetni. Igen a tanár az, aki a gyerekünkéből embert farag, vagy aki a szívéhez közel tud jutni. Mert akinek szenvedés az iskola, a tanulás, abból sose lesz jó tanuló, de még kíváncsi sem lesz. Kíváncsiakká kellene tegyenek minket, hogy nézzünk utána dolgoknak, hogy kezdjünk el tanulni. Ez volna a lényege az egész iskolának.

A középiskolai évek után felvételiztem az orvosi egyetemre, és nem jutottam be. Ez 1965-ben volt. Annak az évnek az őszén, amikor elkezdték hozni Alexandriából autóbusszokkal a diákokat. Akkor kezdték feltölteni a román tagozatot Vásárhelyen, s én abban az időben felvételiztem. Elég szép médiával *[átlaggal]* estem ki az orvosi egyetem felvételi vizsgájáról, de kiestem. De akkor már ismertem Dénest, korábban, '64 őszén megismerkedtünk. Ott szolgált már a falunkban. A vakációkban jártam a

templomba, meg műsorokat készítettünk, 16 diák volt akkoriban a faluban, Gegesben. Nagyon sok műsort készítettünk a gyülekezet számára. A templomban volt Arany-est, mikor Arany János verseket szavaltunk. Dénes más lelkületű lelkész volt, mint az elődei, s nagyon megszerettük. Általában a diákság rajongva szerette, amiatt is, hogy mesélt az életéről. Ebből következett, hogy mi magunk is kicsi ellenzékiek voltunk. Láttuk azt, hogy mit műveltek a falusi emberekkel, a paraszti világgal, és ez nagy ellenszenvet váltott ki belőlünk, ezért mindenki, aki ez ellen a rendszer ellen harcolt, szimpatikus volt. Alapvetően ez az én életemben is meghatározó volt, és biztosan a megismerkedésünkben is.

Az érettségit követően kinevezést nyertem egy évre, a helyettes tanári állásra Gegesbe. Így tanítottam akkor egy évet. Az iskolai tanulmányokat és a sikeres érettségit követően tehát Erdőszentgyörgyről hazaköltöztem Gegesbe. Azért tanítottam ott pusztán egy esztendő, mert a Dénessel való ismerkedésünk, barátkozásunk és végül házasságunk miatt megvonták tőlem ezt a jogot és lehetőséget.

Ez olyan, hogy valaki meglát valakit és megszeret – Házasság, család

Iskolás voltam még, amikor Erdőszentgyörgyről hazaérkezve Gegesbe, a nagy hídon találkoztunk Dénessel – legeslegelőször egy hídon láttam tehát meg őt. Ez olyan, hogy valaki meglát valakit és megszeret. Ez az első pillantási szerelem, ahogy a Biblia írja.¹¹ Egy esztendeig ez teljesen plátói szerelem volt, hogy azt mondjam. Azért nem egészen plátói... Sokat olvastam, könyveket cseréltünk. Amikor találkoztunk, akkor mindig valami szép témáról beszélgettünk. Sokszor magáról a házasságról is beszélgettünk, ugyanakkor a találkozás élményeiről. Ezek voltak az alapvető élményei a kapcsolatunknak. Később aztán, amikor mélyült a kapcsolat, sokat gyalogoltunk a szomszéd falvakba is, kirándultunk. Ez a szokás megmaradt későbbre is.

A szülők inkább aggodalommal viszonyultak a kapcsolatunkhoz; nem tiltottak, nem mondták, hogy nem, de nagyon féltettek. Igen-igen tisztelték a férjemet, sőt még olyan is volt, hogy egy jó ideig édesanyám főzött Dénesnek a gegesi szolgálata elején. Én akkor még bentlakásban voltam. Mi, diákok nem voltunk otthon. És abban

az időben volt úgy, hogy nálunk vásárolt egy-egy ebédet magának. El kell azért mondanom, hogy a szüleim aggódtak a nagy korkülönbség miatt – 16 év korkülönbség volt köztünk –, mondogatták is, hogy ebből aztán mi lesz...

A tanáraink számára nagy csalódás volt, amikor bejelentettem, hogy férjhez megyek. És jöttek is... Jött Simon Árpádné, és próbált lebeszélni. Elmondta, hogy ne menjek ehhez a férfihez, ne rontsam el az életem, ne tegyem tönkre azt. Hangsúlyozták mások is, hogy meg kell gondolni, kihez megyek férjhez. Egy ilyen paphoz akarok menni, aki most jött ki a börtönből? – ilyen megbélyegzett státusza volt Dénesnek a börtönévek miatt. Mondtam, hogy én szeretem. De továbbra is jöttek a tanáraink, és mondták, hogy ne menjek hozzá feleségül, merthogy milyen jövőm lesz, és hogy képezem el. De hát a jövőnk Isten kezében van, és ezzel a hitvallással soha meg nem szégyenültem, hála Istennek. Hát most már nem tudom elmondani nekik, hogy a házasságunkat, hogy éltem meg, mennyire nem tettem tönkre az életemet. Mennyire nincs nálunk, hogy mi a jövőnk – ez Istennél van, és emberek által nem meghatározható, hála Istennek.

Fülöp Gábor Dénes¹²

Dénes Alsósófalván 1931. május 14-én született, és 2005. január 15-én halt meg. Az édesanyja Bíró Mária volt, aki 1908-ban született, az édesapja 1901-ben született, és Fülöp Gábor Dénes volt a neve. Férjem az ő nagyszüleit is ismerte, valamennyiüket. Édesanyjai ágon Bíró Balázs és Ágoston Lídia voltak a nagyszülők, édesapai ágon pedig Kacsó Lenke és Fülöp Dénes. Ő az édesapját – azaz Dénes dédtatáját – nagyon korán elveszítette. Emlékszem, gyakran viccesen mesélte Dini, hogy Kacsó Lenke nagymama miatt Lenke Dénesnek is hívták őt Sófalván, a szülőfalujában.

Férjemnek három testvére volt: Ilona – ő nagyon korán meghalt –, Mariska és Sándor. Sándor öccse 16 évvel volt fiatalabb, mint a férjem, és ő is lelkipásztorként szolgált. Felsőboldogfalván volt lelkész, már nyugdíjba is vonult, és Székelykeresztúr mellett él. Dénes testvéreinek a gyerekei is már nagyok, unokáik is vannak.

Dénes nagyon szerette, és ezért sokat mesélt a családjáról, származásáról és a szülőföldjéről. Ő a sóváradi Bíró családból származik. Ugye a Sóvidék¹³ rendelkezett hosszú ideig a sóval, később aztán az osztrákok vették el a falutól a sókereskedés

jogát. De utána is abból élt a falu, hogy só termeltek ki. Sóváradra sajátságos sós szekerekkel hozták a sót, amit kezdetben amfiteátrum-szerűen bányásztak, ahogy a kőbányákat szokták. Nem kellett mélyre ássanak egy darabig, hanem a sóhegy¹⁴ felszínéről fejtették le a sót kősó formájában, azután megőrölték. A rómaiak idejében már lovas szekérral vitték a sót Olaszországba, el egészen Rómáig. Azért Sóvárad maga Sóvárad, mert a sós szekerek ott várták be egymást, ugyanis mindenki egyszerre indult. Parajd sokkal későbbi település. Amikor az osztrákok bányát nyitottak, és ott mélyfúrással kezdtek el sót termelni, akkor bányászokat telepítettek be. A betelepítettek és a bányász emberek családjaikkal együtt Parajdon éltek. A teljes parajdi vidéket körülveszi a sófalvi birtok, mivel Parajdnak kevés földje volt nagyon. A mezők és az erdők továbbra is megmaradtak sófalvi tulajdonban. Ezeket a történeti érdekességeket Dénes mesélte nekem, amikor őseiről mesélt.

Paraszti világból jöttünk mind a ketten. Nagy szerencsének véltük ezt az életünkben, mondhatom. Jó volt, hogy egyforma élményeink voltak mind a gyermekkorunkban, mind pedig később. Abba beletartozott a kulákság, a kollektivizálás, a paraszti világ szörnyű szenvedéses és küzdelmes történetei, de beletartozott annak a szépsége is. Dolgoztunk is abban az időben sokat – emlékszem még ma is a széna illatára, ahogy takartunk. Minden jó dolog onnan jött az életünkbe. Azt is mondhatom, hogy az erőnk is; a kitartásunk a munkában – a koránkelésünktől kezdve a munkabírásunkig – igen meghatározó volt.

Természetesen Dininek eléggé nagy dolog volt a börtön az életében, ami sok energiába, sok orvosságba került élete végéig, sok fertőzést hozott magával a Duna-deltából, ami végül is megette az életét.

Lelki szabadságra tett szert a börtön által

Börtönbe zárásának a fő oka az volt, hogy az 1956-os forradalom alkalmával részt vett – mint meghívott – egy diáktanácsi gyűlésen.¹⁵ Több hónapos huzavona után ítélték el. Bírósági ítéletében és büntetésében a börtönön, a kényszermunkán túl tíz év társadalmi jogvesztést is kapott. Ez azt jelentette számára, hogy nem lehet lelkipásztor még tíz évig esetleges szabadulása után.

Sok mindent tudok az ő börtönéletéről, de nem én éltem át, és nehéz dolog nekem, hogy arról beszéljek. Nagyon érdekelte valamikor Hadnagy Csabát Dénes és társai börtönélete. Nem tudta elképzelni – ki is mondta sokszor, amikor minket meglátogatott –, hogy valaki a fűvet vagy a növényeket megegye éhségében, sose hallott még ilyenről. Pedig ez történt. Annyira nagy volt az éhség, hogy a szomorúfűzfának az ágait behúzták a levesükbe, amíg felérték, hogy legyen valami abban, mert semmi nem volt. Krumplilevesnek hívták, de nem volt benne egy árva darab krumpli sem. Olyat is mesélt, hogy a 400 rabnak a krumpli adagját, a konyhán segítkező hat rab megette nyersen, amíg betaszították a szekeret a konyháig a hajótól. Ez a Duna-deltánál történt, de később is, Dénes mindig arról beszélt, hogy milyen nagy éhség volt a börtönben.

A cellában töltött évek voltak a legnehezebbek mindenféle téren. Volt, amikor egyedül vagy másodmagával volt a cellában, de olyan is volt, hogy hetvenen voltak egy szűk szobában. Szamosújváron is raboskodott, ahol lelkészcellában is volt; ott csak a papok szenvedtek. Azért különítették el a lelkészeket egy cellába, hogy alaposabban megfigyelhessék, de el is szigetelhessék őket a többi rabtól. Hajlamosak voltak rá a lelkészek, hogy az ellenállás vezetőivé váljanak, és a többi rab követve őket, fellázadhatott. Ezért zárták őket külön cellába. Sok érdekességet mesélt Dénes, amikor készült egy nagy film az ő életútjáról¹⁶, amelyben hangsúlyos részt kapott a börtönélményeiről szóló beszámoló is. Két hétig készültek a riportok férjemmel, s közben láttam, milyen nehéz számára mesélni, emlékezni, kissé újra átélni...

1963 őszén szabadultak, hiszen abban az évben az általános politikai foglyokat szabadon engedték. Együtt raboskodott Gál Sándorral, Pál Lajossal¹⁷, és még nagyon sok lelkipásztorral. Köztük volt Visky Ferenc¹⁸ és Wurbrand Richárd¹⁹ is.

A börtön a férjemre különös hatással volt. Az tűnt nekem csodálatosnak, hogy milyen lelki szabadságra tett szert a börtön által. Utána már semmitől sem félt; meg lehetett ölni, de a lelkét biztos nem vehették el. Nagy belső szabadság töltötte el a börtönének után, és minden nyomás alól felszabadult. A kollégák mesélték utóbb, hogy ő a gyűlésben mindig elmondta a társadalom kritikáját, a romlottságot, amit senki nem mert felhozni. Szabó Ferenc bácsi elmondta, hogy nem merte a jegyzőkönyvbe Dénes hozzászólásait beírni, nehogy még ő is hibás legyen, hogy

ilyeneket mond. Hangsúlyozni merete, hogy a falvakba kell orvos, kell asszisztensnő... Semmi nagy dolgot nem mondott, csak ami hiányzott, viszont többé már nem lehetett őt megfélemlíteni.

Jobb lesz mindenkinek, ha nem mérgezi a gyári életet a történeteivel

Miután szabadult, elment munkát keresni. Nem lehetett lelkipásztor még tíz esztendeig, ezért beállt a sorba a munkaelosztónál a cigányok között, mindenféle népség között, s várta, hogy valamilyen munkát adnak neki. Volt ott egy kedves ember, a cukorgyár igazgatója, akit úgy is emlegettek, hogy „jó ember volt, bár kommunista”. Ő mondta, hogy „Hát jó, fiam, valami munkát keresünk neked ott a gyáron belül”. Ez a munka az lett, hogy volt egy asztal, amin kellett nyomni a gombot. A zsákok bekötetlen érkeztek a futószalagon, és akkor ott lemérték; ha több volt, ki kellett venni, ha kevesebb volt, hozzá kellett tenni, hogy pont százkilósok legyenek. Onnan ment a futószalagon egy varrógéphez, és aztán ejtették tovább, és vitték a raktárba. Háton vitték, mert akkor még nem voltak gépek, emelők. Dénes ezt a gombot kellett nyomja reggeltől estig. Mindig nézte, ahogy jön a zsák, utána nézte, ahogy megy a zsák. A zsákok nem volt szabad összefussanak vagy egymásra hulljanak, mert akkor kiömlött volna a cukor, ami nagy problémát okozott volna. Nagyon nehéz munkát kapott, mindig emlegette, hogy az borzasztó volt, amilyen idegfeszítő feladatot bízta rá. Mások ott hancúroztak: ettek, tízóraisztak, cigarettázhattak, neki pedig ezt nagy menetben kellett csinálni.

Végül innen aztán Fülöp Géza bácsi, aki az Encel Morban volt munkás, segített továbblépni. Géza bácsi Kolozsvári főmérnök úr mellett dolgozott. Kolozsvári Zoltán – aki többek között tanácsos volt a Maros megyei tanácsnál – egy varrógépgyártó gyár kutatási osztályán volt mérnök. Dénest Géza bácsi közbenjárására alkalmazták ott, mint lakatosinast. De amikor megtudták ott a mesterek, hogy ő egyáltalán ehhez a munkához nem ért, nem adtak neki munkát. Inaskodott, tett-vett, közben beszélgetett az emberekkel, de gyakorlatilag nem tudott dolgozni, mert neki nem volt ehhez semmi képzettsége, senki nem tanította. Sőt el is zárták a szerszámokat előle, nehogy elrontson valamit. De ott is köréje gyűltek a fiatalok, akiknek mesélt a börtönről, arról, hogy ő honnan jött, hogy ő lelkipásztor. A viselkedéséből is kiolvasták, hogy ő nem közönséges halandó, és elkezdtek köréje gyűlni. Ez azonban

nagyon nagy probléma lett a gyárban. Fontolgatták, hogy mit fog csinálni ez az ember: felláztja a fiatalokat, vagy elmeséli a történeteket, és megismerik ezt a börtönös világot?

Geges akkor még egy összeomlott gyülekezet volt. Papok fölött veztek össze a gyülekezetben a fölött, hogy kit válasszanak. Ott szolgált Szabó Ferenc, de ő elment. Jött helyébe Tamás Béla, aki focizott a fiatalokkal. Amikor a másik faluban voltak meccsen, ott elküldözgették melegebb éghajlatra a gegesi papot, és ezt a gegesiek nagyon megszégelyelték. Mondták neki, hogy menjen el, nem akarnak ők olyan lelkészt, aki focizik. A lelkész tanítsa a népet, legyen ott a helyén, és más nem kell. Akkor elment Tamás Béla, de maradt neki egy fiatal csoportja, akik szerették volna visszavinni. Ebből aztán az lett, hogy összevesztek az öreg presbiterek a fiatalsággal. Sokáig vitatkoztak e fölött a pap fölött, s utána már senki sem kellett. Később, amikor Csáki Károly jött volna Gegesbe, és megtudták, hogy az esperes keresztfia, akkor azt mondták, hogy olyan nem kell, aki az esperes keresztgyermek. Geges egy eldugott falu, ahol akkor már kilenc éve mind csak beszolgáló lelkészek voltak, többnyire a férjem generációja, mint például Incze Sándor²⁰ Szolokmából. Ő Kovásznára került aztán, úgyhogy ma az ő fia van Kovásznán. Tudom, hogy szolgált Gegesben Incze Sándor és Incze Zoltán is. Ez utóbbi volt az, aki kérte is, hogy fizessük ki őt kilenc évre, mert ő oda beszolgált. Mivel nem fizetett köztartozást, nem volt egy bani sem a pénztárban. Látható tehát, hogy egy teljesen összeomlott gyülekezet volt.

Akkor helyezték az inas munkából Gegesbe Dénest. Gondolták, jobb lesz mindenkinek, ha nem mérgezi a gyári életet a történeteivel, ezért oda kirakták, hogy ott aztán csináljon, amit tud. Dénes szomorúan látta, hogy nincs kinek prédikálni, mert lelkileg nagyon össze van törve a gyülekezet. Amikor meglátta, hogy milyen a kerítés a templom körül, azt mondta a közösségnek: „Na, jó, itt vagyok, köszöntelek titeket a Jézus nevében, nekifogunk és megcsináljuk a kerítést a templom körül”. Persze nem jött senki. Első nap várta őket, nem jöttek, s egyedül kezdte el a munkát. Talált sásfákat [*kerítést erősítő oszlopokat*] hátul az udvarban – a szénatartóban voltak tárolva –, azokat előhozta, és elkezdte kifaragni, mert tanulta a kopjafa faragást, tudta csinálni. Végül odasomfordáltak a gegesiek, nézték egy darabig, aztán odamentek, és vele együtt dolgoztak. Azt mondogatták, hogy mégis csak szégyen, hogy a papunk csinálja a kerítést, s mi nem. Így kezdtek el dolgozni vele

együtt szépen, miközben elmesélte az ő történetét nekik – és egyre inkább gyűlt a gyülekezet. Azt tudom, hogy a gegesi beiktatóján vagy heten voltak...

Később aztán édesapám mesélte, hogy eleinte oda sem akartak menni hozzá, hallani sem akartak róla. Amikor költöztette apósom, sófalvi parasztemberként egy nagy, hosszú szekérral vitte be a faluba a dolgait, a bútorait. A könyvespolcok nagyon egyszerű, deszkából összerakott polcok voltak, azt hiszem, diófapáccal voltak lehúzva. Ezt látva a gegesiek azt mondták: „Halljátok, ennek komoly kamarája lehet, mert annyi polcot vitt!” Azt hitték, hogy kamrapolcok a könyvespolcok, de aztán rájöttek, hogy könyvek is vannak hozzá, és elkezdett a gyülekezet köréje állni.

Volt egy öreg harangozó bácsi, Nemes Dénes, aki elmesélte, hogy látta, hogy éjjel is ég a lámpa a parókián. Tele volt ugyanis egérrel, mert egy darabig gabonát raktároztak bele, azaz a kollektív gabonáját ott tartották. A harangozó bácsi azt mondta a férjemnek: „Tiszteletes úr, ne féljen, ne tartsa égve a lámpát, mert nem bántja senki itt a faluban!” Azt hitték, hogy félelmében égeti a lámpát. Akkor még lámpák voltak, nagy 11-es lámpák [11-es méretű petróleumlámpák], és azokat kellett pucolni. Csak az égett a parókián, hiszen nem volt villany, nem volt gáz, nem volt víz, még fa sem volt az első télen. Nagyon küzdelmes kezdet volt mind a férjem, mind pedig a gyülekezet számára. Egy darabig vitték neki a kosztot²¹, aztán ő fogadott magának valakit, aki egy ebédet elkészít neki. Sőt édesanyám is főzött neki. Ez is Isten munkája volt, hiszen így megismerhették, mert Dénes odament és befizetett, hogy édesanyám főzzön neki.

„Ne sírj lelkem, mert úgy oda vénülsz!”

Népi esküvőt rendeztünk, meghívtuk az egész falut. Egy darabig mentünk a névsorokkal házról-házra, hogy na, kit hívjunk meg. Igen ám, de olyan sok név volt azon a listán, hogy inkább azt mondtuk, hogy meghívjuk az egész falut. Nem baj, ha rokon, ha nem rokon, aki akar, eljöhet az esküvőnkre, és mi megvendégeljük.

Az esküvő szép volt. Sátorban voltunk, mert az udvart lesátoroztuk egészen, a szülőházam udvarát, és oda ültettük le a vendégeket. Nagy esküvő volt, sok lelkipásztor vendégünk volt. Tudom, hogy jelen volt a megyesi pap is, ő fogadásból

megivott egyedül egy veder bort. Meg is halt már szegény, miután kimentek Magyarországra.

Cseh Zsolt²² esketett minket, aki erdőszentgyörgyi lelkész volt, s valamikor sófalvi lelkészként szolgált. Dénes mesélte, hogy szemüvege volt, akárcsak neki, s ez vált hasznára. Korábban Erdőszentgyörgyön Fülöp Ferenc²³ esperes úr szolgált, egy kitűnő ember, aki – parajdi származású lévén – ismerte a környékbelieket, s azt mondta, hogy „Azt a szemüveges sófalvi lelkészt hozzátok Erdőszentgyörgyre!” – ő az én férjem lett volna, de mivel börtönben volt, ugyanakkor szemüveges volt Cseh Zsolt is, ezért Cseh Zsoltot vitték helyébe. Ő esketett minket a gegesi templomban. Amikor elővezettek, sírtam – mert búcsúztam a szülőháztól –, s akkor odajött egy öregasszony, és azt mondta: „Ne sírj lelkem, mert úgy oda vénülsz.” Úgyhogy teljesen megvigasztalódtam. A menyasszonyi ruhámat később az unokáim hordták el, elszínészkedték, mert néha odaadtam nekik; élvezték nagyon.

Az esküvőnkön, aki akart, ajándékot adott, kinek mire tellett. 9.000 lej gyűlt össze. Amikor vége volt az esküvőnek, férjem felajánlotta a presbitereknek, hogy ezt az összeget használják fel a templom tornya javítására. Ugyanis korábban mindenki mondta, hogy le vannak a gerendák rohadva, életveszélyes a torony, sürgősen javításra szorul. Mi akkor odaadtuk az esküvői pénzünket a torony javítására. A mostani öregotthonban még ott vannak a nagy vájdling táljaim, hiszen megőriztem mindent, amit az esküvőn kaptam. Mindenem szépen megmaradt, nem tettem tönkre semmit, és mikor indítottam az öregotthont, bevittem, mert már nem volt hova elrakjam, annyi edényem volt. Ott vannak, most is használják a zöld és fehér belsejű vájdling tálakat, amiket kaptam akkor; esküvői ajándéknak hozták egész sorozatban.

Nem volt felhőtlen a házasságkötésünk sem. Miután érettségiztem, és nem sikerült az orvosi egyetemre felvételizni, egy évig tanítottam Gegesben. Amikor aztán kiderült, hogy hozzámegyek Déneshez, a börtönviselt lelkipásztorhoz, kaptam egy levelet, hogy többet nem taníthatok, nem fertőzhetem meg a gyerekeket, mert a klerikális mozgalomhoz tartozom. Felmondták tehát a tanítói posztomat, és emiatt sokat sírtam. Dénes kedvesen kérdezte, hogy miért sírok, mert látta mennyire elkeseredtem. Elmondtam neki, hogy azért sírok, hogy nem taníthatok tovább. És akkor azt mondta: „Hogyhogy nem taníthatsz? Én az egész iskolát a kezembe adom!” Átszólt a kerítésen, mert szomszédban volt az iskola, és mielőtt mentek haza, az

összes gyerek átjött a parókiára. Én előkészítettem azt az éneket, hogy Ne aggodalmaskodjál, nézz Istenedre fel! – rögtön meg is tanítottam nekik, és úgy mentek haza. Úgyhogy így kezdődött a közös életünk.

1965-ben érettségiztem, a sikertelen felvételi után tanítottam egy évet, majd házasságot kötöttünk 1966-ban, így tehát a 19-20. évet az uram mellett töltöttem be. És amikor 26 éves voltam, már volt négy gyerekem – hat év alatt egyre-másra születtek a gyermekeink. És azokat nevelni kellett, így volt mivel foglalkozni, hiszen egymás után jöttek, mint az orgonásípok. Az első gyermekünk Zsuzsa, '67-ben született; Dénes fiunk '68-ban, András '71-ben és Miklós '73-ban született. Unokák is vannak már, hála Istennek. Most sem adnám semmiért azokat az időket.

Akárhogy legyőzöttük, mégsem tudnak legyőzni – A gegesi hét év

1966-ban házasodtunk össze tehát, s szövetségünket Isten meg is áldotta gyermekekkel. Sok öröm, egyben sok feladat is érkezett családjunkba velük együtt.

Abban az időben különös világ volt, se villany, se gáz, se semmi nem volt a gegesi parókián. Akkor sár volt, hogy a mentő nem akart kijönni gyermekeim születésekor értünk. Dénes egy gumicsizmában, vasvillával a kezében lement Havadra – csak azért vasvillával, hogy ha valami vad megtámadja, legyen mivel védekeznie –, és kérte, hogy jöjjenek ki Gegesbe, mert ha nem, akkor feljelenti őket, mert hogy lehet egy szülő nőt szekérbe tenni, és úgy vinni. Ilyen körülmények születtek az első gyermekünk, Zsuzskó. Aztán kijött a mentő, igaz, hogy az oldala is sáros lett. Teljesen habarcsos nagy sár volt az úton, borzasztó.

Esős napok után, Bartók születésnapján jött Zsuzskó világra, március 25-én. A gondok tovább gyűrűztek, hiszen akkor behozták ide Vásárhelyre, mert kiderült, hogy Rh-sok vagyunk. Rh pozitív volt Dénes, én meg negatív. Izgalmas volt, hogy nem kell-e vércsere a gyerekeknek. Abban az időben ismerősi körünkben többen voltak így. Dávid Lajoséknál²⁴ mind a négy gyermeknek volt vércseréje. Csiha Kálmánéknál²⁵ is hasonló gondok voltak, Emese²⁶ is megharcolta ezt a nehézséget, hiszen éppen abban az időben halt meg egy fiúgyerekük Kolozsváron. Veres Zoltánéknál²⁷, az íróházaspárnál is ugyanilyen probléma volt, vagy éppen Kányádi Sándorék²⁸ is Rh-sok voltak. Mi Kolozsváron néztük meg, hogy nem vagyunk-e Rh-

sok és kiderült, hogy azok vagyunk, de Istennek hála, szerencsésen megúsztuk, mert előbb lányunk született, aztán a három fiunk, és az én vércsoportomat örökölték. Azóta már mindenkinek megnézik, a mi időnkben nem foglalkoztak.

Abban az időben a lelkész a társadalom perifériájára szorított ember volt, tehát teljesen megkötözve, inkább kiszolgáltatottan kellett élnünk. Mellettünk volt az iskola. S bármennyire fájt és szerettem volna, mégsem taníthattam. De értem a férjem áthívta az iskolát. A takarítónőnek az iskolába több volt a fizetése, mint a férjemnek lelkészként. És mi egy fizetésből éltünk, mert nekem ott állásom nem volt, nem lehetett. Küzdelmes évek voltak az indulás esztendői.

Elkezdtem szőni. Gondoltam, úgy, ahogy a parasztasszonyok megtanultak szőni, én is meg kell tanuljam, hogyha már annyi iskolába is jártam. Nagy divat volt akkor, hogy a népi szőttesekből készítettek függönyöket, sötétítőket, meg tarisznyákat ballagáshoz. Rengeteget szőttem abban az időben. A fekete fonalat felhasználva színeztem, és csíkos dolgokat is szőttem. Abból még jutott egy kevés a konyhára is, hiszen közben még a barátok is meglátogattak, és segítség is volt, hogy megvették tőlünk a szőtteseket. Tudom, Kolozsvárra Dobri Janó²⁹ bácsi sokat elvitt. Mindenféle vitték, Vásárhelyre is. Lakott mellettünk egy nyugdíjas tanítónő, aki szintén nagyon szegénykedett, hiszen nagyon kis nyugdíjból élt, és neki is adtam munkát. Ő mindig rojtozott. Volt olyan, hogy éjszaka futottam le a megszőtt tarisznyával, s akkor Erzsók rojtozott, mert már dátumra kellett a tarisznya. Olyan jól összedolgoztunk! Volt elég erőm, vidámságom hozzá, egy percig nem gondoltam, hogy ez a halál maga vagy a lehetetlenség.

Kaptunk egy kis kongruát³⁰, ami biztos jövedelem volt minden hónapban. Nem is tudom mennyit, hozzávetőleg vagy 200 lej volt. Aztán 800 lett a legvégére, ez volt, ami biztos volt, és aztán a falu fizetett, fizetgetett decemberben. Abban az időben, amikor elkezdtük közösen a szolgálatot, akkor még képes³¹ korszak volt; mindenki felpakolt és hozták a gabonát. Ha belegondolok, hogy a saját szülőfalumban tartani a zsákot, hogy töltsék a gabonát – ráadásul én kulákleány voltam –, az nagyon megalázó volt. Kezdem el én gyűjtögetni, szedegetni, írogatni, átvenni? – nagyon nehéz volt ez nekem. Dénesnek még nehezebb, ráadásul ő kifejezetten utálta is ezeket az anyagi ügyeket és azt is, hogy ő azt csinálja. Mondtam neki, hogy „Én többet nem! Én egy évig mértem, számoltam, gondoskodtam, de többet nem!” Utána

kértem, hogy tegye át pénzre a fizetést: számolják ki, mennyi a lelkész fizetése, tervezzenek költségvetést, úgy, ahogy azt régebben szokták, mert a végén se gabonánk nem volt, se pénzünk. Nagyon nehéz időket értünk meg ezzel, de soha nem panaszkodtam.

Szüleim közel éltek, édesanyám egy nagyon ügyes, drága asszony volt, nálánál korábban nem keltek, nem feküdtek később. Sütötte a kenyeret, sütötte a kalácsot, a semmiből is varázsolt valamit. Elismerem, hogy az nekem nagy erő volt az elején, hogy ott voltak, hogy mégiscsak akármilyen történik, van kihez mennem. Megvolt a szép és saját életrendünk. Ugyanolyan életformát éltünk, mint a paraszti világ: kellett kaszálni, kapálni, állatokat tartani, másként nem volt mit enni. Anyósom nagyon tönkrement a férjem meghurcolása miatt, nagyon súlyos depressziós volt, nem is tudott dolgozni, élete végéig csak ült és szomorkodott. De édesanyámék nagyon sokat segítettek.

Akárcsak korábban kettesben férjemmel, később is, a gyerekekkel is sokat kirándultunk. Meg–meglátogattuk, meg–megkerestük a kollégákat. Akkor még nagyon összejárós világ volt. Emlékeszem, hogy mentünk Szolokmába, Nagy Ödi³² bácsi volt ott, akivel jó barátságban voltunk élete végéig. Téli időben, nagy hóban alig tudtam kihúzni a lábam a hóból, sokszor olyan nagy hatalmas hó volt, s mentünk fel gyalog Szolokmába. És a szomszédos falukban is jártunk: Hármásfaluban Dávid Lajosék voltak kisgyerekekkel; aztán Havadtőn meg egy idős pap bácsi volt abban az időben, Rigmányban hasonlóképpen. Mindenféle jártunk tehát a kollegákhoz, és ők is jöttek hozzánk friss szalonnára, kolbászra... Nem volt ilyen dús világ meg fényes ellátási lehetőség, mint manapság, szegénykedtek a kollegák és mi magunk is, de azok nagyon szép emlékek és nagyon szép alkalmak voltak.

Mindig voltak vendégeink Marosvásárhelyről. Nagyon sokszor meglátogatott minket Dr. Kapusy³³ professzor úr. Izomideg-sorvadása volt, de mindez nem akadályozta meg, hogy eljöjjön hozzánk a saját kis autójával, a Fiattal. Ágoston és Ilka segítette, mert nem tudott egyáltalán járni. Később aztán elmentek Magyarországra, onnan lánya után Amerikába emigrált. Akkoriban még fiatal író volt, aki kora ellenére nagy elismerésben részesült. Ő hozta nekünk a Fábry³⁴ könyveket, Németh László köteteket. Nagy beszélgetések voltak mindig, hosszú, éjszakába nyúló lelki beszélgetések.

Egyik alkalommal, magával hívott, és hozott egy Engel nevezetű professzort. Egyházi történelmünkben, Biblia-kiadási történetünkben is följegyezték, hogy a 17. században Hollandiában adták ki a magyar nyelvű Bibliát. Misztótfalusi Kis Miklós volt, ugye a mi nagy betűfaragónk, aki olyan gyönyörű betűket készített, hogy egész Európában nagy híre volt ennek. Többek között a németek adták ki a betűivel a könyveket. Azt olvastam, hogy talicskával vitték neki a pénzt, tehát nagyon gyorsan meggazdagodott. Természetesen kiadatta a Bibliát is, de amikor Hollandiából jöttek haza, Lengyelországban – ahova saját szekeren hozta be a Bibliákat, s egy gróf barátjánál szállt meg – elkobozták ezeket a Bibliákat, nagyon kevés maradt.³⁵ Lengyelországban az unitarizmust üldözték, és félték a lengyelek, hogy Misztótfalusi terjeszteni fogja az unitarizmust, ezért csak annyi Biblia maradt meg, amit az ő szekeren hozott. A lengyeleknél viszont volt egy unitárius csoport, akik ide menekültek Erdélybe, és a kolozsvári állami nagykönyvtárban máig megvannak ezek a lengyel könyvek, amiket a menekült diákok hoztak magukkal. És egyszer csak jött ez lengyel professzor ide, aki kereste ezeket a könyveket, az útjukat követte, a történetüket vizsgálta. Dénes felvitte Kolozsvárra, s amikor a könyvtárban előkeresték neki ezeket a könyveket, ő azokkal találkozáva sírni kezdett. Nagyon megható pillanat volt, nem gondolta volna, hogy meglátja még valaha ezeket. A könyvtáros is börtönviselt volt, egy nagyon nagy tudású ember. Ezek olyan szép pillanatai voltak az életünknek, melyekre jó volt mindig visszaemlékezni. Mondta ez a lengyel professzor a gezesi parókiáról lenézve a falura: „Kicsi falu, nagy problémák”. Ezt sokszor elemlegettük utólag is.

A kezdet kezdetén a tornyot javítottuk, a templomot újrameszeltük, újrabútoroztuk, én meg elkezdtem az asszonyokkal dolgozni. A gyermekeinket megkereszteltük a gyülekezetben, s hála Istennek mindenki megkeresztelte. Abban az exlex állapotban, amikor nem volt papjuk, nagyon sok fiatal nem konfirmált, úgyhogy a férjemnek a legelső feladata az volt, hogy csomó gyereket megkonfirmált; vagy 38 gyerek állta körül az úrasztalát, egyszerre annyit konfirmált. Utána persze megcsappant a létszámuk, öt-hét körüli számok voltak, mert közben leapadt a gyülekezet is.

Török Ernő bácsi is volt papja a gyülekezetnek, aki 1947-ben keresztelt engem. Azt mondta neki az egyik atyafi: „Tiszteletes úr legyen olyan, mint mű, s akkor nem lesz semmi baj”. S erre azt felelte Ernő bácsi: „Én azért jöttem, hogy maguk legyenek olyanok, mint én”.

Diakónia Gegesen

Geges sok értékes dolgot adott lelkigondozóilag is. Dénes feljárta a falut, mindenkihez bekopogott, mindenkit meglátogatott. Kiderült, hogy először egy olyan családhoz ment, aki ludas volt a kollektivizálásban, sok embert megalázott, kiutasított, noha neki nem is volt földje. Pál Mózesnek hívták ezt az atyafit, felesége, Lila volt az egyetlen Jehova tanúja hívő a faluban. Az idő múltával teljesen munkatehetetlenné váltak. Olyannyira megnehezedett a sorsuk, hogy Lila néni feküdt az ágyon, fölötte a gerendába volt kötve néhány nagy kötél hurokkal, és ő azokba kapaszkodott néha, hogy fennebb kerüljön. Teljesen el volt rothadva alatta a szalmazsák, emiatt borzasztó bűz volt a házban, ami nagyon egyszerű berendezéssel volt ellátva: volt két ágy, egy asztal, két szék. Férje volt az egyetlen párttag a faluban. Amikor ilyen nyomorult helyzetbe jutottak, akkor aztán Dénes elkezdte hirdetni a gyülekezetben, hogy nem nézhetjük el, hogy így halnak meg. Nem nézhetjük el, hogy éheznek, még egy puliszka sem volt – pedig az általában szokott lenni faluhelyen –, amit az asztalra tegyenek. S akkor hirdette, hogy kellene segíteni. Az volt erre az igéje, hogy „Boldogok az irgalmasok” [Máté, 5, 7]. Farkas Gyuri bácsi presbiterünk felállt és azt mondta: „Tiszteletes úr, ne szóljon az Úristen dolgába, mert az Úristen most bünteti azt az embert, annyit vétkezett a falu ellen”. S mondta Dénes bácsi: „De mégis, boldogok az irgalmasok. Azt tanuljuk, boldogok az irgalmasok, és ezt értsük meg, és ne engedjük, hogy közöttünk valaki éhen meghaljon!” S kérte töretlenül az asszonyokat, hogy süssenek egy kenyeret, vigyenek egy-egy tányér ételt, vigyen egy liter tejet, akinek van tehene a faluban.

Persze azért a történethez hozzájárult az is, hogy sok gorombaságot elkövetett Pál Mózes a falu ellen. Édesapámat is például kilökdöste annak idején, a kuláság idejében az üzletből, és azt mondta neki: „Te már vásároltál eleget!” Ezt az én édesanyám nem tudta elfelejteni neki, és valahányszor Mózsi bácsiról volt szó, ő mindig azt mondta, hogy ő annak az egynek nem segít, nem érdeklí, nem segít. Aztán elkezdtem én vinni nekik az ebédet a mienkből. Mi is szegénykedtünk javában, de azért nem hagytam, hogy férjemet cserbenhagyja a falu az ő lelkigondozói tervében. És a szüleim ellenébe elkezdtem vinni nekik az ételt. Várandós is voltam, de mentem hűséggel, S lassan aztán az asszonyok jöttek, és mondták, hogy „Maradj

otthon, Ilonka – mert nem engedtem senkinek, hogy elkezdenek tiszteletes asszonyozni, én Ilonka maradtam a szülőfalumban mindenkinek –, majd mi elvisszük, viszünk kenyeret”. Így elkezdtek istápolni őket. Végül vettünk egy szép rend ruhát nekik, amiben aztán el is temettük őket. Na, hát ez volt az egyik nagy akció. Ennek persze híre volt, mert hosszú ideig ment ez a dolog, és a gyülekezetben is meggyőző munkát kellett végezni, hogy megértsék, nekünk nem az a feladatunk, hogy az Úristen helyett bíraskodjunk.

Van egy festményünk Mózsi bácsiról, amit Sükösd Ferenc³⁶ festett. Ugyanis Dénes még legényember korában meghívott festőművészeket Marosvásárhelyről Gegesbe. Szalmát terített a nagy ebédlő földjére, és a szalmán aludtak ezek a mesterek. Volt szalonna, vereshagyma, házikenyér, ez volt a kajájuk. Nagyon szép művek születtek olyankor Gegesben, az őszi tárlatokra is bejutottak Bukarestbe. Ott volt Szécsi András,³⁷ Sükösd Ferenc, Huszthy Árpád Béla³⁸, Nagy Pali,³⁹ Porzsolt Borbála⁴⁰ – ez a generáció. Ők sokszor jöttek Gegesbe, úgyhogy a végén kiállítást is készítettek az anyagból, és ebből sok kép befutott az éves tárlatba. Megvan ezek közül a Pál Mózsi bácsiról készült festmény, amit aztán édesanyám szegény örökké levett a falról, s úgy eldugott, hogy alig kaptam meg. Mindig mondta, hogy azért a képét ne tegyem ki a házba ennek az embernek, de mi csak raktuk vissza. Végül beletörődött.

Akkoriban élt egy Kaffai Lina nevezetű asszony, aki szolgált Marosváron, és született egy kislánya valakitől, nem lehetett tudni, hogy kitől. Kaffai Ilonkának hívják a lányát, mai napig él Marosvásárhelyen. Ő is elesett és szomorú személy, akárcsak az élettörténete. Hat gyermeke született. Sokat támogattam és igyekeztem a betegségét enyhíteni, hiszen a teste tele van vízzel, és a szíve is fáj. Ilyen állapotban volt az ő édesanyja is annak idején és a rokonság gyötörte, hogy menjen el szolgálni, ne élősködjön a faluban. Nem volt se pénzük, se semmi, és falun rettenetesen el tud szegényedni egy ilyen család. Amikor meglátogattuk szembesültünk azzal, hogy volt egy kis kukorica betöltve az ágy alá és egy kis krumplics, ezzel indultak neki a télnek. Sem állataik nem voltak, sem semmi... Elkezdtek oda is gyakran vinni a tejet, meg amit tudtunk, kenyeret a mienkből, ahogy lehetett segítettünk. Sajnos végül is nagyon nagybeteg lett ez a Lina néni, és a segesvári kórházba került. Akkortájt gázkitermelő szondás legények jöttek a faluba, ugyanis felállítottak ott egy gázfúró tornyot. Ezek a fiúk többnyire román gyerekek voltak, akik közül valamelyikkel Ilonka összeszűrte a levelet, és terhes lett. Ment is a hír a faluban... Én behívtam magunkhoz

s kértem, hogy mondja el, ha valóban igaz, hogy segíteni tudjunk. A rokonság persze szégyellte, szidták, mint a bokrot, hiszen alig 16 éves volt, tudta mindenki, hogy nem tudja nevelni a gyereket, anyagiak és társ hiányában. Látogatóba érkezett, hozzánk Kapusy Antal, aki az élettani tanszéken tanár volt, és közösen románul megfogalmaztuk egy levelet, amelyben kitértünk Ilonka sajátságos, megpróbált helyzetére, és kértük, hogy lehetőség szerint segítséget kaphasson, hiszen nemsokára, gyereket fog szülni, és megoldhatatlannak látszik az újszülött felnevelése.

Végül mire sikerült elintéznünk, hogy bekerüljön a gyerekek házába a gyerekekkel együtt, addigra a rokonság férjhez adta egy beteg férfihez, akinek gyereke sem tudott volna lenni. Kicsit fogyatékos volt. A segesvári kórházban volt beteghordó, és ő azt mondta, hogy szívesen elveszi Ilonkát feleségül. A rokonság rávette, hogy menjen férjhez, amit mi nem akartunk, mert tudtuk, hogy nem fogja tudni megállni a helyét. A rokonság nyomására férjhez ment Ilonka ehhez a tologató legényhez. Na de tovább gyűrűzött a történet, hiszen ennek a fiúnak volt egy nagyon hetyke legény testvére, és ő csak úgy fogadta el Ilonkát, ha a gyereket megöli. Kéthónapos volt Ilonka gyereke, amikor a Küküllőbe dobta.

És akkor jött a nagy per. Ilonka végig a letartóztatása után Dénesre, a lelkészére hivatkozott, s szüntelenül kérte, hogy őt hívják oda, mert Dénes el tudja mondani az ő életét és tragédiáját. Iszonyatosan meg volt ijedve, mert tizenkét évet kapott volna ezért a meggondolatlan akcióért, s nyomorúságában természetesen a férjemet kérte, hogy segítsen. Be lehet sorolni a betegek közé, hogy ha egy anya megöli a gyereket szülés után rögtön, egy betegség ez, ami a fájdalom utáni idegállapotból következik, csak hogy két hónapos volt a gyermek, tehát nem lehetett már semmit segíteni ilyen értelemben. Természetesen Dénes jó szándékkal segíteni is akart, és ezért egy nagy litániát fogalmaztak meg Kapusy Antival, és azt be is adták. Ki is szállt egy ügyész hozzánk. Éppen bent voltunk az ódorban [*csűrben*], és raktuk el a szárított szénánkat – én szedtem a szénát, Dénes pedig adogatta fel –, amikor megérkezett az ügyész udvarunkra, hogy Kaffai Ilonkával kapcsolatosan beszélgessen velünk. S akkor mi részletesen elmeséltük ezt a történetet, ő pedig azt mondta, hogy írjuk le és adjuk be azt. Ezért a levélért, a történet leírásáért, hat évre csökkentették Ilonka börtönbüntetését. Akkor elhatározta ő, hogy ha valamikor még megadatik és terhes

lesz, megszüli és megvédi a gyermekét. Így van most hat élő gyermeke. Sajnos manapság is pokoli szegénységben élnek egy pici tömbház lakásban.

Elsősegélynyújtásért feljelentve

Ma is belerezdül a szívem, amikor arra gondolok, hogy egyik nyáron egy falubeli asszony beleesett a cséplőgépbe. Magas cséplőgépek voltak akkor, kellett etetni, a kéréket kellett szétvágni és a dobba berakni, hogy csépelje ki a búzát. És Somodi Erzszi néni belelépett ebbe a dobba, és az levágta a lábát combközépig. Három méter magasba fröccsent a vére, miközben félelmében mindenki elfutott. Ott hagyták az emberek a cséplőgép mellett, visibáltak, szörnyű nagy sokkot kapott az egész nép tőle. Sietséggel engem hívtak, mert én orvosira készültem, és tudták, hogy tudok injekciózni, kicsit értek ehhez-ahhoz. Azonnal ott termettem, hamar széthasogattunk egy szoknyát, s azt tettük a lábára, így próbáltam meg elszorítani az ért, hogy el ne vérezzen. A férjem kísérte be egészen Marosvásárhelyig a kórházba. Istennek hála, megmentettük Erzszi nénit, úgyhogy élt még vagy tizennyolc évet utána.

Ugyanazon a nyáron Suba Lacival elszaladtak a lovak. Komoly törései voltak, koponyatörés, mindenféle csonttörés. S akkor láttuk, hogy ott van a falu ilyen helyzetekben kiszolgáltatottan: nem volt orvos, nem volt asszisztensnő, nem volt gyógyszer, még egy lázmérő sem volt a faluban. S akkor Dénes kitalálta, hogy íratunk a körorvossal recepteket azokra a gyógyszerekre, amelyeket a mindennapi életben kell és lehet használni. Különös világ volt az, hiszen akkor még a disznókat is penicillinezték. Elküldtünk egy fiatalasszonyt, hogy néhány elemi dolgot megtanuljon. Somodi Erzsinek hívták őt is, a gondnokunknak volt a felesége, és nagyon okos, ügyes kicsi nő volt. Varrónőként dolgozott korábban, de jól forgolódott minden téren. Őt elküldtük, hogy tanuljon meg injekciózni meg hasonlókat, hogy ha valakinek kell, ne én adjam be. Mert mint lelkesfeleség megfigyelés alatt voltam, és abból is baj lehetett volna, ha segíték, mert ha valami történik, akkor tönkreteszem az életünket azzal, hogy injekciót adtam valakinek. Erzsit betanítottuk, és 850 lejt gyűjtöttünk össze a faluban erre a célra – ez akkor körülbelül egy lelkeszi fizetésnek megfelelő összeg volt –, és azt átadtuk neki. Kiszámoltam, hogy mennyibe kerül egy szem orvosság s azt a végösszegeből visszszámoltam; természetesen azon nem volt semmi százalék, nem volt semmi kereskedés. Megnyitottunk azután egy doszárt

[*dossziét*] és Erzsí mindig beírta, hogy kinek adta oda a gyógyszert, az a személy mennyit fizetett, és percre pontosan talált az összeg hónapról hónapra. Amikor visszajött az eredeti összeg, újra megvettük a kötszereket, elszorító gumikat, lázmérőket, új lepedőket, mert az sem volt, semmi ellátáshoz szükséges eszköz nem volt akkor a faluban. S minden ott volt Erzsínél és szolgált vele, mert a legközelebbi körorvos Erdőszentgyörgyön volt.

Gondolhatjuk, mi történt. Volt egy piros párttagkönyves asszonyság, akinek a férje azelőtt adószedő volt, és ő feljelentett minket. Elpanaszolta a rajonnál [*a járási hivatalban*], hogy mi mekkora nagy bajt csinálunk Gegesben. Fenke Ferenc⁴¹ orvos csoportvezető volt, ő szállt ki, hogy minket kérdőre vonjon, de nem is Gegesbe, mert nagy volt a sár, hanem Havadra rendelte le Dénest. Ijesztően hangzott, hiszen úgy hívatta le, hogy vigyen a férjem két gatyát, két inget... teljesen olyan volt, mint mikor letartóztatják az embert. Hát ez elég izgalmas nap volt nekünk. Felpakoltam Dénest és mondtam neki, hogy ha nem jön vissza délután négyig, akkor megyek én is, hogy megkeressem. Fenke Ferenc tehát kiszállt oda bőrkabátosan, vad arccal megjelenve. Előtte Nyárádszeredában találkozott egy állatorvos családdal, akik vásárhelyiek voltak, és ismerték a férjemet. Ők mondták ennek az orvosnak, hogy nem szabad bántani azt az embert, mert az amióta ott van csak jót tett. Sőt a család női tagja, még azt is mondta: „Csak a testemen keresztül bánthatod Fülöp Dénest!” Úgyhogy ez meggondolkoztatta őt, és letett arról, hogy letartóztassa. De akárhogy is, ez a könnyebbik döntés mégis súlyos volt, hiszen levitettek mindent Havadra. Hazajött Dénes, és össze kellett szedjünk mindent, ami a diakóniai szolgálathoz tartozott, s azt elvitték a havadi néptanácsra, ott felrakták a szekrény tetejére, s mire észbe kaptunk volna, egyenként ellopkodták onnan az eszközöket. Így vége lett a gegesi elsősegély nyújtási programunknak. Bár egy év múlva jött hozzánk Kapusi Antal és a felesége és mondták, hogy miért hagytuk annyiban, gyűjthetünk aláírást, és visszakereshetjük ezt az anyagot. Mi már tudtuk, hogy nincs mit visszakeréni, mert ellopkodták. Helyette küldtek egy fehérre festett asztalt és két fehérre festett széket azzal az üzenettel, hogy ez lesz mostantól a gegesi orvosi rendelő. Sajnos ez lett a gyűjtésből, az elsősegély akcióból, ez elég csúfos történet volt számunkra akkor.

De évek múlva, mikor Marosvásárhelyre kerültünk – '84-be jöttünk ide –, megfordult a történet iránya. Egyik délután egy nyöszörgő hang, egy öreg néni hívott telefonon, s mondta, hogy az Isten szerelmére kér, menjünk el hozzá. Ő ott lakik a Színház

téren egy tömbházban, segítsünk rajta, mert a fiai elmentek külföldre és ő már nem bírja... Kiderült, hogy ez a nyöszörgő idős néni az öreg Fenke Ferencné volt, éppen ennek a Fenke Ferencnek édesanyja. Elsétáltunk hozzá Dénessel, mert izgalmas lett számunkra, hogy éppen ez történik velünk, hogy ránk annak az embernek az édesanyja szorul. Különös tapasztalat volt ez számunkra. Sajnos a néni nem tudott beengedni minket, mert annyi zár volt az ajtaján fentről lefele, hogy nem tudta azokat megnyitni. Minden be volt zárva többszörösen is, hatalmas nagy félelemben élt. Hívtunk egy szakembert, aki megpróbálta kinyitni az ajtót, de nem sikerült, végül felfeszítettük, s így bejuthattunk hozzá. Tényleg szörnyű állapotban volt, teljesen ki volt száradva. Elkezdtek hordani neki az ételt, és akkor derült ki, hogy a fia elmenekült Németországba, és soha vissza nem jött, soha többet meg nem látogatta az édesanyját. Félelemben élt bizonyára ő is ott kint, és az itt maradt édesanyja is. „Többet nem jön egyáltalán” – panaszkolta nekünk a néni. Végül valamilyen kovásznai rokonság temette el az idős nénit. Ez is egy megrázó történetünk volt a lelkipozíciós munkából, de megerősítette bennem, bennünk ez a tapasztalat azt is, hogy akárhogy legyőztetünk, mégsem tudnak legyőzni.

A gegesi szolgálati évek színesek, gazdagok voltak élményekben. Sajnos ezek közül sok éppen a kommunizmussal s annak nehézségeivel volt kapcsolatos. Abban az időben volt Gegesen egy Nagy Alpár⁴² nevezetű iskolaigazgató, aki papfiú volt. Alpár szülei elváltak, ráadásul még papfiú is volt... ez rettenetes nagy teher volt számára, amit igyekezett azzal kompenzálni, hogy minket mindegyre feljelentett – hogy lássák, nem hűséges az egyházhoz. Volt családja is, a felesége Szép Lenke tanárnő volt a gegesi iskolában, aki időközben meg is halt súlyos szívbetege miatt. Nem tudom, hogy mi lett gyerekeikkel, mert további életüket nem ismerem, de abban az időben ő volt, aki jelentgetett minket mindenért. Engem is mint tanítónőt abban az egy esztendőben, s ezért ami kicsi fizetésem volt, azt arra költöttem, hogy utaztam be a tanfelügyelőségre, Marosvásárhelyre számot adni tetteimről. Emlékszem jól, hogy Koncz János, Zoltán, és Vajda nevezetű voltak akkor a tanfelügyelők. Engem akkor konkrétan Koncz János nyaggatott a pap kérdésben, és mindig mondta, gunyorosan és fenyegetően, hogy még palacsintát sem süthetek a szomszéd tanítónővel. Tudomásul kellett vennem, hogy nem érintkezhetem sem a gyerekekkel, sem senkivel. Nagyon szigorú volt velem és bántó is. Majd '90-ben történt a változás, és utána hallom, hogy Koncz János presbiter lett a Kistemplomban. Később aztán

mondtam is neki, hogy gratulálok az úthoz, amit véghezvitt. Tényleg mondtam neki, hogy jobb, mintha fordítva lenne; úgyhogy ilyen történetek is belefértek az életrajzomba, ott Gegesben.

Ha a téglákat nem rakjuk, a lelki építkezés sem jön – a hármásfalusi hét év

Hét évet szolgáltunk Gegesen, azaz a férjem, mert én csak hatot. Akkor ment el Csiha Kálmán Gógánváraljáról Marosvásárhelyre, és Dávid Lajos ment az ő helyére, mi pedig Gegesből Dávid Lajos helyére mentünk Hármásfaluba. Már volt 11 szekérre való retyerutyánk, úgyhogy néztünk is utána, hogy ennyi mindenünk van. 1971 őszén költöztünk Hármásfaluba. Ott született meg a negyedik gyermekünk. András fiam akkor még karon ülő volt, a két nagyobbik már óvodás, iskolás. Családilag egy nehéz korszak volt ez a szolgálati idő az életünkben, sok kicsi gyermekkel, napi gondokkal küszködtünk.

A gyülekezeti munkát szépen tudtuk végezni. Férjem reggeltől estig ebben a léleképítő pászmában volt. Mind a három gyülekezetben voltak programok. Abban az időben minden, ami a templomon kívüli gyülekezés és szervezés volt, szemet szúrt a hatalomnak, s gyakran meg is kérdezték, hogy mit akarunk ott Hármásfaluban, miért szervezzük a programokat, miért hívjuk a gyülekezetet. Ugyanis nagyon sok szeretetvendégséget tartottunk mindhárom faluban⁴³, hiszen jó közösségek voltak külön-külön is a gyülekezetekben. De egymást nem segítették, mondta is Dénes, hogy „Ha azt kértem volna, hogy Afrikába segítsenek, az jobban működött volna, mintsem Szentistván segítse Atosfalvát”. Ebben úgy látom, volt egy kis versengés is, volt azért egy olyan hozzáállás is, hogy mi is meg tudjuk valósítani ezt vagy azt a dolgot. Mi, a lelkipásztor család ezt a gondolkodást nem bántottuk, nem akartuk egyesíteni őket, mert azt éreztük, hogy ki-ki a maga templomát megbecsüli, a maga közösségében jól érzi magát, és azt kell nekünk erősíteni. Ezért mindenhol egyformán tartottunk szeretetvendégséget, programokat, különlegesebb alkalmakat. Szerveztünk olyan ünnepet is, amikor meghívtuk a másik közösségeket, tehát Atosfalvát meghívták a szentistváni szeretetvendégségre a közösségbe, vagy fordítva. El is jöttek, mert volt felelősségérzetük is. Mindig az adott gyülekezetnek volt a gondolja, hogy a vendég közösséget ellássa.

Nagyon sokat segített a munkánkban a nők összefogása. El is gondoltam még lánykoromban, aztán később is, hogy milyen nagy dolog egy lelkipásztor feleségnek a szerepe egy gyülekezetben. A legnagyobb feladata az, hogy tudjon a nőkkel közösséget teremteni. Kell tudja, hogy hol a helye, hiszen mégiscsak a falu első asszonya, de ezzel nem lehet visszaélni. Tehát ez egy olyan dolog, hogy tudjon elvegyülni – ahogy József Attila mondja: „születtem, elvegyültem, de kiváltam” –, de mellette tudjon kiválni is azokban a szerepekben, szolgálatokban, amikben és amikor kell. Ezt nem könnyű dolog megtanulni: hogy nem vagyok különb, mint ők, hiszen nekem is vannak gyengeségeim, de kell tudjam azt, hogy mi mindennel botránkozathatom meg a környezetemet, az embereket. Sokszor szembe kell nézni magunkkal, s felfogni azt, hogy mi az, amit tehetek, mi az, amit nem. Meg kell látnom, hogy mi az, ami az én képességeimet már meghaladja. Az asszonyok közötti szolgálat nagy áldásokat jelentett ott a közösségekben, és nagy szerepe volt a szolgálatban annak, hogy együtt sütöttünk, főztünk, ugyanis ezeknek mind közösségteremtő erejük volt.

A férfiak világában nagyon fontos az építkezés. Ha nem építi valaki a gyülekezetét, bármilyen kicsi dolgot is, ha nem javít, akkor leépülnek lelkileg is. Mert úgy érzi a közösség, hogy nem csináltunk semmit, s eltelt ez az év is. Ahogyan a családi életünket is mozgósítja az, ha valamit építünk vagy megújítunk, pontosan úgy a gyülekezetet is. Voltak lelkészek, akik másképpen látták. Emlékszem, egyszer egy amerikai püspök jött hozzánk, s ő mondta, hogy nem a téglákat kell rakni, hanem a lelki építkezést kell segítenie egy lelkésznek. S akkor Dénes azt mondta: „Ha a téglákat nem rakjuk, a lelki építkezés sem jön, mert ez együtt kell, hogy menjen, együtt kell épülnön”. Azt kell látni mindig magunk előtt, hogy valami szépet hozunk létre a gyülekezet érdekében, ami nagyon fontos dolog a közösség életében. Mert mindig attól lesz lelkesebb az ember, ha valamilyen nagy gondot legyőzött vagy megoldott. Ezt mi mindig is szem előtt tartottuk a gyülekezeti munkánkban.

Mindezek mellett természetesen a legelső volt az igehirdetés, a lelki szolgálat. A családlátogatással volt sok gond, mert egyedül kellett mennie Dénesnek. A falusi gyülekezetekben könnyen ment, mert minden télen körbejártuk a gyülekezetet. Ott tartottunk esetleg bibliaórát, vagy együtt voltunk egy családdal egy este. De városi gyülekezetekben ezt nehéz megoldani... majd elmesélem, Marosvásárhelyen hogy hogy oldottuk meg ezeket a gondokat.

Hármasfaluban kapcsolatban el kell mondanom, hogy ott már tudtuk, hogy figyelnek szüntelen. Gegesben már íródtak a jelentések rólunk, de Hármasfaluban ez már másképpen működött. Hét évet voltunk, '71 őszétől '77 teléig Hármasfaluban. Közben nőttek a gyerekeink, iskolagondjaik is lettek volna rövidesen. Abban az időben nem voltak autók, a lelkészeknek se, szinte senkinek. Nagyon kevés kollegának volt Daciája, nekünk még az sem volt. Nekem állásom sem volt, nem is lehetett volna a gyerekek mellett, de anyagilag nehéz volt, küzdelmes esztendőket éltünk. A parókiának egy kéthektáros kertje volt, s mi abban dolgoztunk, mint minden parasztember. Méhészkedtünk, de a mézet a téli látogatások idejére tartogattuk. Dénes vitt a híveknek, a családoknak a mézből, mi abból nem tudunk pénzt csinálni, nem is akartunk. Állataink voltak, s ahogy a falusi emberek élete zajlott, úgy a mienk is, ott a közösségben. Jó erőben voltunk, szerettük, amit csináltunk, nem volt problémánk, hiszen a már megszokott tiszta paraszti életet éltünk. Ebben a nagy kertben volt néhány cseresznye-, szilva- és almafánk. Begyűjtöttük a gyümölcsöt, és pálinkát főztünk, a Sóvidéken apósomék meg eladogatták, s a szénát is apósom vitte el mindig.

Dénesnek az öccse is teológián tanult, rá is gondolnunk kellett. Domahidi Ernő⁴⁴ bácsi volt az a lelkipásztor, aki meg merte látogatni a férjemet a börtön után. Ő hozott neki ajándékba egy olyan ballonkabátot, amit ki lehetett fordítani, tehát kívül-belül ballon volt. Abban az időben én azt szétfejtettem, és abból lett Sanyinak is ballonja meg Dénesnek is. Ahogy már mondtam, anyósom nagyon tönkrement Dénes meghurcolása alatt, ezért mi őket is segítettük.

Csak be kell állni a pázmába – a szászrégeni hét év

1977-ben hirdetett a szászrégeni gyülekezet pályázatot, és Isten akaratából úgy alakult, hogy minket választottak. S így azon a hideg, téli, havas, zimankós időben pakolgattunk össze, és költöztünk Szászrégenbe.

A hét esztendőnyi hármásfalusi szolgálat után tehát lehetőség adatott onnan továbblépni, s mi úgy éreztük, a legjobbkor talált ránk e lehetőség. A meghirdetett pályázatra tizenhat lelkipásztor jelentkezett. Számunkra nem volt égető szükség továbblépni, ezért úgy is gondoltuk, hogy ha nem sikerül, és nem minket választanak,

akkor sem lesz semmi gond; ha meg sikerül, akkor azt úgy vesszük, hogy Isten akarata az, és menni kell tovább. Nem volt gondunk a hármásfalusi gyülekezetben, nem volt semmi nagyobb probléma, ami miatt lényeges lett volna váltani, pusztán az iskola-óvoda nehézségek, illetve az anyagiakért folytatott harc szürkítette meg szolgálatunk.

Már a pályázási folyamat sok áldást és tanulságot rejtegetett számunkra. Úgy alakult, hogy a pályázati iratcsomót én hoztam be Vásárhelyre, ezért Dénes mindig is úgy tartotta, hogy én pályáztam, de persze ő pályázta meg lelkészként. A tizenhat lelkipásztort meghallgatták a szászrégeni presbiterek, végül pedig három személyre szűkült a kör. Ők voltak Antal Sándor, Nemes Árpád és Fülöp G. Dénes.

Én soha életembe nem jártam azelőtt Régenben, akkor láttam meg először Szászrégent, amikor bemutatkozó szolgálatra mentünk. Szováta felől átjöttünk a Nyárad mentén, a Görgényi-havasok mellett ereszkedtünk le, és onnan Régen már madártávlatból látszott. Szép volt a város abban a gyönyörű télben. Megérkeztünk a szászrégeni parókiára, ami akkor még elég romos állapotban volt.

Nemes Árpád a Szászrégen melletti magyarói gyülekezetben szolgált, elég sok ismerőse, barátja volt a régeniek világában. Antal Sándor, nyugodjék, nagyon szerette, tisztelte Dénest, s ő is viszont Sándort. Egy ágyon imádkoztak sokat annak idején a börtönben, ezért amikor megtudta a férjem, hogy Sándor is pályázik, vissza akart lépni. Sokat gondolkodott, vacillált, s azt is mondta, hogy ő akkor nem fog pályázni – hogy jöjjön ő ahhoz, hogy egy ilyen szoros kapcsolatban lévő kollégájával szemben induljon versenyben? Végül aztán eldöntöttük, hogy lesz, amit Isten akar, most már végigmegyünk ezen az úton. Mások nem gondolkodtak, hogy úgy mondjam, nem lelkiztek akkor. Éppen Antal Sándor gondolta, hogy ő az „A” kezdőbetűs, és ezért legelőször ő fog prédikálni, de ha ő prédikál legelőször, elfelejtik mire a harmadik vagy a második prédikál. Ezért beteget jelentett, elsőnek tehát Nemes Árpád szolgált, utána következett Fülöp G. Dénes, a férjem, s végül aztán Antal Sándor. Olyan 216-an Dénesre szavaztak, negyven körül Nemes Árpádra, és szegény Antal Sándor egy szavazatot sem kapott, mert a gyülekezet úgy gondolkodott, hogy ha beteg, akkor biztos nem lesz alkalmas a szolgálatra. Visszavágott ez az ő agyafúrt gondolkodása a helyzetre. A beszolgáló lelkipásztor meg is mondta nekünk, hogy ő Antal Sándort támogatja, mert neki komája. A férjem

azt felelte: „Kérlek is, hogy ne támogass engem, mert azt szeretnénk, ha Isten akarata lenne ez az egész”. Mi nem kerestünk támogatókat benne sem és másban sem. Így kerültünk Szászrégenbe, ami, azt gondolom, egyik legszebb állomása volt az életünknek, lelkeszi szolgálatunknak.

Melegsívű gyülekezet

Antal Gusztáv,⁴⁵ az elődünk negyven évig volt ott lelkipásztor, és bizony nagyon szép lelkipásztori munkát végzett, mindenkit ismert, mindenkiről mindent tudott, s ez egy nagy könnyebbség volt számunkra. Guszti bácsi ott lakott a parókia udvarában, neki egy régi istállót szedtek rendbe. Az épület egy földbirtokos családnak volt a tulajdona, akiket ide telepítettek, és ő ott adott helyet. A presbitérium egy kicsit kipofozta, hogy lehessen ott ellakni. Aztán abból az istállóból szép lakás lett, amelyet most még szebben kiépítettek.

Szászrégenben egy igazán nagyon kedves, melegsívű gyülekezetet találtunk. Bibliaórák voltak, sokat énekeltünk, a hallelujás énekeket is tudta a gyülekezet. A közösségben imádkozó asszonyok voltak. Elsőször találkoztam azzal, hogy a gyülekezet megszólal, hangosan imádkozik, és ez nekem nagyon nagy élményem és nagy örömöm volt. Csak be kellett állni a pászmába. Az asszonyok szerepét igazán meg lehetett tapasztalni: nagy dolgokat tudtak véghez vinni azzal, ahogy ők összefogtak, közösséget teremtettek. Örömmel láttam, hogy számukra nyilvánvaló volt, hogy a férjeikkel megbeszéljük a gyülekezeti gondokat. Ez aztán tovább gyűrűzve azt eredményezte, hogy sokkal könnyebben ment a lelkipásztori szolgálatban a kommunikáció. Istennek hála, ott Régenben nagyon komolyan és nagyon szépen mellénk álltak, ezért nagyon jó élményeket őrzök a szászrégeni gyülekezeti életünkről.

Nagyon szép kórusunk volt, amelyet a megalakult zenekarunk ékesített. A mi gyermekeink is a zeneiskolába jártak, és az osztálytársaikat, barátaikat összefogták egy fiatalos zenekarba. A zene egy külön lehetőség; hogyha van a gyülekezetben egyvalaki, aki zenél, vagy jól énekel, az is elég. Szolgált ott velünk Icuca, egy fiatal, kedves lány – aki aztán papné lett, mégpedig Kolozsvár mellett –, ő vezette a gyerek zenekart, mögötte volt egy szép kórus, és így felejthetetlen élményeket éltünk át

közösen. A szülők a gyerekeket követve mindig odajöttek, ami a legjobb evangelizációs módszernek bizonyult a lelkipásztori szolgálatunkban, mert többször is átéltük, hogy amint a gyerekeket bevontuk, lassan-lassan a gyerekek után odajöttek a szülők is. Átéltük ezt máshol is, és mindenkinek örök tanulságként tudom mondani, hogy ha olyan helyen vagyunk is, ahol elidegenedtek az egyháztól, vagy kevesen vannak, de vannak gyerekek, rajtuk keresztül be lehet hozni a közösséget a templomba. Ez a lelkipásztori szolgálatban is nagyon fontos tudnivaló.

Szászrégenben, akárcsak előtte Gegesben vagy Hármásfaluban, mindent végig javítottunk, építettünk: renováltuk a parókiát, felújítottuk a templomot. Nem volt könnyű itt sem a javítás vagy építkezés. Elődünk, Guszti bácsi mindig mondta, hogy nem készítettett fürdőszobát, mert ha jön új lelkész, olyant csinál, amilyent akar. Fürdőszobánk sem volt tehát, s ezért az egyik presbiter családhoz jártunk a gyerekekkel minden héten kétszer fürdeni. Különös tapasztalat volt bekopogni, engedélyt kérni és másnál fürdeni, de aztán gyorsan megépítették nekünk a fürdőszobát, és megoldódott ez a gondunk is. Olyan áldott és nemes lelkű presbitérium volt, hogy amikor mi megvettük Dénessel a másodosztályú csempét a fürdőszobához, ők délután visszavitték, és hoztak első osztályút. Hihetetlen, hogy mindenben mennyire mellénk álltak, vállalták a plusz munkát, a plusz fáradságot. S talán ami a legfontosabb, lelkileg jól voltunk a gyülekezetben.

Szászrégenben is szőttem, hiszen az ottani parókián is fel volt húzva a szövőszékem. De aztán olyan mérhetetlen nagy csapat konfirmandusunk volt, hogy le kellett tegyek arról, hogy még szövögessenek. Később ott állást is kaptam, és akkor egy kicsit jobb helyzetbe kerültünk. Ez a néhány évnyi szolgálatunk, mondhatom, a legszebbnek bizonyult mindkettőnk számára, és boldog idő volt a gyerekek életében is. Mindkettőnknek állása volt ott helyben, a gyerekek tanulhattak, sőt külön zenei oktatást is kaphattak, mert nagyon jó zeneiskola volt a városban.

A gyülekezeti szolgálatot több szinten végeztük. Jártunk kirándulni a gyülekezettel – tanulmányi, közösségépítő és lelki kirándulások voltak ezek –, és ezen kívül is sok szép alkalom volt, ahol mindig szolgáltunk, és amelyek mindig szeretetvendégségekkel végződtek. Meghívtunk kórusokat; akkor kezdődtek el az immár hagyományossá vált kórustalálkozók. Jártunk egymás gyülekezetébe is, hiszen akkor a lelkészek még nagyon kedvelték egymást. Barátkoztunk egymással,

felkerestük a szolgatársat, ha elmentünk a másik gyülekezetébe, nem kerültük el egymás kapuját.

Konfliktusok és térképek

A mi szolgálati időnkben előbb Tatár Tibor volt a magyarrégeni gyülekezetben a lelkipásztor, utána jött aztán Nemes Árpád. A szászrégeni volt kezdettől fogva a kisebb gyülekezet, mert a szászok nem engedtek be magyar vagy román családokat Szászrégen területére.⁴⁶ Éppen ezért a '30-as évektől kezdve csak a szolgáknak volt a gyülekezete, azaz a fiatal magyar szolgálégyenyek és -leányok voltak bent a szász családnál, és belőlük alakult a szászrégeni gyülekezet. Magyarrégen még járásilag is külön volt, Magyaróhoz tartozott, azaz Magyaró volt a központja. Nagyon érdekes volt számunkra, mert csak egy híd választotta el, pontosabban csak egy kis folyócska a két települést, de gyakorlatilag egy település volt Szászrégen Magyarrégenel. A mi szolgálatunk idejében, a dúló kommunizmusban sokan beköltöztek, főleg Szászrégenbe, mert a szászrégeni gyülekezet lett üres, hiszen sok szász elment. A szász gyülekezet még a mi időnkben vagy száznyolcvan tagot számlált, de már a hét év alatt vagy hét evangélikus lelkész váltotta egymást a gyülekezetben. Nem is hoztak bútort, mert a tizenegy szobás parókia be volt rendezve s csak váltogatták a papok egymást, s mentek el külföldre. Németország fele, Svájcba hívták őket, mert ott volt paphiány. Az első időkben Németország nem akarta őket mint lelkészeket alkalmazni, úgyhogy inkább Svájcba mentek először, s onnan mentek át Németországba. A mi időnkben hét evangélikus papot iktattak be ugyanennyi esztendő alatt.

Voltak kellemetlenségeink is Régenben sajnos, nem is kevés. Ott a Szeku⁴⁷ már komolyabban küzdött ellenünk. Sajnos Nemes Árpád lelkipásztorral harcba kerültünk komolyabban is, hiszen az ő elképzelése az volt, hogy a szászrégeni gyülekezet egy részét át kellene adni a magyarrégeni gyülekezetnek, azaz bizonyos utcákat követelt Szászrégentől, mivel a magyarrégeni közösség ezer tag körül volt, a szászrégeni pedig hozzávetőleg kétezer-ötszáz vagy háromezer lelket számlált. Nem volt ez olyan nagy különbség akkoriban, de sajnos ezt a problémát mi már Guszti bácsi idejéből örököltük. Ezt a gondot előbb az idős Tatár kezdte, később aztán a fiatal Tatár felvállalta, tehát ők ezt a harcot már vívták, mielőtt mi odakerültünk volna. Nem

vállalhatta Dénes az újraosztást, mert volt egy presbitérium, aki döntött a gyülekezeti kérdésekben, és ők hallani sem akartak a megosztásról. Nemes Árpád ebbe nem tudott belenyugodni, sőt harcolt ellenünk, nagyon durva módon, sokszor csúnya beszéddel, és ez nagy fájdalma volt az ottlétünknek. Abban a döntésben, hogy mi elhagytuk utóbb Régent, van egy része ennek a történetnek is. Belefáradtunk abba, hogy hadakozzunk a kollégánkkal, a legközelebbi lelki és szolgatárssal, és vele szemben a munkatársi közösséggel, a presbitériummal, aki hallani sem akart arról, hogy megossza a gyülekezetet. Ezért pedig Árpád minket okolt és bosszút is forralt ellenünk.

Egyszer kivonultak hozzánk négyen a szekusok közül, és találtak nálunk a szekrény tetején egy régi megyetérképet. Emlékszem pontosan, hogy a régi egyházmegyéék voltak azon a régi magyar helységnevekkel. Valamikor a két világháború között adták ki. Mindenesetre mi nem tudtuk, hogy ott van, mert volt egy harangozónő, aki takarított nálunk, és nekem soha nem kellett annak a szekrénynek a tetejét takarítanom. Dénes sem tudott róla. A szekus tisztek bejöttek, egyből a szekrény irányába mentek, és levették azt a térképet onnan. A négy szekus tiszt közül a csoport vezetője Baciú Ioan volt, illetve egy Berszán, egy Buzogány meg Bacaga nevezetű. Nem tudom pontosan, hogy nekünk akartak-e jelt adni a szekusok vagy nem, de kérdezték, hogy a másik parókiának mi a telefonszáma. Mi megmondtuk, ők pedig felhívták tőlünk Nemes Árpádot, akinek csak annyit mondott a tiszt, hogy megvan, itt volt – mármint a térkép. Énszerintem ők tudták, hogy mi a telefonszáma a másik parókiának, és bizonyára összejátszottak a lelkésztársunkkal. Nagyon elszomorított és megfélemlített bennünket ez az eset. Minket ezért a térképért akartak minden áron meghurcolni, és nagyon komolyan megfenyegettek. Ott helyben deklarációt írtak velünk arról, hogy mi erről tudtunk vagy nem tudtunk, használtuk-e ezt a térképet vagy nem. Ez komoly fenyegetésnek számított, amit úgy éltünk meg, ahogy visszapörgettük az eseményeket, hogy a szekusok azt akarták tudatni velünk, hogy nem maguktól keresik a térképet. Ez egy különös, fájdalmas történet volt, ami nagyon felzaklatott akkor minket. Utána én magam mondtam, hogy Nemes Árpád besúgó, voltam is fegyelmi bizottság előtt azért, hogy ezt mondtam akkor. De abban az időben is és ma is vállalom, mert ez volt az igaz történet.

Már Vásárhelyen voltunk, amikor odarángattak engem az egyházmegyei fegyelmi bizottság elé, holott semmilyen státusom nem volt még az egyházi berkekben, és

faggattak, hogy miért mondtam ezt Nemes Árpádról. Akkor meséltem el először ezt a történetet. Ezen a fegyelmi ülésen ott voltak Makkai Bandi⁴⁸ bácsi, Bustya Dezső⁴⁹, Csiha Kálmán. Én rájuk bíztam, hogy döntsék el, mi lehet az igazság, és mi történt velünk. De ez egy szomorú történet volt az életünkben, és nagyon bántó, mert egy lelkész nem döntheti el, hogy mekkora lesz a gyülekezete. Egy lekipásztort meghív egy gyülekezetre, a lélekszám akkora amekkora, s ha ő elvállalta, hogy ott szolgál, akkor nem harcolhat a szolgatársa ellenében, hogy tőle elszedje a gyülekezetét. Tehát ez a szomorú történet igazságot rejt arról, hogy mi a hiányosság, de jelzi azt is, hogy a reformáció tanai szellemében nem hallgatható el ez a helyzet. Megvallom, hogy végül, mikor dönteni kellett arról, hogy jövünk-e Vásárhelyre, sokkal inkább megkönnyebbítette ez a történet a döntésünket.

Marosvásárhely, Vártemplom – a nehezebbet választjuk

A vásárhelyi vártemplomi gyülekezetből elkezdtek feljárni Régenbe az istentiszteleteinkre, és időközben kiderült, hogy miért jönnek. A régeniek kicsit sértve érezték magukat, meg is fenyegették a vásárhelyieket. Kijelentették nekik, hogy „Ne jöjjenek, mert nem adjuk a papunkat!” Volt ebben a történetben eléggé vicces, máskor meg igen komoly helyzet is. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy nagyon nehéz döntés előtt álltunk, mert nagyon szerettük a régeni gyülekezetet, jól éreztük magunkat közöttük. Guszti bácsi bölcsen mondta: „Dénes, ha itt maradsz, azt is megbánod, s ha elmész, azt is, ez egy ilyen helyzet”. De ha az Úristen hív, nincs mit tenni.

„Fogadjunk, nem mentek Marosvásárhelyre”

Régenben, mielőtt eljöttünk volna, volt egy olyan esténk, hogy behívták Dénest az ottani Securitátéra. Este hat óra körül jöttek ketten, és mondták, hogy menjen velük. Nekem akkor éppen kóruspróbám volt, Régenben ugyanis én vezetem kórust, ezért akkor nem tudtam vele menni. Előtte azonban megegyeztünk a férjemmel, hogy ha nyolcig nem jön haza, akkor én keresni fogom őt, mert egyszerűen kell tudjam, hogy hol van. Elképzelhető, hogy ezek után milyen jó volt a kóruspróba, milyen idegállapotban voltam, miközben nem tudtam, hogy mit akarnak tőle.

Este nyolc órakor a kórusnak bejelentettem, hogy hamarabb befejezzük a kóruspróbát, mert a férjemet hat órakor elvitték. Elmeséltem a negyven tagú kórusnak a történeteket, elmondtam, hogy nagyon ideges vagyok, mert nem tudom, miért vitték el, s azt sem, hogy mi történik velem. Elmondtam azt is, hogy úgy döntöttem, a négy gyermeknek megfogom a kezét, kimegyünk és megvárjuk, amíg az édesapjukat kiengedik a Securitátéról. A helyi rendőrségen voltak a Szekunak valami irodái, és én odamentem, és ott álltam meg a kapuban a gyermekekkel. Időközben a kóristák is elhatározták, hogy ők sétálni fognak a város főterén. Mindegyre egy-két ember odajött hozzám, és kérdezték, hogy kijött, nem jött, tudok-e valamit. Mondtam nekik, kissé hangosabban a kelleténél, hogy semmit sem tudok még, de itt várok a gyerekekkel addig, amíg kijön. Egyszer csak kijött egy rendőr nagyon dühösen, s betoloncolt minket hátra az udvarba, mert megneszelték, hogy mi a helyzet kint, és felfogták, hogy a kóristáink jönnek és érdeklődnek. Ott aztán el akarta hitetni velem az a rendőr, hogy Dénest már rég Vásárhelyre vitték, ott nincs, ne várákozz. Mondtam neki, hogy addig nem megyek el, amíg a férjem nem jön ki, vagy nem kerül elő. Aztán valahol fent kinyitottak egy ablakot és én meghallottam a férjem hangját. Dénes fiam, aki akkor lázadó kamasz volt, azt mondogatta: „Én mindjárt kiáltok, hogy hol vagy édesapám!” Olyan hangosan mondta, hogy a férjem ezt meg is hallotta ott fent, s nem tudta, hogy mi történt: vajon minket is bevittek, vagy miért vagyunk olyan közel? Végül aztán fél négykor engedték ki Dénest a szekusok. Tulajdonképpen az történt, hogy próbálták elmagyarázni és megfélemlítéssel elérni, hogy ne fogadjuk el a vásárhelyi meghívást semmilyen körülmények között. Próbálták elriasztani: hát nem gondoltuk át, nem félünk, hogy jobban a központban leszünk majd, és hogy ez nagyon rossz dolog a családuknak, a gyerekeinknek, mindenkinek? Tehát ilyen ijesztgetős stílusban próbálták meggyőzni, hogy Marosvásárhelyre semmilyen szín alatt ne menjünk.

Közben Csiha Emese nénitől is kaptunk egy levelet, amiben azt írta, hogy a vártemplomi gyülekezet és szószék Varga Lászlót⁵⁰ illeti meg. Elmondta, hogy hát ő nem akar lebeszélni minket, de azt szeretné, ha nem jönnénk ide. Nem akarom, hogy bárkit sértsek, hogy bántás érje őket, mert én nagyon tiszteltem a munkájukat, és némiképp példának is tekintettem az ő életüket, de nagyon őszintén és tisztán a tudomásunkra juttatta – amúgy megvan ez a levél is, semmit nem dobtam el az

iratokból –, hogy nem minket gondolt ide a Vártemplomba szolgálni. S tény az is, hogy a Securitate sem gondolt minket ide.

Nagyon megzavart ez a történet minket, el is gondolkodtunk mélyen az eseményeken, de amikor a Securitate Dénest ezért nagyon komolyan elővette, akkor ő azt mondta: „Megyünk Vásárhelyre, Csurikám, menni fogunk!” Ha nem így alakultak volna az események, azt hiszem, nem is mentünk volna el. Végül ez döntötte el velünk, hogy átköltözünk Vásárhelyre.

De Szászrégenben otthon éreztük magunkat. Megszerettük a közösséget, ők is minket, megtaláltuk a helyünket és tervszerűen végeztük a szolgálatot. Isten viszont a vásárhelyi Vártemplomban akart látni minket. Sok, s mondhatnám, minden eszközzel küzdöttünk az isteni akarat ellen, míg aztán Urunk meggyőzött minket, hogy tovább kell lépni. Az indulás, a megválasztás és a költözés nem volt egyszerű, hiszen sok akadály gördült elénkbe. Akkori szomszéd szolgatársunk, Varga László, amikor nyilvánossá vált, hogy a vártemplomi közösség számára Dénes az egyik fő jelölt, azt mondta többször is nekünk: „Fogadjunk, nem mentek Marosvásárhelyre”. Őszintén azt válaszoltam neki: „Isten hallgassa meg szavadat” – mert én annyira nem akartam jönni. Sokáig nem tudtam beletörődni, sőt a kezdeti nehezebb napokban megtörtént, hogy sírtam is a Vártemplom tövében. Fájdalmas volt, hiszen a szászrégeni helyzetünkhöz és életünkhöz képest bizony visszalépésnek tűnt. Sokszor mondtam is Dininek: „Miért hoztál engem ide?” Dénes szelíden mindig azt mondta, hogy „Azért, mert ez volt a nehezebbik, és mi mindig a nehezebbet választjuk”. Ebben benne volt minden: ez olyan sorsszerű helyzet, melyben, nem mondanám, hogy a rosszabbikat kell választani, de a nehezebbiket mindenképpen. Aztán napról napra megtudtuk, hogy miért kellett a vártemplomi gyülekezetbe menni.

A megválasztásunk történetében is, ahogy az egész életünkben, benne van az isteni gondoskodás, de az emberi okoskodás is. Tanulságos volt számunkra minden pillanat a megválasztásunkból. A vártemplomi presbitérium meghívással akarta betölteni a megüresedett lelkipásztori állást, kicsit mégis úgy előadva, mintha pályázat lenne. Nagyon sok vasárnapi Istentiszteletünkre jöttek el, mert többször meghallgatták a jelöltjeiket. Végül három igehirdető és lelkipásztor család közül gondoltak papot választani. Érdeklődtek Székely József, Pásztori Gerő István és a férjem iránt. Pásztori Gerő felesége, Kupán Marika egy régi nagy vásárhelyi

református családnak a sarja, sokan ismerték, és a férje ezért is a legesélyesebbnek látszott. Mi a családban komolyan imádkoztunk, hogy dőljön így el, és ne mi kelljen a végső döntést meghozzuk, ne kelljen eljőjünk Régenből. Végül, amikor mireánk esett a választás, következett az a nehéz időszak, amikor a Securitate lebeszélni igyekezett Dénest, ő azonban – úgy gondolom, isteni erővel és lelki békességgel – ellenállt, és úgy döntött, elfogadjuk a meghívást és eljövünk. Ezt a megpróbáló állapotot nehezítette a kollégák, s kifejezetten a vásárhelyi kollégák hozzáállása, magatartása is. Természetesen itt is szálla voltunk a szemekben, akárcsak korábban, a Szászrégenbe való átköltözésünk történetében. De Isten erőt adott, és kibírtuk, végigcsináltuk, és mindenekelőtt Neki engedelmeskedtünk. Mégis, most utólag visszagondolva is szomorú dolog, hogy a lelkész kollégájától sem kapja meg azt a támogatást, ami logikus, amit akár el is várt.

A történet szomorúságának a szépsége az, hogy szászrégeni gyülekezet valahogy megértette, és még ebben a döntésben is támogatta minket. Szeretetüket és ragaszkodásukat nagy ajándékban igyekeztek kimutatni. Ritka szeretetről tett ez bizonyosságot, hiszen egy nagy étkészlettel és mindennel, ami a kezdetekhez szükséges megajándékoztak. Sőt jártak egy darabig a Vártemplomba az istentiszteleteinkre – alázattal, hűséggel, szeretettel.

Szívemarkoló volt látni a nehéz helyzetet

Noha a beiktató Istentiszteleten sokan voltak, hiszen az egy nagyon nagy és szép ünnepség volt, de utána gyűjteni kellett a gyülekezetet itt is. A vártemplomi gyülekezet 1984-ben szörnyű képet festett. Iszonyatos látvány és tapasztalat volt az indulás. Amikor megláttuk, hogy az ablakok be vannak szegezve deszkával, könnyek pattantak ki szemünkből. A vasárnapi Istentiszteletekre általában hozzávetőleg tíz-tizenöt ember érkezett, távol voltak tehát a templomtól. Nagyon szétesett volt a gyülekezet, hiányzott a lelki élet. A mai Gótikus terem, az a bástya rész egyáltalán nem létezett, csak a nagy váza volt látható. Később aztán kőablakokat faragtattunk, hiszen nem lehetett olyan állapotban hagyni azt a gyönyörű épületet.⁵¹ Előtte a gótikusból az eget lehetett látni, minden fal ki volt döntve. A parókia is borzasztó állapotban volt – a marosvásárhelyi Vártemplom parókiája, egy 200 éves épület! –, a vastag falai tele lyukakkal, a ház tele egérrel. Szegény Mester Piri néni – Mester

István elődünk felesége – fehér papírokkal körbeszegezte a házat, a mögött futkostak az egerek. Ezt látva azt mondtam férjemnek, hogy nem költözöm, amíg a parókia nincs rendben.

A gyerekekkel én még maradtam Régenben vagy hat hónapig, Dénes költözött Vásárhelyre egyedül. A mostani Teleki ház földszintjén, a lépcső melletti kis szobában, az úgynevezett hetes teremben lakott, amíg meszelték a parókiát. Ez sem volt igazán otthonos, sokszor még a lakhatásra sem alkalmas, hiszen egy vizes, rossz levegőjű, kamraszerű helyiség volt. A teljes helyzetet leírja az a tény, hogy a gyülekezet kasszájában annyi pénz sem volt, hogy kimeszeljék a parókiát. Az első lépésekért is kölcsönt kértek, hogy kimozdulhasson a közösség a holtpontról. Dénes valamikor 1984 augusztusában kezdett szolgálni Vásárhelyen, s mi aztán valamikor jóval később, a télnek a második felében, februárban csatlakoztunk, amikor megújult a parókia. Akkor költöztünk be családotól, nagymamástól, négy gyerekkel, s bár elég szűkös volt, lassan-lassan otthonossá lett.

A gyülekezet gondnoka Csekme Pista bácsi volt. Gyakran jött hozzánk, nagyon kedves és egyházszerető ember volt. A presbitérium is kedves közösség volt, többnyire idős főurak voltak a gyülekezetből. Városi provinciálisok alkották a legközelebbi munkatársi közösséget. Megérkezve a nagy gyülekezetbe, azt kellett tapasztalnunk, hogy nincs gyülekezeti élet. A gondnok bácsi elfáradt, nagyon megviselve, összemenneve ismertük meg – akkoriban történt a fia öngyilkossága –, nagyon-nagyon megtörve, szívbetegséggel küszködve. Bármennyire is nehezen jött fel a Vártemplom lépcsőjén, mindig számíthattunk rá. Társa, Piri néni aztán még sokáig élt és szolgált.

Szívbemarkoló volt látni azt a nehéz helyzetet, ami akkoriban erőt vett a közösség életében. Ha belegondolok ma is lesokkol, hogy honnan indultunk. Az egyházközség tulajdonában volt Bernády György⁵² gyönyörű bútorzata, könyvtára – rendezetlenül és rendetlenül, siralmas állapotban hagyva. Már Juhász András⁵³ beszolgáló lelkipásztor, akitől végül is átvette férjem a gyülekezet irányítását, mondta, hogy azt meg kellene óvni, mielőtt kárba veszne. Sajnos ők nem tudták rendbe hozni a könyvtárat. Ezt a könyvtárat aztán tanáreberek a presbitériumból egy év áldozatos munkájával rendbe szedték, s így lett egyik első szolgálata férjemnek a megújított könyvtár.

Épülni kezd a gyülekezet – ha kellett, sütöttem, ha kellett, sírtam

Sokáig és sokszor nézegettük sírva a Vártemplomot, s benne a gyülekezetet, hogy mit tudunk ebben szolgálni. A gyülekezet területileg elég nagy volt, létszámában is szép arányt mutatott, de sehol és sehogy sem mutatkozott mindez meg.

Első gondunk az volt, hogy megszervezzük a gyülekezeti életet, hogy mozduljon meg kissé a lelkiélet. Férjem átlapozta az egyháztagok névsorát, és arra a következtetésre jutott, hogy átláthatóvá válik a közösség, ha minden negyven családnak lesz egy választott presbitere. Így szinte teljes egészében a családokra bízta, hogy azok válasszanak maguknak egy-egy presbitert. A következő presbiteri választáson az idősebbeket leválasztani igyekeztünk, s kértük, hogy megnövelhessük a presbitérium létszámát. Szép út és szolgálat volt ez is, hiszen az induláskor tizenketten voltak előjáró presbiterek, míg a távozásunkkor már hetven tagú presbitérium szolgált. A presbitérium már egy közösség volt, s minden presbiteri gyűlés egy kisebb gyülekezeti találkozóval ért föl. A presbitérium bevonása szervezésileg is nagyon jó dolog volt, mert így Dénes ismerte a környezetében élő gyülekezeti tagok életét is: hol van probléma, hová kell bekopogni... A felelősök tudták jelezni Dénesnek, hogy hová kell sürgősen elmenni látogatni, hol lehet gond a mindennapi élet. Ugyanakkor minden második szombat délután tartottunk egy szeretetvendégséget, ahova minden presbiter sorra a saját körzetét elhozta. A családlátogatás szép eredménye volt, hogy jöttek egyre többen az istentiszteletre. Értelemszerű, hogy Dénes, és vele karöltve én is, sok családot meglátogattunk, mert a gyülekezet látogatása tűnt az egyik első szolgálati területnek. Istennek hála, már maga az igehirdetés is elég jó mozdulást hozott. Összeszedtük a fiatalokat, a gyerekeket pedig hívtuk vallásórára.

A nőikkel én foglalkoztam, s ha kellett, sütöttem, ha kellett sírtam, mosolyogtam. Készültünk minden presbiteri körzeti alkalomra. Süteményeket, szendvicseket készítettünk, vártuk a gyülekezeti közösséget, a csoportot. Egy-egy bibliai bevezetés után megbeszéltük a gyülekezeti gondokat, azt, hogy milyen nehézségeink vannak. Például ha árva gyerekek voltak a konfirmandusok között, róluk mindig igyekeztünk gondoskodni, hiszen azokat kell segíteni, öltöztetni akár... Illetve ilyen gond volt az is, hogy a templomban nem voltak szép úrasztali terítők – varrni kell újakat, szépeket. Ebből aztán kialakult egy nagyon ügyes varrókörünk; volt olyan időszak is, amikor

vagy 25 asszony varrt. Minden szerdán volt a varrókör, előtte kedden és utána csütörtökön bibliaóra, és minden nap reggel is és este is volt istentisztelet. Nehéz volt a kezdet, de Isten szépen felhasznált minket, és épülni kezdett a gyülekezet. Anyagiakban is nehezen indultunk, de gondoskodott mindenről az Úr.

Kórust alapítottunk itt is, akárcsak Szászrégenben. Kezdetben én szerveztem, aztán amikor már voltunk több mint húszan, meghívtuk Csíki Ágnes⁵⁴ asszonyt, aki a Gecse utcai kórust is vezette. Mindig azt mondta a férjem, hogy a legjobb mesterekkel kell dolgozni a gyülekezetben, a legjobb szakembert kell odatenni a szolgálat zászlótartójává. Éppen ezért meghívta a Birtalan házaspárt⁵⁵, hogy vezessék a kórust. S ők azonnal munkához láttak. Később aztán leánykórust is megszerveztünk, s a '90-es évek derekára már száztagú leánykórusunk volt. Velük a fordulat után Párizst is megjártuk; nagyon impozáns, szép dolog volt Kodály-dalokat olyan magasztos helyeken előadni. Színvonalas és szép szolgálat volt. Párizsban összesen kilenc koncertet adtunk. Az előadások bevételét az Alliance et Partage⁵⁶ egyesületnek adták, akik később a pénzügyi alapját biztosították itthoni további szolgálatunknak és mozgalmainknak. Csupán érdekességként említem meg, hogy akkor Sarkozy úr⁵⁷ volt a polgármester, aki ingyen adott termeket nekünk, továbbá koncertlehetőségeket is biztosított. Tiszteletből és szeretetből még az édesapját is elhozta a koncertekre, mivel magyarok voltak.

A Vártemplom megmentése

Alig volt olyan nap, hogy a reggeli istentiszteletre menve Dénes ne szomorodott volna el a Vártemplom ábrázatát látva. A homlokát lefedte egy bukaresti mérnök, hiszen úgy vélte, hogy ha barokk stílusban épült a nagy hajó, kétféle stílus nem lehet egy épületen, mert a gótika megmaradt, bár csak a szentély részben. A nagyobbik templomhajó később épült vissza, az 1700-as években, korábban ugyanis sajnos leégett, sőt utána, az ötvenes években kétszer kárt szenvedett a teteje. Gyönyörű kazettás mennyezete volt; két kazetta most is látható, ennyit megtartottak belőle. A Teleki-család – Teleki Mihály és Vér Judith – voltak nagy patrónusai a Vártemplomnak. Ők sokat építkeztek a közösség érdekében. Vér Judith építtette például a cintermet a református temetőben, a neve ott olvasható gerendán. A tűzesetet követően sajnos nem jöttek olyan építőmesterek, pallérok, akik a gótikát

visszaépítették volna. Ezen a területen nagy múltjuk a ferenceseknek volt, de hát ugye református templom lévén másképpen építkezni nem lehetett, ebben a kedves, barokk stílusban – nem túlzott, hanem nagyon szerény formájában a barokknak – dolgoztak a hajó visszaépítésénél. Dénes mindig mondta, hogy még melegíti is ezt a rideg gótikát ez a szerényebb barokk stílus. Az emberi emlékezés szerint abban az időben mentek tönkre a gyönyörű, festett ablakok is.

A bukaresti mérnöknő ebbe a kettősségbe fogózkodva, a templom homlokzatát átépítette egyfajta népi barokkra: amiképpen a parasztházak vannak építve, ő is olyan csapott tetőt csináltatott a templomnak, és levágatta a homlokzat timpanonját. Akárcsak a kolozsvári Farkas utcai templomnak, a Vártemplomnak is értékes és díszes timpanonja volt, ezt a mérnöknő, hajthatatlan lévén, levágatta és előre hozatta a tetőt. Fájdalmasan rosszul nézett ki a templom, és mindemellett nem is talált a gótikus nagytemplommal. Dénes többször hangsúlyozta, hogy ő azt visszaépítteti. Sófalváról hívott atyafiakat, és 1986-ban, a legvadabb Ceausescu-korszakban a tomboló kommunizmusban kezdett a munkához. Megkért, hogy én főzzek a sófalviaknak, ő meg egy hajnalban visszaépítteti a templom timpanonját az eredeti kinézetére. Mindent a templomhoz előkészítettünk, s a Vártemplom egy hajnalban, mire a város ébredt, megújult, visszanyerte eredeti arculatát. Az építkezéshez szükséges fát is éjszaka szállították Nyárádremetéről. Minden lépést nagyon nehéz volt megtervezni és végigvinni, az egész nagyon sok izgalmas pillanattal járt.

Mindeközben be voltak deszkázva a templomablakok, némelyek belülről, mások kívülről. Borzalmas állapot és arculat volt. Csodaként éltük meg, hogy 1990-re visszaépítettük a régi arculatú templomot. Mindezt a gyülekezet saját erejéből építtette vissza. Emlékszem arra, hogy akkoriban a Vártemplom bankszámláján pihent közel tizenegyezer dollár, amit a püspökségen keresztül kapott a gyülekezet. Még Nagy Gyula⁵⁸ püspök úr szerezte a Vártemplomnak renoválási segélyként, ám azt nem engedték felvenni. A gondokkal Dénes mindig a gyülekezet elé állt, tájékoztatta a teljes közösséget, és igyekezett sarkallni, motiválni őket. Elmondta, hogy ha a családi házunkban mocskos a fal, akkor legalább kimeszeljük – mennyivel inkább a templomunkat! Ha Isten ezt a Vártemplomot adta nekünk imádság házává, tegyük rendbe, próbáljuk megjavítani, szépíteni. A Vártemplom a mienk, ezért fogjunk neki, és fessük ki, tegyük otthonossá, tisztává. Csodálatos volt, ahogy a

gyülekezet mellénk állt, és mindig összegyűlt annyi pénz, hogy a következő munkálatot el tudtuk végezni.

A vár körül nagyon magas volt a föld, ugyanis abban korábban cellák voltak, kis lakószobák; minden valószínűség szerint ott valamikor ferencesek vagy Domonkos rendi szerzetesek laktak. Ezek a cellák akkoriban már használaton kívül voltak, sőt ahogy azokat lebontották, oda halomba leengedték a szemetet, amit aztán már bodza és mindenféle növény nőtt be. Ezért hívtunk egy nehézgépészt, aki kiást a templomot. Sajnos a magas föld, a növények és a földgőz miatt belül a falak vizesek voltak, és mindenekelőtt ami nem oda járt, azt el kellett onnan takarítani. Sajnálatos volt, hogy a presbitérium nem mindig látta ugyanúgy a helyzetet, ahogy mi. Ők sajnos félelemben éltek. Megmaradt bennem például Keresztes Gyula bácsi reakciója, aki elpanaszolta, hogy milyen idegállapotba került ezért a templomjavító munkáért, és azt hangoztatta, hogy ezt nem kellene tennünk. De 1990-re, azaz hat év alatt teljesen rendbe tettük a Vártemplomot és környékét, és egy nagyon szép templom lett belőle. Sőt, ahogy elkezdtük ezeket az akcióinkat, úgy jöttek és lettek egyre többen a Vártemplomban az istentiszteleteken is.

Egyik ékessége lett a Vártemplomnak a Gótikus terem. Valamikor ott volt a Schola Particula⁵⁹, a híres református iskola, még a Laskói Csókás Péter⁶⁰ idejéből. Ide menekültek a sárospataki diákok az ellenreformáció idején.⁶¹ Az iskola zászlaját mi adtuk vissza; az is ott volt a padláson egy kopott ládában. Aztán visszakerült méltó helyére a sárospataki iskolába. Annyira megromlott ez a nagy múltú épület, hogy odakerülésünkkor a csillagos eget láthattuk a teremből, de Istennek hála, a javítási munkák után vadonatúj, gótikus és a templom szentségét megörökítő hangulat lett láthatóvá és érezhetővé. A terem fölött létrehoztunk egy két szoba összkomfortos kántori lakást, ezenkívül a bástyában vendégszobát és alul egy tanulótermet, ami később könyvtár lett az idegen nyelvű oktatás számára. Azóta sajnos mindezt kipakolták onnan teljesen.

Istennek hála, 1990-re minden szépen elkészült, helyre jött. A templomkertet teleültettük virágokkal. Akkoriban nagyon sok tulipányökeret kaptunk, mert a hollandiai segélyekben mindig volt tulipánhagyma, úgyhogy azt kiültettük, és gyönyörűvé vált a várkert, a Vártemplom környéke. Elültettek vagy kétszáz fenyőfát

is, sőt Csekme Pista bácsi Dénessel együtt hozott melléje fehérkezű juharfát. Minden új arculatot, elrendezett állapotot nyert.

A virágáros bácsi is jelentett

A családi életünkkel kapcsolatban Marosvásárhely annyit jelentett: csalódás. Fájó és bántó volt, hogy nem engedték, hogy letelepedjünk Vásárhelyen. Megvannak a személyazonossági igazolványok még ma is, hogy mi szászrégeni lakosok maradtunk papíron, annak ellenére, hogy Vásárhelyen a Lenin utcában laktunk. És nem tudtunk igazolványt készíttetni magunknak, mert nem engedték, hogy letelepedjünk. Fájdalmas és sajnálatos, hogy az akkori egyházi elöljáróságoknál is egy játék volt a helyzetünk. Csiha Kálmán bácsi kellett volna aláírja nekünk a beköltözési igazolást, de nem merte aláírni még akkor sem, amikor mi már Vásárhelyen voltunk megválasztott lelkészcsaládként. Így sajnos az igazolás hiányában nem kaphattunk vásárhelyi személyi igazolványt. Csak 1990-től kaptunk aztán engedélyt a letelepedésre, de '84-től '90-ig szászrégeniek voltunk. Minden hat hónapban jelentkeznem kellett az ottani rendőrségen, és az összes ideiglenes lakhely ügyet újra kellett rendeznem. Közben mások már külföldet járták, meg minden szabad volt nekik. Nekünk ez adatott, kibírtuk, hál' Istennek, de kiábrándító érzés volt.

Nem akarok senkit sem bántani, és tudom, hogy Csiha Kálmán bácsit nemcsak szerették, hanem imádták Marosvásárhelyen, hiszen nagyon szép gyülekezeti munkát folytatott, nagyon szépen ment minden körülötte. De ezekben a kérdésekben sajnos ez volt az igazság, és ez velünk történt. Még azt is tudtuk, amikor a szekus minket tárgyalt vele, mert jóban voltunk Kis Magdival, aki neki titkárnője volt. Mindig felhívott, hogy megérkezett, vagy akkor ment be hozzá a tiszt, akit Baciú Joannak hívtak. Mindez azért volt, mert a férjem nem állt szóba velük, nem állt be a sorba, nem mozdult a szekusokkal tárgyalni. Mindig megkérdezte, hogy mi a kérdés irányában, ő azt megválaszolta, s tovább senkivel nem foglalkozott. Senkivel és soha. Ezt különben Pap Géza⁶² nagyon kedvesen megjegyezte, hogy Dénes volt az egyetlen ember, aki mindig mindent magyarul írt, hiszen ő a szekusoknak nem volt hajlandó románul írni egy sort sem. Elmondta, hogy fordítsák le, hiszen ő nem tud olyan szinten románul beszélni – írni aztán végképp nem –, hogy kifejezhesse

magát. Elmondta, hogy ha így jó, akkor megírja, ha nem, akkor nem ír semmit. Utólag, jóval a fordulat után előszedték a doszárokat, megkaptam a saját anyagunkat – elküldte nekem Pap Géza püspök úr –, és ott ismételten szembesülhettem mindezekkel a dolgokkal.

Dénes börtöntapasztalataira hagyatkozva tudta, hogy miként lehet és kell válaszolni a Securitate faggatásaira és nyomására. Sok mindent átélt ő azokban az években, amiket börtönben töltött. Sosem mesélt úgy róla, mint ami az élete tragédiája volt, hanem sokkal inkább, igazi élettapasztalat és bölcsesség volt számára. Emlékszem, már a Vártemplomban szolgáltunk, és egy nehezebb napon, nyomás és faggatás alatt, kibuggyant a szívéből egy vallomás. Elmondta, hogy ő a börtönben Dombi János bácsival volt sokat, aki nagy segítsége volt, mert már sok mindent átélt ott bent is a titkosrendőrséggel. Dénes egy perben volt Adorjáni Dezsővel, aki az evangélikus teológián tanult, és nagyon kötődött Déneshez, valamint Böjthe Sándorral. Ők hárman egy csoportban, egy perben voltak. A vád ellenük az volt, hogy amikor Dénes „hazaellenes, románellenes prédikációt” tartott, akkor Adorjáni Dezső játszott az orgonán, többek között játszotta a himnuszt is. Minderről már abban az időben Horváth Leventének az édesapja, Horváth Jenő⁶³ bebizonyította, hogy nem igaz. Jenő bácsi minden précesen ott volt, s közben jegyzetelt, és értesülve a perbefogásról vitte a noteszét. Elmondta, hogy nem helyesek a vádak, mert azon az ominózus napon nem is ők szolgáltak. Amikor mi most utólag megkaptuk a részleges-teljes anyagot, abban olvastuk, hogy volt egy olyan vallomás a Securitate felé, hogy egy bizonyos tanú este ment haza a színházból, és közben hallotta, hogy valaki játssza a magyar himnuszt. Kíváncsi volt, hogy ki az, belépett a Teológia dísztermébe, és látta, hogy Adorjáni Dezső ül az orgona mögött. Végül is Adorjáni Dezsőt ezért is vitték el. És mennyire szomorú, hogy Adorjáni Dezső ebbe a történetbe bele is halt! A per harmadik vádlottja, Böjthe Sándor is kijövele után rövidesen meghalt. Böjthe Csaba édesanyja, azt hiszem, héthónapos várandósan maradt özvegy Csaba öccsével. Böjthe Sándor fiatal munkásköltő volt, könnyedebb verseket írogatott, és belekötöttek valamelyik versébe. Egy szó mind száz, voltak ilyen történetek a korabeli egyház életében, melyekről tudni kell.

Nagyon sokat kínoztak minket abban az időben. Minden vendégért azonnal jöttek már, s többször elő is állították Dénest. Volt, hogy a gyerekeinket is. Valakik a környezetünkből jelentettek – sajnos. Vásárhelyen a vendégek miatt vitték be

többször is Dénest, például, amikor egy amerikai szenátor jött el egy bukaresti hivatalos útra, akinek két magyar titkára volt, és közülük az egyik meglátogatott minket. Ráadásul Budapest felől érkezett. Én éppen azokban a napokban kértem Zsuzsa lányomnak kottát Magyarországról, tekintettel arra, hogy ő fuvolázott a Filharmóniában, és itt semmit sem lehetett kapni. És éppen ez az ember, az amerikai szenátor magyar, Szekeres nevezetű titkára hozta el a kottát egy közös barátunktól Budapestről. Még azt is tudták, hogy nejlonzacsizóval érkezett, hiszen ez is egy téma volt a vallatáskor, hogy mit hozott abban a zacskóban.

Azért, hogy a nehézségeket és vallatásokkor a kínzásokat elkerülje, Dénes mindenkivel mindig felment beszélgetni a Vártemplom kertjébe. Ha tehát olyan beszélgetése volt esedékes, amelyben a beszélgetőtársa – vagy éppen a téma – miatt utólag elővehették, felmentek a várba, és ott sétálva cserélték ki gondolataikat. Nagyon nagy titkunk nem volt ugyan, legfeljebb panaszaink az életünkre és helyzetünkre nézve. Például, amit már mondtam, tizenegyezer dollár volt a bankszámlán, amit a Vártemplom kapott Svájcban a HEKS-től⁶⁴, és nem engedték, hogy kivegyük. Amikor a Vártemplomot renováltuk, végig e támogatás nélkül kellett dolgoznunk. Nyomasztó volt tudni, hogy az a pénz ott van ugyan a bankban, de föl nem használható. Utólag, a változás után tudtuk csak kivenni és értékesíteni. Volt tehát olyan alkalom, amikor a vendégekkel a beszélgetés e körül folyt, és amikor Dénest bevitték, a Szekunak ezt kellett leírnia vagy 25-ször egymás után.

Abban az időben már kívülről is érték minket a hatások, zajlottak az események. Ment a Tőkés-ügy⁶⁵; minden vasárnap reggel lélegzetvisszafojtva hallgattuk, hogy mi is történt azon a héten a Tőkés-perrel. Fontos volt mindez számunkra, mert azokat az írásokat, amiket Tőkés László megírt Kolozsváron, egy diák hozta mindig Vásárhelyre – ők maguk szépen beosztották, hogy mikor ki hozza el azokat –, s akkor én azt innen küldtem tovább Budapestig. Voltak budapesti teológusok, akik jöttek, és velük küldtük ki az írásokat. Egy csavaros hátizsákot találtunk ki, aminek a fémkerete hozzávetőleg 20-30 centiméter hosszú volt, és azt szét lehetett csavarni, és amikor összecsavartuk, a papírt is összecsavartuk vele együtt. Belehelyeztük, és így ment a hátizsákban ki az írás, mert különben nem lehetett volna kivinni. Mindenkit átkutattak, átnézték a határon. Embert és hitet megpróbáló korszak volt. Bíró Mari mindig mondta nekem, hogy csak Dinikém meg ne tudja, mert szegény nem tud aludni, ha megtudja, hogy mi mit csinálunk. Hiszen Dénes mindig mondta, hogy

„Verés fog járni ezért, megbűnhődtök, ne csináljátok!” Akarta magyarázni, hogy súlyos dolog lehet belőle.

Az unitárius pap, Kolcsár Sándor és én minden második-harmadik hónapban odaadtuk a fizetésünket Tőkéséknek, mert az ő fizetésüket letiltották. Mindig valaki levitte Temesvárra, a mi fiunk is egyszer, úgyhogy emiatt ő is bekerült a Szekura, mert követték, s így kiderült. De hát már kívülről is omladoztak a kommunizmus téglái. Mi ennek részesei voltunk, és azt hiszem, nemegyszer nagyon közel álltunk ahhoz, hogy letartóztatják Dénest. Mert valakik a környezetünkből jelentettek; számunkra ez volt a legszomorúbb. Az utcasarkon működő virágos bácsi biztosan jelentgetett, mert el is kaptam. Szegény, vádolta is őt a lelkiismeret, hiszen utána aztán gyakran adott egy csokor virágot, valahányszor kiléptem a kapun. Télen mindig vittem neki a kávé annak ellenére, hogy egy cigány bácsi volt. Pista bácsi asztala mellett volt a telefonfülke, a kis asztalról a virágot, és kiderült, hogy ő volt ránk szervezve a legjobban. De még valaki más is volt, a közvetlen környezetünkből.

Egyszer egy japán etnográfus barátunk látogatott meg minket. Pesten ismerkedtünk össze vele egy közös baráti családnál. A csángókat kutatta elég hosszú ideig, hogy feltárja, a rokoni kapcsolatokban milyen megnevezések vannak: pl. ángyó, sógor, nagynéni... Összehasonlító tudományos munkát végzett a két nyelvben használt kifejezések között, ezért megtanult nagyon szépen magyarul, sőt a családja is, a kislánya is nagyon szépen beszélt magyarul. Ez a japán barátunk eljött Székre egy esküvőre, ahol megajándékozták egy hatalmas tortával. Nem tudta, hogy mit kezdjen azzal a tortával, merthogy nekik igen nagy, meg nem is áll el, amíg Pestig érnek. Gondolta, átszaladnak vele Vásárhelyig, leteszik nálunk, és én majd tudni fogom, hogy hol a helye. Itt is hagyta a tortát. Az autójának 12-es rendszáma volt – mint az idegen autóknak –, a Securitatében meg azt hitték, hogy a japán nagykövet járt nálunk. S ahogy elment a barátunk, alig húsz perc múlva már csengettek, és érkezett Baciú Joan, a szekusunk, aki felelt az egyházak világáért. Beljebb értünk a szobába, s máris mondja, hogy voltak vendégeink. Helyben hagytam, s elmondtam, hogy itt volt egy japán barátunk. Rákérdezett: „A japán nagykövet?” Mondtam, hogy nem nagykövet, hanem egy diák, aki tudományos kutatást végez. Ő erősködött, hogy nálunk a japán nagykövet járt, én továbbra is ellenkeztem, hogy itt nem járt a japán nagykövet. Akkor már részletes vallomást akart kicsikarni tőlem, s mondta: „Hozott valamit a kezében!” – még mutatta is nekem, hogyan. „Jaj – mondom –, igen! Jöjjön,

mert még ki sincs csomagolva. Egy nagy torta van benne, megkínáljam?” Édes történet volt...

Bíró Mária a teraszon volt, tanította a gyerekeinket angolul, és látta, hogy bejött a szekus. Bekiabált: “Ila, nehogy a szekusnak add azt a finom tortát!” Úgyhogy volt egy ilyen groteszk, vicces pillanat az életünkben. Amúgy azt sem tudtam, hogy Bíró Máriát hova tegyem... Mondtam neki: “Jó, jó, neked is majd adok belőle, ha kérsz!” De nem kért aztán tortát, valószínű elment, és jelentést írt rólunk. A doszárunkban ezek a jelentések nincsenek benne, nem olvashatóak. Mindkét történet októberben volt, nagyon közel a változás decemberéhez.

Az egyháznak volt a Trébeiben szőlőhelye, akkor októberben ott szüreteltünk. Hazaérkeztünk, és még ki sem mosakodtunk a munkaruhánkból, bevitték Dénest, még akkor délután. Abban a nehézségben jött Lestyán Feri⁶⁶ bácsi minden órában, és érdeklődött. Tudniillik elvették a telefonunkat, el az áramot, férjemet bevitték a Szekura, én meg tehetetlenül ott gondolkodtam, hogy mit tudok ebben a helyzetben tenni. Azért arra törekedtem, hogy mégse maradjon ez titokban, hiszen akár engem is elvihetnek éjszaka, és azt sem tudták volna meg, hogy mi történt a családukkal. Átszaladtam Feri bácsihoz, és elmondtam neki, hogy elvitték a férjemet, és szeretném, hogy tudjon róla, mert lehet, hogy engem is elvisznek éjszaka. Ott vannak a gyerekek, velük mi lesz? Feri bácsi minden órában bekopogott és érdeklődött, hogy hazajött-e a férjemet. Csengetett, kinyitottam az ablakot, és elpanaszoltam, hogy nem jött még haza. Ő pedig állhatatosan azt mondta: „Visszajövök egy óra múlva!” Így óránként kopogtatott, velünk virrasztott, tudni akarta, hogy mi van Dénessel. Valamikor hajnalban, fél öt körül hozták haza autóval, s tették ki a kapuban, hogy biztosak legyenek abban, hogy hazajön. Azért már akkor féltek, nehogy valami balhé legyen ebből is, mert akkoriban már tombolt Tökéssel a cirkusz.

Lelkipásztort és gyülekezeti munkatársakat is megbízott a rezsim azzal, hogy figyeljenek, és mindenről jelentést írjanak. Annak idején, az idő hasznos eltöltésére a börtönben angolul tanult Dénes. Azért, hogy a megtanultakat el ne felejtse, vásárolt egy vásárhelyi könyvesboltban egy White Buffalo (Fehér Bivaly) című könyvet. Ott volt az asztalán, s gyakran lapozgatta. Egyik alkalommal kiment fáért, s ahogy jött fel, látta az ablakon keresztül, hogy Nagy Károly kapkod az asztalán. Hát ő nem tett mást, mint írta le, amit ott látott. Meg is kérdezte tőle Dénes: „Megbízta, ugye,

Károly?” Megvallotta, hát persze, hogy megbízták. Azzal bízták meg, hogy verseket, ha küldenek, hogy kiadják Magyarországon, akkor ő azt kivinné. Dénes határozottan mondta: „Figyelj Károly, én verset nem írnék, s ha írnék, se bíznám rád”.

Mindenütt voltak megfigyelők, akik jelentettek. A vártemplomi irodánkban saját titkárnőnk kellett jelentéseket írjon rólunk; ott olvastam a doszárunkban. Konkrétan Lukácsi Szilaméznak a felesége: „Lutati” – így írta alá a nevét a jelentés után. De a néven túl megismertem a szálkás betűit, hiszen kézzel írta a jelentéseket. Bizonyára presbiterek is lehettek a besúgók között, hiszen – mint később kiderült – ez megfelelt a Szeku elképzeléseinek: menjen csak minden vasárnap templomba, és számoljon be a szolgálatokról. Tulajdonképpen a Securitáténak köszönhetem, hogy Dénesnek hatszáz prédikációja megmaradt. Minden igehirdetést felvettem, és vissza is gépeltem – illetve gépeltettük –, mert egyszerűen féltünk. Korábban kiderült, hogy őt azért zárták be, amit prédikált, és hogy ne lehessen azt mondani, hogy helytelen dolgot prédikált, féltésből felvettem minden szolgálatát. Megvannak ma is a prédikációk, gépelve meg szalagon is. Csúnya korszak volt, és féltettük a gyermekeinket is. Akkoriban nagy visszhangja volt, hogy Temesváron az egyik orvos barátnőmnek a gyerekét megölték, vagy annak, hogy egy unitárius lelkész, Léta Áron fiát felakasztották Lupeniban.

Egy alkalommal bevitték Zsuzsa lányomat is – a munkahelyéről, a Filharmóniától – a vendégek miatt. Akkoriban főleg a vendégek idegesítették őket. Meglátogatott minket Jaquelin barátnőm, aki annyi mindenben segített nekem, például a diakónia rendszer kiépítésében. Éppen Marosvásárhelyen voltak egy idősebb lelkipásztorral együtt, itt laktak a Continental szállóban, és a Szeku innen vitte be őket. Azokat minden érdekelte: kik ezek, s miért barátok, vagy éppen szeretője egyik a másiknak, vagy kije? Három nappal később tudtak visszamenni, mert a Szeku bent tartotta őket. Közben elvették fényképezőgépüket, mindent elkoboztak tőlük, nagy cirkuszon estek át.

Családunkra nézve tehát megpróbáló és lelkileg nyomasztó volt, hogy abban az időben sem lakást nem vásárolhattunk, sem vásárhelyi bulletinünk nem lehetett. Bár ha Csiha Kálmán bácsi – mint akkori esperes – aláírta volna, hogy Dénes megválasztott lelkipásztora a gyülekezetnek, akkor vásárhelyiek lehettünk volna. Amúgy ez volt az a nagyon különös korszak, amikor senkit be nem engedtek

Marosvásárhelyre – főleg nem börtönviselt lelkipásztort –, és mi is ennek a törvénynek voltunk az áldozatai.

Ezt a kort nem tudtuk lezárni magunkban. Ezt sose lehet lezárni. Ahogy a börtönt se tudta Dénes lezárni. Most is átélem, milyen hamar visszajönnek azok az érzések, azok a reakciók: a félelem, a nem alvás... ezeket nem lehet kitörölni. Még ma is nagyon sokszor van szorongó álmom arról, amiket átéltünk akkor, ahogy féltünk. Ahogy felkeltünk este. Éjjel lefeküdtünk, olvastunk egyet, s akkor éjfélkor mondja Dénes: „Te Cilám, mégis át kellene nézzük kicsit a könyvtárat, mert ha ezek jönnek, vagy valami történik, akkor lássuk, miért...” Könyvtárunk egy részét elvittem a háztól, másnál tartottuk. Főleg a magyar történelmet: az Erdély történetét meg a történelmi regényeket, mint például Móricz Zsigmond Erdély trilógiája. Többször is átvizsgáltuk, és néztük állandóan, hogy mi az, amiért elvihetnek. Ráadásul nálunk volt ugye a nagy könyvtára Bernádynak, amiben rengeteg két világháború közötti irodalom volt – akármelyikért elvihettek volna minket. Abban a korban egy könyvért elvittek embereket. Dénesnek volt egy népdalfüzete, egy kisméretű könyvecske, amibe száz magyar népdal volt bejegyezve. Egy házkutatás során ez a könyv is nagy bűnnek lett volna nyilvánítva. Mai szemmel sokszor már nem jön, hogy elhiggyem, miken mentünk keresztül; ha nem éltem volna át, akkor lehet, hogy el sem hinném. De ezek visszajáró dolgok, és most is, ha jönnek hozzánk – például csak ellenőrizni –, már görcsös, ideges leszek. Fóbiák már ezek, nem egyszerű félelmek.

A fordulat után

A gyülekezeti élet teljességgel megváltozott 1990 után, nagyon erősen kezdett fújni a lélek-változás szele. Korábban nem volt lehetőség még segédlelkipásztorokat sem alkalmazni, '90 után Horváth Levente⁶⁷ itt volt vagy öt esztendő, őt követte majd Sós József, aki csupán fél évet szolgált, majd jött ifj. Hegedűs Loránt⁶⁸, aki önkéntes szolgáló volt, tehát nem segédpapi minőségben. Nagyon sok szolgálata volt Dénesnek, színes, de elég kemény időszak volt ez.

Minden évben ott voltak a megújuló kátéórák, vallásórák, újra és újra jött a konfirmálások előkészítése. Sokat segítettem Dénesnek, de ő maga is mindig részt vett a közösségi tevékenységekben, programokon. Mi a konfirmandusokat sarkalltuk

a templomba járásra, mert úgy gondoltuk, hogy a templomhoz soha nem szoknak a gyerekek, ha mindig a templomon kívül tartjuk a vallásórát. Mikor lesznek a gyülekezettel együtt egy légtérben, mikor lesz a gyülekezeti élet számukra egy lelki élmény, ha nincsenek sohasem ott? Ebben az időben kell megtanulja a gyerek, hogyan kell az igét kikeresni a Bibliából, ilyenkor kell bátorítani, hogy tudja otthon elmondani, milyen igét hallgatott a templomban, milyen üzenetet kapott Istentől. És természetesen énekeljen a gyülekezettel együtt.

A vallásórákat általában szombatonként tartottuk. Bár volt iskolai vallásórájuk is, az mégsem azonos a gyülekezeti élet vallásóráival. Mert a gyülekezet közösséget is jelent, és nagyon lényeges, hogy a gyerek abba a lelki közösségbe beleépüljön, ahová tartozik. Fontos, hogy megismerje lelkipásztorát, tudjon arról, hogy van esperese, püspöke az egyháznak. Az egyházunk felépítését, rendszerét mindig megtanítottuk nekik, még a főtiszteletű urak vagy a vezetők nevét is, hogy ismerjék, tudják, hogy kikhez tartoznak. Mindazonáltal tudtuk és vallottuk, hogy a hit az Isten ajándéka, tehát van, aki kapja ezt a hitet, s van, aki nem kapja. Mi mégis azt hirdettük, hogy hátha pont azoktól a beszélgetésektől, azoktól az óráktól indul el a szívében valami, ami aztán később kiteljesedik, vagy megmenti az életét.

A gyülekezeti munkánkban mindig, minden nap megvolt a feladat. Mi az irodai szolgálatot is komolyan vettük, tehát ha valaki bejött az irodába, ott voltunk; Dénes is ott volt, lehetett vele beszélgetni, ha bárkinek bármilyen problémája volt. Minden pénteken tartottunk egy imaórával vagy igeolvasással egybekötött kicsi gyűlést, ahol megbeszéltük a következő hét tennivalóit, feladatait – ezt mindig egybekötöttük egy kis sült pityókával, igyekeztünk megvendégetni a társaságot. Mindenki jelen volt, meghívtuk a gondnokot, a harangozót, a takarítót, a személyzetet, hogy mindenki tudja, mi elé nézünk a következő héten. Amikor a nagy építkezések zajlottak, komoly könyvelési feladatokat is teljesítenünk kellett, mint például az áruforgalmi adó visszaigénylése, ami szintén nem volt könnyű munka. Bereczki Magdolna volt a titkárnőnk és könyvelőnk abban az időben, aki sokat segített a hívek fogadásában, a befizetések gondjaiban, a gyülekezet lélekszámának nyilvántartásában. Szépen alakult az élet, azt kell mondanom, nem voltak konfliktusok, nem voltak versengések, nem volt semmi olyan élményem a munkákkal kapcsolatban, ami elkedvetlenített volna.

Nagyon fontosnak tartottuk, hogy a híveket mindenféle területen bevonjuk a munkába. Például a Vártemplomban nagy probléma volt a vendégek fogadása, ugyanis nagyon sok turista látogatta a nagy történelmi múlttal rendelkező gyülekezetet és templomot. Aki Vásárhelyre jött, bizonyára megnézte a Teleki Tékát⁶⁹ a Vártemplomot, a Kultúrpalotát,⁷⁰ ezért a templomban állandó vendégfogadó szolgálatra volt szükség. Pénz nem volt arra, hogy valakit megfizethessünk ebben a feladatkörben, de sikerült a nőszövetséget bevonni. Hárman vállalták a szolgálatot, akik közül kettő az ajtóban maradt, míg a harmadik társuk hátrakísérte a turistákat a szálláshelyre, vagy éppen elmagyarázni a templom hátsó részének történetét. A nők, miközben varrogattak, számon tudták tartani, hogy mi történik a templom körül, s ha vendégek érkeztek, körbevezették őket. A templom történetére vonatkozó megjegyzések ki voltak írva több nyelven, s így sikeresen megszervezhettük a vendégek fogadását. Ez is egy szép szolgálat volt, nagyon szerették. Sok mindent lehet megszervezni egy gyülekezetben, mert a közösség nagyon nagy erő, hogyha valaki jól tudja mozgatni.

Calepinus Nyelviskola⁷¹

Ahogy a fordulat bekövetkezett a társadalmunkban, az életünkben, igyekeztünk mindent, ami az egyház feladata lehet (lehetett volna vagy lehetne) gyülekezeti szinten elindítani. Indítottunk nyelviskolát. Ian Goodrickkal kezdődött a nyelviskola, aki egyszerű házi orvos volt Angliában, és egy lelkész barátjával érkezett ide. Az ő szolgálati nyitottságukat próbáltuk a gyülekezet életében kamatoztatni. Dénes mindig emlegette, hogy itt vannak a városunkban az egyetemisták, akik nem tudnak általában idegen nyelven, hiszen nem volt honnan tanuljanak. Nagyon ritka volt az az iskola, ahol volt angol, német vagy esetleg francia nyelvi képzés. Azt javasoltuk annak, hogy tegye lehetővé a nyelvtanulást – illetve tapasztalatszerzésre a külföldre utazást – az orvostanhallgatóknak, akiknek jó volna megfordulni Nyugaton és látni, hogy milyen az ottani orvosi ellátás. Abban az időben indultak a házi orvosnak tanulók komolyabb képzései, azzal a céllal, hogy ismerjék meg, milyen külföldön ez a képzési szak. Ianra úgy tekintettünk, mint aki tud ebben segíteni, és ő valóban meghirdette az orvosi egyetemen az angol tanfolyamot. Készített egy speciális angol-magyar orvosi szakszótárt, és így kezdte el az angol tanítását az orvosi egyetemen.

Ugyanő a későbbiekben küldött segítséget Dél-Angliából, egy Fehér-szigeteknek nevezett helyről, ahonnan minden évben tíz tanár érkezett augusztus egész hónapjára, és képezte fiataljainkat. Abban az időben még se konyhánk, se nagy infrastruktúránk nem volt, úgyhogy mindennap én főztem ebédet ezeknek az embereknek. Itt tanítottak öt-hat hétig folyamatosan, és lehetőség szerint maradtak egészen iskolakezdésig. A nyelvtanulásba sikerült nekik még a kisgyerekeket is bevonni. Anne Rieder volt a vezetőjük, később aztán segítségül szolgált Benke Éva és Tonk Márta, aki angol szakos tanárnő volt. Ők segítettek az indulásban, s aztán szépen felfejlődött az iskola. Volt, amikor Amerikából, Michiganból érkeztek tanárok több éven át folyamatosan. Egy holland származású lelkipásztor is jött velük, aki gyönyörű könyveket írt, például a katekizációról. Ő itt maradt több mint fél évig, és vele tartottunk vidéken is bibliaórákat. Aztán meglátogatott Tapolyai Mihály, ugyancsak Amerikából; ő pszichiáter volt, a felesége pedig pszichológus. Hosszabb ideig maradtak ők is, és lehetőségükhöz mérten szintén segíteni kívánták a gyülekezeti és közösségi szolgálatot.

A nyelvtanítás tehát egy nagy indulás volt, és ebből a sajátos helyi kezdeményezésből alakult a Calepinus nyelviskola, ami hasonlóképpen felfejlődött, és szépen működött. Volt olyan esztendő is, hogy hatszáz fiatal jelentkezett a nyelvi képzésekre. Sohasem felejttem el, milyen szép látvány volt, mikor a Vártemplom tele volt tanulni vágyó fiatalokkal. Nagyon szép szolgálat volt, ugyanakkor némiképp nehéz is, hiszen meg kellett szervezni a tanárok elhelyezését és étkeztetését. Isten mindig adott embereket, lehetőségeket és erőt is.

Különösen jól sikerült elképzelés volt a francia nyelv tanítása. Az Alliance et Partage közvetítói segítségével Franciaországból érkeztek hugenotta protestáns atyafiak., akik tanították a nyelvet, s mellette még különböző területeken szolgáltak. Például stipendiumot [ösztöndíjat] szerveztek az orgonaépítő szakra jelentkezőknek; így utazhatott ki tanulni András fiam is és Kolozsvárról is egy diák. Egy kétszáz éves orgonaépítő gyárban kezdtek el ismereteket gyűjteni. A strasbourgi ritka szakmák egyetemén szereztek oklevelet, és három esztendő, a tanulmányaik elvégzése után érkeztek haza. Mindezen lehetőségek által távlatok nyílhattak fiataljaink előtt.

Érdekességként mondom, hogy volt ebben a projektünkben egy különös mennyei segítség is. Abban az időben Franciaországban, ha volt egy értelmiségi, tanár,

újságíró vagy akár egy lelkes francia, aki szeretett tanítani és vállalta, hogy külföldön szolgál, akkor elmehetett, taníthatott, és beleszámították neki a katonai szolgálatba az idegenben eltöltött szolgálati időt. Így érkeztek hozzánk tanárok, akik katonák kellett volna otthon legyenek, és kezdték meg közöttünk szolgálatukat. Nekünk mindeközben a francia hadsereg központjával volt kapcsolatunk. Minden részlet meg kellett adjunk ittlétükről: hol szállásoljuk el, hány köbméter a levegő abban a szobában, van-e fürdőszobája... Még fényképet is kellett róla küldenünk, amely a mi vendég franciatanárunkat ábrázolta. Volt köztük egy Tom nevezetű, aki aztán valahol messze vidéken lett újságíró; tovább képezte magát, és most valahol a nagyvilágban híres újságíró. A többiekből is lett például gazdasági szakember, miután innen elmentek.

Sok orvost segítettek Párizsban tanulni. Nem tudom, volt-e olyan közülük, aki kint maradt, de évről évre épült ez a kapcsolat és nagyon szép barátságok alakultak ki. Olyan megható, ha arra gondolok, egyik-másik honnan indult. Mind a mai napig, levelezésben vagyunk velük.

Holland nyelvcsoportot is szerveztünk. Hosszú ideig Lőrincz István⁷² tanította őket, de voltak időszakok, mikor Hollandiából érkezett fiatalok vállaltak szerepet a tanításban. Ők más alkalmakkor a Lídia otthonban dolgoztak. A német nyelvtanfolyam oktatására erdélyi tanárok is vállalkoztak. Jól indult valamennyi nyelv oktatásának és elsajátításának projektje. Mindezeket a fordulat után, éppen '90-ben alapítottuk.

Kántor – Tanítóképző Főiskola⁷³

Szintén a fordulatot követően alapítottuk a Kántor – Tanítóképző Főiskolát. Több program, terv és projekt futott párhuzamosan napról napra, estéről estére, éjfélig tartó gyűlésekkel. Többek között az motivált és segített, hogy nagyon mellettünk állt a presbitérium; nagyon akarták, hogy a főiskola valósuljon meg. Nem is beszélt senki pénzről, nem is volt pénz. Most olyan betegesen pénzközpontú lett minden, pedig valahogy az Úristen mindig amire kellett, a pénzt is megteremtette nekünk. Mi csak haladtunk előre a gondolatokkal és tervekkel, elképzeltük, hogy ez kellene, s az meg is valósult, vagy az kellene, s az is megvalósult.

Bár az alapítástól eltelt jó néhány esztendő, mégis kiderült, hogy a Kántor – Tanítóképző Főiskolának nincs otthona, hivatala és osztályterme sem. Egy terem volt használatra bocsátva a katolikusoknál, egy az unitáriusoknál s egy a reformátusoknál, a korábban felújított Gótikus terem. A tanárok e három különböző épületben tudtak órát tartani, akik mindezért nem kaptak fizetést, hiszen fizetés nélkül indították el ezt az iskolát. Nem is tudom, hogy mikor lehetett korábban példa a történelemben erre, hogy ilyen önzetlenül és nagy szeretettel dolgozott valaki. A „bérezésük” olyanformán zajlott, hogy egy-egy vacsorát elkészítettem nekik, s ünnepi asztalterítés mellett a Gótikus teremben közösen elfogyasztottuk, továbbá némi juttatást adtunk a segélyekből is. S ők rendíthetetlenül tanítottak, egy óra sem maradt el!

Természetesen súlyos feladatnak éreztük, hogy a Kántor – Tanítóképző Főiskola számára sürgősen legyen egy épület, egy otthon. Ebben az időben kaptunk levelet a kanadai magyaroktól, a külföldön élő magyarok szövetségétől, hogy segítenének megvásárolni akár egy cserkészfoglalkozáshoz szükséges házat, vagy amire esetleg szükségünk van. Egyöntetűen úgy látta a gyülekezeti vezetőség, hogy ifjúsági házra szükség lenne, de legfőképpen bentlakás kellene a Kántor – Tanítóképző Főiskolának. Ennek apropóján vették meg nekünk Maros Tibor⁷⁴ professzor házát; ha jól emlékszem nyolcvanezer dollár volt. Az épületet úgy vásárolták meg, hogy felét a római katolikus egyháznak, felét a Vártemplomnak adták. A telekkönyvbe is így volt bejegyezve: fele rész a Vártemplomé, és fele rész a római katolikus plébániáé.

Abban az időben került Vásárhelyre Csató Béla plébánosnak. Korábban Lestyán Feri bácsival jól tudtunk közösen dolgozni, viszont Csató Béla Vásárhelyre érkezését követően észrevettük, hogy ő nem akart a reformátusokról tudni sem. Távolságtartó és zárkózott volt. Ott volt ez a közös ház is, amivel szerettünk volna valami szép dolgot létrehozni, egy bentlakást megépíteni, és természetesen a helyzethez képest közösen. Elkészítette Dénes a szép tervet, ami utóbb meg is valósult, és a neve Bod Péter Központ lett. Ugyanabban az időben, Csató Béla idejében építették a Sapientiát.⁷⁵ Sajnos sok vita volt a közös házzal kapcsolatban. Nem lehetett zöld ágra vergődni, döntést hozni, mert a plébános cserkészházat akart, Dénes viszont többször is hangsúlyozta, hogy a cserkészek most férjenek el a az egyháznaknál, hiszen még nem tartunk ott, lehet, hogy majd egyszer az lesz a legfontosabb, de most nem az a legfontosabb. Sajnos nem tudtunk békességre, közös nevezőre jutni.

Mivel akkor építtette a Sapieniat, és eléggé pénzsűkében voltak, arra gondoltunk, hogy annyira idegesíti őt is ez a félházas állapot, hogy hátha eladja nekünk. Megkérdeztük, s el is mondta, hogy ő eladja szívesen, csak szabaduljon meg ettől a tehertől, mert őt ez idegesíti. Kárunk is volt ebben a vásárban, hiszen nagyon szépen be volt rendezve a Maros-ház, Szép, ízléses polgári berendezése volt a háznak. Csató Béla minden bútort felpakoltatott egy szép napon, és el is vitette. Nem csináltunk ügyet ebből sem, hanem az ott maradt üres háznak örvendtünk. Kértük Csiha püspök urat, hogy legyen szíves, vegye meg felét a háznak, hiszen kell a pénz a katolikusok részének kiváltására és mi szeretnénk, hogy ne legyen két tulajdonosa az épületnek, mert az nem használ senkinek sem. Sajnos így is pórul jártunk, hiszen Csiha püspök úr megvette a háznak felét, viszont ráíratta a püspökség nevére. Megint két tulajdonosa lett a háznak: fele a püspökségé, fele a Vártemplomé.

Éppen ezekben a napokban érkezett hozzánk Susanne Kummer.⁷⁶ Dénes elpanaszolta neki a két tulajdonos problémáját, a helyzetet, amiben éppen voltunk. Elmondta, hogy hiába szeretttük volna, de nem tudunk semmit lépni az építkezés ügyében, mert két tulajdonos van, és így sokkal komplikáltabb az engedélyek megszerzése. Susanne Kummer tavaszi útja alkalmával történt ez az első beszélgetés, és szeptemberben, az őszi látogatása alkalmával már hozta a hetvenezer svájci frankot. Az épület fele részének árát Susanne azonnal ki is fizette a püspökségnek, aminek következtében rövid időn belül átírtuk a Vártemplomra az egész épületet. Az új épület tervrajza már korábban is megvolt, és imádsággal tekintettünk az új mennyei segítség elé. Éppen akkor készült Csiha Kálmán Amerikába, ezért oda is adtuk neki az épület látványtervét. Sok anyagi támogatást szerzett, amivel végül megvásárolta a püspökség a korábbi épület mögött lévő kertet, ahová utóbb felépült a Bod Péter Központ. Istennek hála, hogy van ez az épület, mi viszont ott maradtunk magunkra, mert se pénzünk nem volt, sem tervünk. Az ingatlan viszont már a Vártemplomé volt.

Későbbiekben még kétszer kapott a Kántor – Tanítóképző Főiskola anyagi támogatást, amit mi át is adtunk az igazgató úrnak azzal a meghagyással, hogy építse át az épületet bentlakássá. Sajnos közbejött Ötvös József lelkipásztor vártemplomi gyülekezetbe érkezése, aki azt mondta, hogy csak úgy megy a Vártemplomba szolgálni, ha odaadják neki ezt a lakást, másképpen nem. Bár ott volt a régi parókia, amely egy lakható kétszáz éves épület, mégsem kellett neki. Így

költözött ő abba a házba, amit korábban a Kántor-Tanítóképző Főiskola számára óhajtottunk átadni. A Főiskola továbbra is ingatlan nélkül maradt, de nem ez volt a nagyobb probléma. Bár további harcok és viták is folytak – sőt mind erőltettem Fülöp Gézáékat, hogy némiképp szolgáltassanak igazságot –, és tudtuk, hogy a céladományokkal nagyon kell vigyázni, mert amire adják, arra kell költeni, mégsem tudták betartani a rendet. A legszomorúbb az volt, hogy a barátnőmet, aki önzetlenül segített ebben a szolgálatban, kitették az állásából, mert nem az valósult meg a pénzzel, amire kértük, mivel parókia lett belőle, bár a külföldiek bentlakásra adták. Sajnos sok kellemetlenségünk volt ebből a történetből, de nem tehattünk már semmit, hiszen nem volt hatalmunkban már semmilyen lépés. Máig nem tisztázódott ez az ügy. Végül a presbitérium odaadta a Kántor – Tanítóképző Főiskolának a régi parókia épületét. Elcserélték a két épületet, ami nem baj, mert ott van most a régi-új református iskola mellett és bent a belvárosban az intézmény titkársága. Ebből is láthattuk, hogy minden emberi befolyás ellenére azért Isten egyengeti az utakat mindig.

A diakóniai szolgálat kezdetei

A Calepinus és a Kántor – Tanítóképző Főiskola mellett abban az időben létrehoztuk a Diakóniai Központot, amiben később többféle tevékenységet fejlesztettünk ki. Megszerveződött a vártemplomi Pici Ház.⁷⁷ Ennek a programnak is támogatások révén tudtunk otthont vásárolni. A holland közösség nyitott volt arra, hogy a cigánygyerekeket támogassa, számukra szendvicset és teát is biztosított. Korábban az egyházközség irodája volt a helyiség a foglalkozásokra és a szeretetvendégségre, de mégsem volt ez jó megoldás, mert ilyen-olyan betegséget hordozó gyerekek voltak, és nem akartam, hogy ez a gyülekezet terhére váljon. Ezért kértünk egy pincehelyiséget abban a református iskolában, ahol ma is zajlik az oktatás. Akkortájt kapták vissza az épületet, és ott kértem egy pincehelyiséget azzal az ígérettel, hogy gyűjtök rá pénzt, és megjavítjuk. Szerettem volna, ha ezek a gyerekek is tanulhatnak, és egy meleg ebédet megehetnek. A kuratórium akkor rá is bólintott, de nem hitték, hogy ebből lesz valami, mint kiderült, utólag sem.

Mivel éppen akkor vált eladóvá a parókia feletti ház, megvásároltuk azt a szolgálatnak. A barátnőm úgy gyűjtötte össze az árát, hogy nyolcszáz lufit engedett

fel, bennük egy levéllel, hogy Vásárhelyen utcagyerek misszióra és ehhez épület vásárlásra gyűjtünk. Nyolcszáz gyerek számára kértük, ezért nyolcszáz lufit engedett fel egyszerre. A szél úgy elfújta jobbra-balra a lufikat, hogy még Drezdából is kaptunk támogatást. Így gyűlt össze annak a háznak az ára, és Istennek hála, nagyon rövid idő alatt az egész tervet sikerült megvalósítanunk. Azóta is ott zajlik az utcagyerek missziós munkánk, két pedagógus foglalkozik velük. Akkor sem volt semmi más támogatásunk csak külföldi gyülekezetek perselye, s ma sincs ez másképpen.

Párhuzamosan ezzel a programmal, pontosabban 1996 óta indult a nagycsaládosok támogatása. Nagyon sok külföldi segílyt kapott a vártemplomi gyülekezet: pénzt, élelmet, ruhaneműt, mindenfélét. Külön rendszert építettünk ki, hogy minden zökkenőmentesen történjen. A pincében dolgozott öt nő önkéntesünk; két napon kettő, és a harmadik nap egy szolgálatos volt, de történt úgy is, hogy mind az ötn dolgoztunk késő éjszakáig. Minden ruhadarabot sorszámmal ellátunk, és egy füzetbe beírtuk, hogy a megfelelő sorszámmal ellátott ruhadarab milyen jellegű, és mennyibe kerül. A gyülekezeti hivatalban kiosztottunk kék cédulákat, melyekre felírtuk, hogy ki a tulajdonosa, és mennyi az értéke. A cédulára írt értékig fedezve volt a költség, azon felül a vásárló személynek kellett pótolnia. A vásárlás árát mindenki betette a perselybe. Az így összegyűlt perselypénzt lakat alatt tartottuk, és mindig jegyzőkönyvvel vettük ki. A bevétel ennek a diakóniai szolgálatnak az alapját képezte. Cédulát az kaphatott, aki gyülekezeti tag, esetleg szegény vagy éppen nagycsaládos volt. A nagycsaládosoknak először, egy nagyobb összeget adtunk, hogy tudja a családját ellátni ruhával. Hatalmas munka volt ennek a rendszernek a fenntartása, de megérte.

Sok családnak adtunk egy kék cédulát ruhára és egy sárga cédulát húsrá. Húst is vásárolhattak a Petri üzletekben. Mindig szóltam előre a vállalkozónak, hogy az egyházközség egy kis segílyt ad, és ezt a nehézsorsú családok levásárolják. A cédulával együtt adtunk egy összeget nekik, amelyet ők arra, amire leginkább szükségük volt, levásárolhattak. A cédulák le voltak pecsételve, alá voltak írva, és az összegyűjtött támogatást a hónap végén kifizettük a vállalkozónak. Így nem volt olyan gond, hogy odaadtam a családnak a pénzt, és ők elmentek és megitták, hanem biztosak voltunk abban, hogy élelmet vásároltak vele. Ezek mind aprócska munkák voltak, amiket viszont meg kellett szervezni és véghez kellett vinni. A hollandoknak pedig egy nagy elszámolást kellett küldeni mindenkinek aláírásával.

Mindezeket le kellett vezényelni valahogy, hogy legyen eredménye az egésznek, és ez mind a mi felelősségünk volt.

A nagycsaládosok megsegítése tehát ebben az időszakban indult. Dénes a Magyarok Világszövetségében volt képviselő, és ő ott vetette fel ezt a problémát. Tudomásunkra jutott, hogy Árkoson van egy 18 gyermekes, nehézsorsú magyar család, Alsósófalván pedig egy 11 gyermekes család, akiken segíteni kellene. Voltak kisebb létszámú nagycsaládok is. Tanítónők írtak nekünk, hogy hova lehetne segítséget juttatni, és Dénes a lelkészeknek is küldött egy körlevelet, amiben kérte a kollégákat, hogy készítsenek egy felmérést arról, hogy kik azok a gyülekezetben, akik segítségre szorúlnak. Ebből az összeírásból hozzávetőleg hétszáz család adatai lettek elérhetővé. A családok nem csak Vásárhelyről, hanem vidékről, a környékről, Mezőségről származtak. Ezeket a családokat kezdtük el segíteni; előbb a legtöbb gyermekes család számára nyújtottunk hathatós megoldást, majd sorban mindenik számára.

Ennek a szolgálatnak híre ment Nyugaton is, és további támogatások és adományok származtak ebből. Például volt olyan család, akiknek tehenet vettek, vagy nagyon komoly segítséget nyújtottak. Egy-egy rádióinterjú után megmozdultak az emberek, és komoly segítségek érkeztek. Svédországból nyolc református gyülekezet segített nyolc erdélyi református nagycsaládnak, köztük a tízgyermekes nyárádmagyarósi Nagy Béla családjának és a tizenegy gyerekes Györgyi Géza családjának. Istennek hála, szép akciók és programok zajlottak. Ott segítettünk, ahol szükség volt, ahol e nélkül a segítség nélkül nem könnyen boldogultak volna. Továbbá olyan családokon is könyörölni kellett, ahol a nyolc gyermek közül egyiknek sem volt születési igazolványa. Ilyen esetben kértük a lelkészt, a tanítót, hogy lehetőség szerint tegyenek meg mindent a gyermekekért, hiszen a szülők nem kaptak semmit a gyermekekkel járó jövedelemből sem. Nemcsak az anyagi ügyekben kellett nekik segíteni, hanem a szociális ügyekben is tájékozatlanok voltak. Sem az ország nyelvét nem ismerték, sem kiharcolni maguknak mindezeket nem tudták. Humán erőforrást is biztosítottunk, embereket kértünk fel, és küldtünk például ügyvédeket, közjegyzőket, akik hathatós segítséget nyújtottak akár hétköznapi kérdésekben is. A nagycsaládos program a mai napig megy.

A Lazarenum Alapítványt⁷⁸ éppen a hathatós diakóniai szolgálatokért hoztuk létre, amelynek keretében nehézsorsúak vagy éppen nagycsaládosok megsegítését tudtuk megvalósítani. Nagycsaládosok számára minden nyáron tábort szerveztünk. Ezekben a táborokban mindenekelőtt igyekeztünk megtanítani ezeket a gyerekeket tisztálkodni, viselkedni, öltözködni, asztalt teríteni, étkezni és dolgozni. Különleges és szép program volt, amelyben nyugalmazott tanítónőkkel dolgoztam főleg, s mellettük néhány önkéntes fiatal is besegített. A résztvevők taníttatását, szállását, étkeztetését és lelki épülését mind az én feladatomból volt megszervezni. Sok küzdelem volt ebben a programban, mert például nagyon sok tetves gyerek érkezett a táborokba. Igyekeztünk mindenféle módszerrel őket tanítani, még helyesen beszélni is. A mezőségi gyerekeket még magyarul is kellett tanítani. Népdalokat tanultunk, néptáncot, természetesen minden nap volt bibliaóra, egyházi ének tanulás, verstanulás. Mindig nyolc verset kellett megtanuljanak a két hét alatt, s ezekkel az élményekkel tértek vissza a gyerekek otthonaikba.

Jó érzés volt, hogy utólag meg-meg látogattak gyerekek, miután elhelyezkedtek az életben. Egy olyan lány kopogott be minap is hozzám, aki az egyik szovátai nagycsaládos csapatból érkezett. Ebben a családban hét gyermek volt, és mind a heten egyetemet, főiskolát végeztek. Az édesapjuk sajnos alkoholproblémákkal küzdött, az édesanyjuk pedig mosónő volt, a szó régi értelmében vett mosónő, aki tényleg szőnyeget, ruhákat mosott családoknál. Nagyon nehéz életük volt.

Volt olyan gyerekünk, akit behoztunk a Lídia Otthonba [*a Lídia Gyermekotthon az árva és elhagyott gyermekek számára létesült*], bár annak vezetése nem az én gondom volt, hanem azt nagyon szépen vezette a Szabó házaspár. Szabó Lídia volt a vezetője, Darabont Zoltán a pénzügyi emberük. Szépen gazdálkodtak, de távolról úgy a szememmel követtem, hogy mi történik a gyerekekkel, mert mégiscsak egy alapítvány keretében dolgoztunk.

A Lídia Otthon⁷⁹ építését a változás után azonnal megterveztük. Akkoriban annyiféle segítő kéz nyúlt felénk, hogy el kellett gondolkodnunk azon, kinek a segítségét hogy tudjuk kamatoztatni a Vártemplom életében. Hamar föl is épült az otthon, Szabó István és Darabont Zoltán vitték felelősen ezt a munkát. Megvásároltuk a telket s a házat a skót testvérek segítségével. A Vártemplomnak nem volt ehhez pénze. A marosvásárhelyi közösség csupán hatvanezer lejre vásárolt téglajegyet, s ez az

összeg minimális volt ahhoz képest, hogy mennyibe került a teljes munka. Mindent sikerült külföldi segélyekből, adományokból finanszírozni. Ahogy haladt előre a munka, úgy fizették ki a mestereket, vagy éppenséggel ők vásárolták meg a fát, a téglát, a házat.

A Lazarenum Alapítvány otthonát Elekes Imre nyugalmazott gyógyszerésztől vásároltuk. Sokszor megkeresett Imre bácsi azzal, hogy ha már a Lídia otthon is a miénk, akkor vegyük meg ezt a szomszédos ingatlant is, hiszen milyen jó lenne, ha a két ingatlan egymás mellett, a Vártemplom tulajdonában és a közösség szolgálatában állna. Elmagyaráztuk Imre bácsinak, hogy most nincs pénzünk, ugyanis éppen csak befejeztük a Lídia otthonát, amire viszont minden pénz elkelt. Imre bácsi hajthatatlan volt, és azzal érvelt, hogy neki van ideje, megvárja, mi csak vegyük meg.

Kicsit Istent is próbára tettem, amikor írtam egy levelet a svájci barátnőmnek, aki azelőtt nem sokkal látogatott meg útban Székelyföldre, ahová segítséget nyújtani ment. Őszinte szavakkal megírtam Susanne-nak, hogy van egy eladó épület a Lídia otthon mellett, nagyszerű lenne, ha nem maradna csak álom, hogy vegyük meg a telket házzal együtt, építsük át, s legyen abból idősek otthona. Emlékszem, még azt is írtam, hogy milyen jó lenne, hogyha a gyerekeknek ezek az idősek nagyszülők lennének, és az öregeknek is, hogy gyerekarcot is láthatnak. Ezzel egy időben érkezett hozzá egy másik levél, amiben egy svájci idős hölgy negyvenezer német márkát ajánlott fel egy szép projektre. Két hét múlva negyvenezer német márka volt a bankszámlánkon. A házat sikerült előleg fejében Imre bácsitól megvásárolni. A teljes ára hatvanötezer márka volt, amit négy esztendő alatt fizettünk ki. A megvásárlás Debrecenben történt, hiszen ott élt Imre bácsi unokaöccse, aki átvehette a kifizetett pénzösszeget. Így vásároltuk meg ezt az ingatlant, és írtuk rá a Vártemplomra, mint tulajdonosra, a Lídia Otthonnal együtt.

Alkony – az utolsó hét év együtt

Életünkben a legnehezebb korszak az a hét év volt, miután diagnosztizálták Dénes betegségét. Akkor elkezdődött egy elég kemény harc ezzel a nyomorúsággal, a

nyirokmirigy daganattal. Öt évig, egészen 2003-ig betegen szolgált. Akkoriban próbáltuk befejezni az építkezést. És végül is elment.

Az utolsó két év, az már eléggé nehéz volt: elveszítette az egyensúlyát, sok minden jött, de utolsó pillanatig teljesen ép ésszel és jó memóriával rendelkezett. Pesten voltunk fél évig a klinikán, én is ott voltam végig vele. Végigbeszélgettük az életünket. Isten úgy adta azt a hat hónapot nekünk, mint egy nagy szabadságot; reggeltől estig olvastunk, beszélgettünk s így telt az utolsó félév. El tudtunk köszönni. Már nagyon rosszul volt, mondták, hogy át kell vigyék egy másik részlegre, s előtte már elköszöntünk. És aztán bent voltam... Amikor már gépre tették, Hegedűs püspök úr volt bent ebben az állapotában mellette. Ő és Szabó Dániel⁸⁰ meg a budapesti lelkészek jöttek, és bent voltak ott vele, velem. 2005. január 15-én halt meg.

Dénessel együtt egész életünkön át szolgáltunk. Nem szólt másról a reggeli ima, a délutáni csendesség, az esti beszélgetések sora, mint a gyülekezeti és közösségi élet megoldandó feladatairól. A gyülekezeti diakóniai szolgálatot együtt kezdtük el fölépíteni, megszilárdítani, úgymond sínre tenni, és annak további működésében sok szolgálat rejtőzött. Elindult az élet benne, az adminisztrációja és minden feladatvégzése kialakult és letisztázódott. A kétezres évek elején az idősek otthona már működött, és folyamatosan érkeztek az emberek helyet foglalni. A halála után pedig én hazajöttem, és beálltam ebbe a munkába, pászmába, és mindennap azóta van mivel foglalkozni...

Dénes halála után úgy sikerült, hogy támogatás végett megkeresett egy holland alapítvány, akiknek öregotthonuk volt már régóta, és komoly vagyonnal rendelkeztek. Minden évben valami szép projektet akartak létrehozni és megvalósítani. Akkor ősszel kerestek meg minket – a régi barátunk, Johann Shippenburg által –, és felajánlották támogatásukat, hogy az idősek otthona korszerűsítésében előre haladhassunk. Akkor építettük meg liftet, amely arra szolgált, hogy az idősek életét megkönnyítse. Bár sokba került a projekt előkészítése és megvalósítása, mégis ugyanebből a támogatásból sikerült megvalósítani a mosoda és ruharaktár termeinek a felépítését is. Volt egy pincehelyiség ruharaktárnak, felette egy mosoda, majd egy vasaló szoba, végül egy raktárszoba. Az épületet úgy sikerült beépíteni, hogy legfelül, a tető alatt maradt még két iciri-piciri szobának hely, és ott mindig szegényebb sorsú diákok lakhattak. Ezek a szobák nem voltak alkalmasok idősek

lakószobájának a lépcső miatt, de ezáltal diákokon segíteni tudtunk. Picik is voltak, meredek is volt a lépcső, viszont diákoknak nagyon megfelelő, és most is két művészeti diák lakik ott.

Még 1996-ban kezdtünk Dénessel azon gondolkodni, hogy valamilyen módon jó lenne önellátóvá tenni az idősek otthonát és a Lidia otthont, hiszen a bevétel mindig kevesebb volt, mint a kiadás és a különbözetet mindig meg kellett valahogyan oldani. Ezért arra gondoltunk, hogy a Lídia otthonnak a hátsó kertje tulajdonképpen elég nagy ahhoz, hogy ott egy újabb épületet építsünk, és lehetőségünk legyen több idősebb embert gondozni, hogy a szolgálat anyagi része valahogy egyenesbe kerüljön. Így kezdtünk el építkezni, és Istennek hála, sikerült is tavaly, 2015-ben ezt a második épületrészt átadni és üzembe helyezni.

Nagyon szép szolgálat ez, de egyben nehéz is. Sok bölcsességre, hittapasztalatra, jártasságra, sőt székelyes észjárásra van szükségem, hogy mindig minden rendben lehessen. Ugyanis nehéz a munkatársaknak a kezelése, egyensúlyban tartása. Sok feszültség van közöttük állandóan, mindenki különbnek tartja magát, mint a Jézus tanítványai. Valójában ezek állandó gondok, amelyeknek megoldása mindig az én vállamra nehezedik. Találni kell mindig olyan embereket, akik ezt a szolgálatot szívvel-lélekkel tudják végezni, ugyanis, nem elég szeretni az időseket, hanem tudni is kell, miként lehet hozzájuk közeledni, közöttük szolgálni, velük foglalkozni. Ebben foglalatokodom szüntelen és igyekszem továbbvinni, amit férjemmel együtt álmodtunk. Elég sokat jártam külföldön, Hollandiában, Angliában, Írországbán, és igyekeztem mindenhol nyitott szemmel és szívvel járni. Többször is meglátogattam idősek otthonát, nehézsorsú emberek otthonát, akár gyermekintézeteket is – bár ez utóbbiból kevesebb működik, amit fölkereshettem, és főként a fogyatékos gyerekekkel foglalkoznak –, s igyekeztem minden pozitívumát a szolgálatuknak megtanulni. Megdöbbenő hatással volt rám, hogy az egyik otthonban az őrjöngő, mentálisan sérült gyerekek számára egy kisebb lovarda volt. Egyszerű kis építmény, egy négyszögű szín, ahol két ló húzott egy szekeret. A lovakra pokróc volt terítve, a két lovon rögzítve, és közéjük vitték be ezeket az őrjöngő gyerekeket. Nem gyógyszert adtak nekik, hanem bevitték oda, és ez a ringatás, a lovak járása megnyugtatta sorban a gyerekeket.

Hármasfaluban is építkeztünk. Ott van hat ház, ahol létrehoztunk egyfajta otthonteremtő programot. Olyan családok számára nyújtunk segítséget, akik kiszorultak a városi életből, mert nem bírták fizetni a költségeket, és ők ezekben az otthonokban újrakezdheték életüket.

Egy szó mint száz, Dénes halála után én teljesen, reggeltől-estig a munkába fordultam. Úgy döntöttem, hogy a gyerekeim felnőttek, elvégezték az egyetemet, elhelyezkedtek, mindenkinek megvan a maga élete, és abban nem is akarom zavarni őket. Gyerekeimmel egymást nagy szeretetben és imádságban hordozzuk, időről-időre megvannak a családi találkozások. Gyakran meglátogatnak engem, jönnek hozzám és itt töltenek heteket vakációkban. Nekem is itt megvan az életem. Amíg e szolgálatot bírom, és nem szorulok más segítségre, addig Isten kegyelméből csinálom. Kétségtelen, hogy van egy olyan félelem bennem, nehogy elromoljon vagy vakvágányra terelődjön ez a szolgálat, vagy éppen valaki ne értse, hogy miről van ebben a szolgálatban szó. Természetesen a szolgálat kiépülésekor megállapította a presbitérium e szolgálatért a javadalmazásomat, ami azóta sem változott, nem is kell változzon, hiszen igyekszem hálás lenni az Istennek mindazért amit kaptam. Mindenem van, még több is, mint amennyi kell. Szeretném még ezt a szolgálatot vinni és amikor Isten elhozza az időt, akkor szépen elköszönök

Életünk, életem meghatározó igéje Pál bátorítása volt: „Mindenne van erőm a Jézus Krisztusban, aki engem megerősít” [Fil, 4, 13]. Dénes nagyon szerette református hitvallásunkat a római levélből: „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?” [Róm 8, 28] Voltak kedvenc énekeink is. Férjemnek ez volt: „Ó, tarts meg engem, édes Istenem!” Én meg nagyon sok éneket szeretek, köztük a zsoltárokat is nagyon, és hát a Hallelujás énekeskönyvből is néhányat.

A korábbi szolgálati helyekre visszalátogattunk sokszor. Többször hívtak meg szolgálni is. Manapság is, ha arra látogatunk, sok ismerős arc mosolyog ránk. Isten áldott jó helyekre vezetett. Sokáig gyülekezeti tagok is voltunk, és ma is vagyok. A gegesi gyülekezethez és az alsósófalvi közösséghez szintén szívesen viszek ma is adományokat, ezzel is támogatva szülőfaluinkat. Ez nekem öröm, mert azt látom, hogy a falu fogyni kezd, de tényleg nagyon szép munkát végeznek a lekipásztörök.

Dénessel és az egész családdal készült egy film, *A Vártemplom papja*, ahol ő mesél a börtönéveiről, de mi is a magunk tapasztalatairól. Többször levetítették a Duna

Televízióban. Továbbá van egy olyan *Új Kezdet* lapszám, amit a férjem halála után adtunk ki, amelyben összegyűjtöttük a nekrológokat róla, és azokat közöltük.

Bár puritán lelkünkhöz nem találó, és nem fennhéjásból mondom, de életünk és szolgálatunk emberi méltatásban is részesült. Fülöp G. Dénes, a férjem egy szép '56-os kitüntetésben is és – közösen Hárs Sándorral – Széchenyi díjban is részesült. Együtt szolgáló családként, Bethlen Gábor díjat kaptunk. Ezt addig két házaspár kapta meg: az idős Püski család illetve a volt bécsi pap feleségével. Végül nemrég kaptam meg Magyarországon a Magyar Érdemkeresztet, mint a Magyar Örökség Díját. Legyen mindenért Istené a dicsőség!

Jegyzetek

¹ A magyarok és az első világháború (1982), dokumentumfilm, rendező: Gulyás János, Gulyás Gyula, operatőr: Gulyás János

² **hárászkendő:** gyapjúfonalból kötött meleg, vastag nagykendő, amelyet fejen vagy vállon viseltek régen, amíg még nem nagyon volt kabát.. (Forrás: Kálnási Árpád: Debreceni cívis szótár. <http://mek.oszk.hu/03200/03209/>)

³ **Hangya Szövetkezet:** A 20. század elejétől a Hangya Fogyasztási Szövetkezetek képezték – a hitelszövetkezetek mellett – a szövetkezeti mozgalom alapvető formáit Magyarországon. 1898-ban az Országos Központi Hitelszövetkezetről szóló törvény nyomán jött létre a termelő- értékesítő és fogyasztási szövetkezetek „Hangya” központja. Az első szervezet 1898-ban alakult meg egy Bars megyei szlovák faluban, s gyors térnyerésükre jellemző, hogy az első világháború előtt számuk már elérte a háromezretet. A Hangya-szövetkezetek jelentős eredményeket értek el a falusi áruellátásban, a kisparaszti árutermelés fellendítésében, a hitel- és áruuzsora leküzdésében, valamint a tejtermékek könnyebb értékesítésében. 1940-ben a bécsi döntés következtében 768 magyar szövetkezet közül 556 Észak-Erdélyben, 212 pedig Dél-Erdélyben maradt. A dél-erdélyi szövetkezetek valamennyi típusa a Nagyenyedi Hangya Szövetkezeti Központjához csatlakozott, míg a dél-erdélyi magyar szövetkezeti érdekeket gr. Haller István nagyenyedi Hangya elnök vállalta magára. A nagyenyedi Hangya Szövetség hatáskörébe tartozó szövetkezeteknek háromnegyed része szabadult fel, tagszövetkezeteinek 25,08%-a maradt dél-erdélyi területeken. Két hét leforgása alatt viszont megtörtént a kolozsvári központ Dél-Erdélyben maradt szövetkezeteinek a nagyenyedi Hangya Szövetségbe való bekapcsolása és a kolozsvári Központtal való függő ügyeinek elszámolása. Sok utánajárással sikerült ugyanakkor a bukaresti Szövetkezetek Nemzeti Intézetének jóváhagyását is megnyerni, hogy az addig csak fogyasztási szövetkezeteket magába foglaló Hangya Szövetség felvehesse hatáskörébe a többi, központ nélkül maradt dél-erdélyi magyar szövetkezeteket is. (Forrás: Györfi Dénes: A nagyenyedi Hangya Szövetkezeti Központ kialakulása, fejlődése, gazdasági, társadalmi jelentősége; http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf2618.pdf)

⁴ **Csekme István** a Marosvásárhely Vártemplom Egyházközség gondnoka volt abban az időben, amikor a Fülöp házaspár a gyülekezetbe került.

⁵ **A mezőgazdaság kollektivizálása Romániában:** A román mezőgazdaság kollektivizálása hosszas, többszakaszos folyamat volt 1949-1962 között. A földtulajdon-viszonyok megváltoztatásának majd' másfél évtizedes folyamatában az állam a magántulajdonú földbirtoklást jelentéktelen szintre csökkentette; ezek egy része állami gazdasággá vált, más része pedig a közös gazdaságoké – a kollektívoké – lett. A volt tulajdonosok jobb esetben háztáji föld megnevezéssel használtak egy-két tucat árnyit belőle. A nagy- és középbirtokok államosítását – az állami gazdaságok létrejöttét – követően 1949. márciusában hirdették meg a kollektívok megalakítását, melyekben a tagok földterületei, állatai és mezőgazdasági eszközei közös tulajdonúvá válnak. 1951-ig rendkívül erőszakos eszközökkel – gazdasági prüssel, agitációval, nemegyszer hatósági fellépéssel – próbálták a gazdákat a kollektívokba való belépésre ösztönözni, azonban ez jelentős ellenállásba ütközött. 1951-1955 között átmenetinek szánt társulási formákkal (TOZ, járadékos mezőgazdasági termelőszövetkezet) próbálták a közös gazdálkodás elfogadhatóbb – a föld-, jószág- és eszköztulajdonlást kevésbé veszélyeztető – kereteit kialakítani. Ennek hatására a mezőgazdasági társulások földterülete és tagsága dinamikusan bővült, a kollektív gazdaságoké viszont alig gyarapodott. 1955-ben a kollektivizálás újbóli felgyorsításáról döntött a Román Kommunista Párt. A szervezés során kerülték a fizikai erőszakot, helyette gazdasági nyomást, adminisztratív kényszereket, illetve pszichikai kifárasztást használtak, bár több helyen nyomásgyakorlási módszerként alkalmazták a gazdák elleni csoportos pert is. Az így elítéltek bűne az volt, hogy tiltakoztak a mezőgazdasági társulások kollektív gazdaságokká alakítása ellen - azaz nem akartak földjük tulajdonjogáról lemondani. 1959-től a kollektivizálást még jobban felgyorsították, és 1961-től alapvetően már a mezőgazdasági társulások kollektív gazdaságokká alakítása zajlott. (Forrás: László Márton: Kollektivizálás a Székelyföldön. Romániai Magyar Lexikon; <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=79>)

⁶ **A kollektivizálás** során először a jövedelem-elvonás célú beavatkozásokat erőltette át az állam a falvakon: a beszolgáltatások kötelezőek voltak, teljesítésük elmaradása „gazdasági szabotázs”-nak minősült, amit akár börtönnel is büntethettek. Eleinte a termés meghatározott részét kellett beadni, majd egy előre meghatározott mennyiséget szedtek el, vagyis az országosan meghatározott tervszámot bontották le megyékre, járásokra, községekre és termelőkre. A beszolgáltatandó mennyiség meghatározása progresszív volt, a terület növekedésével arányosan nagyobb szorzókat alkalmaztak az egységnyi földterületre. A beszolgáltatás elvonás

jellegű volt, a piaci ár töredékét fizették a beszolgáltatott terményekért, a gazdáknak önköltségi ár alatt kellett terményeiket átadniuk. (Forrás: László Márton: Kollektivizálás a Székelyföldön. Romániai Magyar Lexikon; <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=79>)

⁷A kollektív gazdaság tagok 60-80 fős brigádokat alkottak (a brigádos irányításával), ezek lehettek mezei-, zöldséges-, állattenyésztési- stb. brigádok. Minden munkafázist meghatároztak munkanormákban (az a mennyiségű munka, amit egy munkanap alatt egy munkás elvégez). Majd ezt átszámították munkanap-egységekre, és ezek arányában osztották ki a termést és a pénzjövedelmet a tagoknak. (Forrás: László Márton: Kollektivizálás a Székelyföldön. Romániai Magyar Lexikon; <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=79>)

⁸ **Bányaság** a Zsil-völgy erdélyi szakasza, Petrozsény és Lupény vidéke. Magyar lakossága az elmúlt 80–90 évben ipari munkára odavándorolt erdélyi magyarokból, elsősorban székelyekből áll. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-554.html>

⁹ **kaláka**: a legismertebb társas munkák egyike, amelynél a közösség tagjai vagy bizonyos csoportjai (lokális, vérségi, vagyoni) tagjuknak (családjának), vagy egy községi intézménynek szívességből vagy kölcsönösségi alapon munkát végeznek, s amelynél a segítők együtt, egyszerre, társaságban dolgoznak. A közösen végzett munka lehetett mezőgazdasági munka, kútásás, házépítés, fonó stb. A közösség bármelyik tagja akármikor visszahívhatja a megsegítettet, s az a munka visszaadását, a kalákában való részvételt köteleességének tartja. (Forrás: Magyar Néprajzi Lexikon)

¹⁰ **Kosztá Gabriella** (sz. 1948.): színésznő, rendező. 1970-ben a marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Intézetben végzett. Pályáját 1970–78-ban a temesvári Állami Magyar Színházban kezdte. 1978–79-ben a szolnoki Szigligeti, 1979–1984 között a Pécsi Nemzeti, 1984–87-ben a veszprémi Petőfi Színházban játszott. Rendezéssel is próbálkozott, színpadra állította Esterházy Péter: *Fuharosok* c. művét. (Forrás: <http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz13/587.html>)

¹¹ Vö. 1Móz 29 – Jákób és Rákhel szerelme.

Fülöp G. Dénes (1931-2005): református lelkész. Az udvarhelyi Református Kollégiumban tanult, és a székelykeresztúri Pedagógiai Iskolában szerzett tanítói oklevelet 1952-ben. Teológiai tanulmányait az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézetben végezte 1957-ben Kolozsváron. 1958-tól a marosvásárhelyi Gecse utcai gyülekezetbe kapott segédlelkészi kinevezést. 1959-ben letartóztatták, és – ügyét a magyarországi '56-os eseményekkel kapcsolatba hozva – koncepciós perben 11 év börtönre, 10 év társadalmi jogvesztésre és teljes vagyonszerzésre ítélték. 1963-ban amnesztiával szabadult. Raktári segédmunkásként, majd betanított gépgyári munkásként várta lelkészi kinevezését. 1964-től Gegesben, 1971-től Hármásfaluban, 1977-től a szászrégeni városi gyülekezetben s végül 1984-től a marosvásárhelyi Vártemplomban szolgált lelkészként. 1990-ben az országos RMDSZ alapító tagja lett, a Magyarok Világszövetsége választmányi tagja és a Világszövetség Erdélyi Társaságának alelnöke 1997-ig. A vártemplomi református gyülekezet erőinek mozgósításával intézmények sorát hozta létre szociális és oktatási célokra. Kezdeményezésére 1990-ben megalakult az ökumenikus szellemiségű Református Kántor-tanítóképző Főiskola, mely később a bukaresti Tanügyminisztérium által is elismert kihelyezett tagozatává vált a Károli Gáspár Református Egyetem Nagykőrösi Tanítóképző Főiskolájának. 1990-ben létrehozta a Lazarenum Alapítványt szegény és árva gyermekek felnevelésére, magányos idősök gondozására és nagycsaládok támogatására. Ennek keretében 1993-ban nyitotta meg kapuit a Lídia Gyermekotthon. 1996 és 2002 között felépült a Vártemplom Diakóniai Otthona, mely az idősök gondozása mellett erdélyi magyar közművelődési célokat is szolgál. 2002-ben a Lazarenum Alapítvány megszerezte harmadik ingatlanját is a már évek óta működő utcagyerek-mentés hatékonyabb megszervezése érdekében. Szintén 1990-ben hozta létre oktatási célokra a Calepinus Alapítványt. Ennek keretében az angol, francia, német, holland és magyar nyelv oktatására szakosodott népfőiskola működik. A Calepinus nyelviskolája 1991 és 2004 között több ezer fiatalnak biztosított kedvezményes nyelvtanulási lehetőséget Marosvásárhelyen. 2002-ben Fülöp G. Dénes vártemplomi lelkészi szolgálatából nyugalomba vonult, de az alapítványok kuratóriumi elnökeként tovább szervezte, irányította az oktatási és diakóniai tevékenységet. Főszerkesztője volt az általa alapított - több mint egy évtizede megjelenő - *Új Kezdet* című gyülekezeti havilapnak. (Forrás: <http://reformatusoklevele.reformatus.hu/127text.html>)

¹³**Sóvidék**: a Székelyföld tájegysége a Kis-Küküllő és a Korond patak völgyében. Nevét a geológiai harmadkorban az Erdélyi-medencét borító tengerből visszamaradt sóhegyekről kapta. <https://hu.wikipedia.org/wiki/S%C3%B3vid%C3%A9k>

¹⁴**Sóhegy és Sósoros:** a Korond-patak szurdokvölgye, a Sóhegy délnyugati részén található, már az 1700-as években is messze földről csodájára jártak. Kialakulásában emberi beavatkozás is közrejátszott: a sóvágók gödröket ásva termelték ki a megélhetést biztosító ásványt. A bányagödrök esővízzel feltöltődve felgyorsították a só oldódási folyamatát, tavacsák, majd tólánok keletkeztek. A tavak közti, kósóba vajúdott völgyek, később oldási dolinák sora alakította ki a Sósorosot. <http://www.magyar-foldon.hu/erdely/parajdi-sohegy/>

¹⁵ „1957. július 7-én letartóztatják Marosvásárhelyen Fülöp G. Dénes református lelkész. Az ürügyet az szolgáltatta, hogy 1956-ban teológusként jelen volt az október 24-I diákgyűlésen a Képzőművészeti Intézetben. Azt is bűnéül rójják fel, hogy jelen volt Páskándi Géza tárgyalásán és jegyzeteket készített az elhangzottakról. Azzal is vádolják, hogy 1957. március 15-én a Teológia dísztermében tartott áhitaton imádkozott a Szovjetunióba '56-ban elhurcolt foglyokért. Zárt tárgyaláson Kolozsvárott a katonai törvényszék Macskási-tanácsa Adorjáni Dezső brassói református lelkésszel és Böjte Sándor munkásfiatallal együtt koholt vádak alapján ítéli el 11 év nehéz börtönre”. (Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság, főszerkesztő Stefano Bottoni, Pro-Print Könyvkiadó Csíkszereda, 2006, p. 403.)

¹⁶ *A vártemplom papja*; magyar dokumentumfilm, (2003), rendező: Farkas György, operatőr: Kiss Gábor, Erdős Zsigmond

¹⁷ **Páll Lajos** (1938-2016): költő, festőművész. Tófalvi Zoltán adatai szerint Páll Lajos képzőművész-hallgató révén jutott el a kolozsvári teológusokhoz és egyetemistákhoz a budapesti *Irodalmi Újság* „forradalmi száma” (1956. november 2-i szám), amely Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versét, valamint Benjámín László forradalmi versét közölte. A lapszám, illetve az abból kivágott, kimásolt vers ezután kézzel kézre járt a kolozsvári diákság és értelmiség körében. (Források: Tófalvi Zoltán: Az 1956-os magyar forradalom visszhangja Erdélyben. http://primus.arts.u-szeged.hu/doktar/texts/tofalvi_56.html, Pomogáts Béla: Egy mondat a zsarnokságról – megjegyzések Illyés Gyula költeményének élettörténetéről; *Korunk*, 2006. július)

¹⁸**Visky Ferenc** (1918-2005): református lelképásztor, teológiai és evangéliumi író. Szatmárnémetiben, a Kölcsey Ferenc Gimnáziumban végezte középiskoláit (1936), de csak 1939-ben érettségizett (Gellért Sándorral az év márciusában Magyarországra átszökve) Debrecenben. Teológiai tanulmányait a Tisza István Tudományegyetemen folytatta, ahol tanára volt Makkai Sándor, Karácsony Sándor, Révész Imre, Erdős József, Kállay Kálmán. 1945-ben tette le záróvizsgáit. Teológusként kapcsolódott be a CE Bethánia mozgalomba. 1945-ben szülőfalujában, Egriben lett lelkész, itt indította el azt a hitbéli megújulási mozgalmat, amelyből a későbbi romániai CE Szövetség kinőtt. 1949-től Nagyszalontán, Arday Aladár püspök mellett volt segédlelkész, közben vallást tanított az Arany János Gimnáziumban. 1950-ben büntetésből Nyüvedre, innen 1956-ban Magyarkecére helyezték, ahol folytatódott ellene az állami és egyházi hatósági zaklatások. 1958 májusában letartóztatták és a CE-mozgalom elleni koncepciók per elsőrendű vádlottjaként 22 évre ítélték. Nagyváradon és Szamosújváron raboskodott, 1964-ben az általános kegyelmi rendelet alapján szabadult. Ezután Hegyközpályiban volt lelkész, de továbbra is megfigyelés alatt állt. 1983-ban kényszernyugdíjazták, utána haláláig Nagyváradon élt. (Forrás: <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/5065/>)

¹⁹ **Wurmband Richárd** (1909-2001): evangélikus lelkész. Zsidó családban született, nősülése után – szintén zsidó származású – feleségével együtt vette fel az evangélikus hitet. 1948-tól kezdve összesen 14 töltött a kommunisták börtöneiben, ebből három évet magánzárkában (felesége 1951-től 1954-ig a Duna-deltában raboskodott). A teljes magány elviselését több mint 300 igei elmélkedés megfogalmazásával és megtanulásával segítette. 1964-ben a norvég keresztények és zsidók 10 ezer dollár váltságdíjat fizettek a román kormánynak szabadulásáért. 1966-ban az Egyesült Államokba emigrált. Washingtonban az amerikai Szenátus Belbiztonsági Albizottsága előtt vallomást téve derékig meztelenre vetkőzött, hogy megmutassa a testét borító 18 mély sebhelyet. 1967-ben létrehozta a „The Voice of Martyrs” (A Mártírok Hangja) szervezetet, a kommunista országokban folyó keresztényüldözés dokumentálására. (Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Richard_Wurmband)

²⁰ **Incze Sándor** (sz. 1933): lelképásztor, esperes. Földműves családban született Szarazajtán. Tanulmányait a kolozsvári Protestáns Teológián 1956-ban fejezte be. Papi pályafutását Szolokmán kezdte, majd nyolc év után Koronkára helyezték, de ebbe a hatóságok nem egyeztek bele, és apósát koholt vádak alapján bebörtönözve, arra kényszerítették, hogy megírja lemondó nyilatkozatát, holott Koronka pap nélkül volt, titokban járt oda Incze Sándor. 1964-1974 között Magyarhermány, majd 1981-2003 között Szemerje-Sepsiszentgyörgy lelkésze volt. 1990-től az 1989-es fordulat után újra megalakult Sepszi egyházmegye esperesi tisztségét töltötte be. 2003-ban

nyugdíjba vonult, nyugdíjasként Sepsiszentgyörgyön él, írásokat publikál a Háromszék napilapban. (Forrás: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Incze_S%C3%A1ndor_\(lelkip%C3%A1sitor\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Incze_S%C3%A1ndor_(lelkip%C3%A1sitor)))

²¹ **sorkoszt:** faluhelyen szokás volt, hogy a még legényember lelkészt a falu családjai rendre egymás után hívták meg ebédelni. A szokás eredete a 17-18. századig nyúlik vissza, amikor a református Kollégiumok elemi iskolákat – akkori elnevezés szerint *partikulákat* – kezdtek működtetni a körzetükhöz tartozó falvakban. A Kollégium által az iskolákba küldött nőtlen tanítók – akkori szóhasználattal a nevük *redux* volt, ha tanulmányaikat még nem fejezték be, illetve *rektor*, ha már befejezték – ellátására terjedt el a sorkoszt, amelyet a közösségtől kaptak. A családok meghatározott sorrend szerint látták el a rektort – innen ered az ellátási forma elnevezése. (Forrás: A Debreceni Református Kollégium története. Dankó Imre: A Kollégium partikularendszere. <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=2&p=17>)

²² **Cseh Zsolt** (sz. 1922.): református lelkész. Édesapja református lelkipásztor édesanyja tanítónő volt. Középiskolai tanulmányait a Nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban és a Kolozsvári Református Kollégiumban végezte. A világháború dúlása miatt családjával Budapestre menekült, ahol az ostrom nehézségeit megtapasztalva, igyekezett segíteni a rászorulókat. Sárospatakon, később Kolozsváron tanult, ahol 1946-ban lelkészi képesítést szerzett. Később ösztöndíjjal Utrechtben tanult. Szolgált a Kolozsvár Felsővárosi Kakasos Egyházközségben, majd Mezőméhes, Pusztakamarás, Mezőszengyel, Mezőtóhát, Mezőszakáll, Mezőzáh gyülekezeteiben. 1951-1959 között Alsósófalva, 1959-1973 Erdőszentgyörgy lelkipásztor volt. 1973-1994 a Kolozsvár Belvárosi Egyházközség lelkipásztoraként szolgált. (Forrás: Cseh Zsolt: *Útjelzés az örökkévalóság felé*, Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpont, Kolozsvár, 2006, pp. 105-107.)

²³ **Fülöp Ferenc** (1903-?): református lelkipásztor. Parajdon született, tanulmányait Marosvásárhelyen, Kolozsváron és Utrechtben végezte. 1929-ben választották meg lelkipásztornak Erdőszentgyörgyre, ahol egyházi teendői mellett politikai és irodalmi szerepet is vállalt. „Önéletrajzából (1943), melyet a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltárban őriznek, nem csak azt tudhatjuk meg, hogy melyek voltak életének fontosabb mozzanatai, de arról is értesülhetünk, hogy milyen körülmények között zajlott le a székely Sóvidék elfoglalása a román hadsereg által, hogy milyen nehézségekkel kellett szembenéznie a magyar egyházaknak, értelmiségnek és az egyszerű embereknek egyaránt a két világháború között”. (Moldován Péter Attila: Fülöp Ferenc lelkipásztor életrajza (Forrásközlés); http://epa.oszk.hu/01900/01975/00008/pdf/EPA01975_sovidek_2012_02_17-25.pdf)

²⁴ **Dávid Lajos** (sz. 1938): református lelkész, 1993-2000 között a Mezőségi Egyházmegye esperese. Teológiai tanulmányait 1961-ben Kolozsváron végezte. 1962-1971 között Hármashaluban, 1971-1982 között Gógánváralján végzett lelkipásztori szolgálatot, 1983-tól nyugdíjba vonulásáig, 2003-ig a marosvásárhelyi Szabadság úti gyülekezet lelkésze volt. Ő építette a Szabadság úti református templomot, melyet 1992-ben szenteltek föl. Marosvásárhely Ady-negyedében cigánymissziót alapított, 2002-ben imatermet létesített a misszió számára. 1993-2000 között a Mezőségi Egyházmegye espereseként szolgált (részletes életrajza a vele készült életútinterjúban olvasható; <http://www.kre.hu/portal/index.php/home/kiadvanyok/eletinterjuk.html>)

²⁵ **Csiha Kálmán** (1929-2007): erdélyi református püspök, prédikátor, költő, memoáriró. Teológiai tanulmányait a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben végezte 1955-ben. Aradon kapott segédlelkészi állást, majd az általa szervezett Arad-Gáj-i egyházközség lelkipásztoraként működött. 1957-ben koncepciós per áldozata lett, 10 évi börtönbüntetésre ítélték, ebből hat és fél évig tartották fogva Románia különböző börtöneiben, munkatáborában. 1964-ben szabadult. Börtönévei után Gógánváralján és Marosvásárhelyen teljesített református lelkészi szolgálatot húsz éven keresztül. A rendszerváltáshoz közeledve öt önálló gyülekezetet szervezett. 1990-ben az Erdélyi Református Egyházkerület püspökévé választották. 1999-ben, nyugdíjba vonulásakor tiszteletbeli püspöki címet adományoztak számára. (Forrás: <http://www.tzsinat.hu/?p=159>)

²⁶ **Csiha Kálmánné sz. Nagy Emese (1933-1996):** lelkész. Balázsfalván született, Nagyenyeden végezte az elemi iskolát és a gimnáziumot, ezt követően a család Brassóba költözik, majd Kolozsvárra, ahol édesapja, Nagy József teológiai tanár lett. A teológia elvégzése után férjével, Csiha Kálmánnal Arad-Gájra kerültek, ahol gyülekezetet alapítottak. Előbb Gyorokon volt lelkipásztor, férje börtönévei után a Kis-Küküllő menti Gógánban és Gógánváralján végeztek szolgálatot, majd innen Marosvásárhelyre kerültek. A nőszövetség egyik újrászervezője volt. (Forrás: <http://www.diaszporaalapitvany.ro/data/hirek/egymas-terhet-hordozatok.pdf>)

²⁷ **Veress Zoltán** [írói álnév: Ónodi Sándor] (1936-2013): író, szerkesztő, műfordító. Középiskoláit a kolozsvári Református Kollégiumban kezdte. 1952-ben kommunistaellenes röplapok terjesztése miatt bebörtönözték. Szabadulása (1954) után folytatta tanulmányait és a kollégium utódiskolájában, az 1. sz. Fiúliceumban

érettségizett (1955). Egy évig a kolozsvári Protestáns Teológia hallgatója volt; 1956-ban átiratkozott a Bolyai Tudományegyetemre, magyar nyelv- és irodalom szakra, de politikai múltja miatt 1958-ban kizárták, s csak 1974-ben szerezte meg egyetemi oklevelét, levelező tagozaton. Dolgozott a Terapia, majd a Carbochim gyárban (1958–59); volt korrektor az Utunknál (1962–1970), A Hét munkatársa és szerkesztője (1970–0971), a Korunk szerkesztője (1971–1985). 1985-ben feleségével és két unokájával Budapesten át Svédországba távozott, ahol politikai menedékhelyet kapott. Stockholmban volt postai alkalmazott, nyugdíjazásáig (2004).

Klasszikussá vált epikus gyermekversei (Tóbiás és Kelemen, Irgum-Burgum Benedek) a *Napsugár* c. kolozsvári gyermeklapban jelentek meg folytatásokban. (Források: <http://mek.oszk.hu/00000/00019/html/v/i014430.htm>; <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/5026/>)

²⁸ **Kányádi Sándor** (sz. 1929.) költő, műfordító. Középiskolai tanulmányait 1944-ig a székelyudvarhelyi Református Kollégiumban, 1944/45-ben a Római Katolikus Főgimnáziumban (magántanuló), 1946-tól a Fémipari Középiskolában végzi; itt érettségizik, és ennek az iskolának a faliújságján fedezi fel egy versét az akkor Ifjúmunkás-szerkesztő Páskándi Géza 1950-ben. 1950 őszétől él Kolozsvárt. Fél évig a Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskola hallgatója, majd a Bolyai Tudományegyetem filológiai karára jön át, ahol 1954-ben magyar irodalom szakos tanári oklevelet szerez. Közben (1951/53) segédszerkesztő az Irodalmi Almanachnál, pár hónapig 1953-ban az Utunk szerkesztőségében is dolgozik. 1955-től 1960-ig a Dolgozó Nő, 1960-tól a Napsugár belső munkatársa. Tevékeny részt vállal a közéletben, az irodalmi életben: iskolák és művelődési otthonok népes felnőtt és gyermekközönsége előtt olvassa fel műveit szerte az országban. Külföldi útjain Ausztriában, Észak- és Dél-Amerikában ugyancsak számos hívet szerzett a romániai magyar irodalomnak. <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/1829/>

²⁹ **Dobri János** (1914–1990): lelkész, tanár. A brassói Római- katolikus Gimnáziumban érettségizett. Az iskolai évek alatt ismerkedett meg és lett egész életére híve a cserkészmozgalomnak. Mint ifjú IKE tag, Polák Istvánnal megszervezték a brassói Református Kereskedelmi Iskola cserkészcsapatát. Teológiai tanulmányait a kolozsvári református teológián végezte el (1934–38). 1940-ben – a Magyar Cserkészszövetség Erdély-részi megbízottjaként – az 1937-ben betiltott cserkészcsapatok újraélesztésén munkálkodott, melynek érdekében őrsvezetőképző tábort szervezett Kolozsváron. 1944-ben a frontra került mint táborigazgató. Orosz fogságba esett, ahol orosz nyelvet tanult és megismerkedett az orosz irodalommal, majd magyarra fordított belőlük. 1948 június 23-án került haza, ekkor a kolozsvári Bolyai egyetem megbízásából fordítói munkát vállalt, később pedig a református teológián kapott tanári állást, ahol keleti egyháztörténetet és orosz nyelvet tanított. 1951 július 28-án letartóztatták, és az év december 7-én közlázítás vétségében a kolozsvári Hadbíróóság 6 hónapi elzárásra ítélte. Az 1956-os események következményeként 1957 áprilisában 16 társával együtt ismét letartóztatták, 6 év börtönbüntetésre, teljes vagyonelkobzásra, valamint 3 év jogfosztásra ítélték szervezkedés vádjával. Börtöneveit Szamosújváron és a Duna-csatorna kényszermunka-telepén töltötte. 1963-ban szabadult, ezt követően egy évig gyári munkásként, majd esperesi titkárként kereste kenyerét. 1969-ben a kerekdombi egyházközség megválasztotta lelképásztorának, melyet el is vállalt azzal a céllal, hogy templomot épít a fából készült kis imaház helyére. 1980-ban épült fel a templom. Az 1989-es változások után cserkésztestvérségeivel együtt a cserkészlet újraélesztésén dolgozott. (Forrás: http://www.geocities.ws/djcses/Dobri_hu.htm)

³⁰ **kongrua**: a lelkészeknek az egyházi jövedelem kiegészítésül folyósított állami támogatás.

³¹ **kepe**: az egyházi illeték (adó) egy fajtája volt, melyet terményben fizettek. A középkorban egész Magyarországon ismert, későbbiekben elsősorban Erdélyben volt a protestáns egyházak bevételi forrása volt. A kepe szó eredeti jelentése gabona kéve, kereszt, osztag. Kivetése ház, illetve vagyon alapján történt. Hóman Bálint *Magyar Pénztörténet 1000–1325* című munkájában (Budapest, 1916) röviden érinti a kepet is. „A ki nem csépelet gabonát forrásaink kepeiben (capecia) számítják. A kepe nek főképp a tizedfizetésnél jutott szerepe, mert a főpapoknak – a visszaélések elkerülése végett – jogukban állt a gabonát az aratás után a mezőn beszédni. A gabona, kepekbe rakva állt a tarlón, s a főpap megbízottja minden tizedik kepet lefoglalta püspöke számára. Később, mikor a pénzbeli megváltás jött szokásba, bizonyos meghatározott összeget fizettek a püspöknek járó kepek megváltása fejében”. Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Kepe_rendszer

³² **Nagy Ödön** (1914–1995): református lelkész, néprajzkutató. Középiskoláit a marosvásárhelyi Református Kollégiumban végezte (1932). A kolozsvári I. Ferdinánd Egyetemen magyar-latin-szociológia szakon tanult két évig, majd a Református Teológián lelkészi képesítést szerzett (1937). Budapesten Györffy István irányításával

néprajzi tanulmányokat folytatott (1937-38). Kissármáson szórványgondozó segédlelkész, Mezőköbölkülton, Hariban, Istvánházán, Szolokmán lelkész, majd Havadon szolgált nyugalomba vonulásáig (1940-81).

Kutatási területe az egyházi ünnepekhez fűződő népszokások, falusi hagyományok gyűjtése. Szaktanulmányait a budapesti Ethnographia, Erdélyi Múzeum, Ifjú Erdély, az aradi Havi Szemle, A TETT, a Népismereti Dolgozatok 1980 s az 1982-es Korunk Évkönyv közölte. Az 1990-ben alakult Kriza János Néprajzi Társaság tagja, sepsiszentgyörgyi vándorgyűlésén a mezőfelei gyékényfeldolgozó háziiparról szóló dolgozata díszoklevélben részesült. Munkatársa a Nagy Olga által kezdeményezett és sokáig kéziratban maradt Havadmonográfiának; részt vett a Nagy Olga irányításával készített Vallási értékrend c. kérdőív kidolgozásában s A népi vallásosság vizsgálata Erdélyben c. tanulmányában (Művelődés 1992/1) összefoglalta több évtizedes munkásságát a vallási néprajz művelésében. 1990 után, a romániai magyar folklórkutatás újjászerveződésének tulajdoníthatóan munkásságának újabb aktív korszaka kezdődött. Tanulmányai jelentek meg a Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyvében, valamint a Népismereti Dolgozatokban. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/n.htm#NagyÖdön>)

³³ **Kapusy Antal** (1929-1978): orvos, orvosi és lélektani szakíró, műfordító, szerkesztő. Orvosi oklevelét a marosvásárhelyi OGYI-ban szerezte (1954). 1957-től az egyetem élettani tanszékének laboratóriumvezetője, majd tanársegéd volt. Súlyos betegsége miatt 1971-ben nyugdíjazták. Marosszentgyörgyre, később Gyimesfelsőlakra költözött, ahol tudományos és ismeretterjesztő irodalmi tevékenységét folytatta. Feladatául tűzte ki az orvostudomány népszerűsítését, a *Falvak Dolgozó Népe*, *Hargita*, *Megyei Tükör* hasábjain egészségügyi tanácsadást szervezett. Érdeklődésének középpontjában az öregedés élet- és lélektana állt, orvosi, gerontológiai, biológiai, társadalomlélektani írásaival jelentkezett. A lengyel irodalomból válogatott versek, novellák, regényrészletek fordításával, szépirodalmi ismertetésekkel az *Utunk*, *Korunk* munkatársa. A Kriterion Korunk Könyvek sorozatának szerkesztőbizottsági tagja 1976-tól haláláig. (Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/k1.htm#KapusyAntal>)

³⁴ **Fábry Zoltán** (1897-1970): felvidéki protestáns papcsaládból származó baloldali író, közíró, kritikus. Magyar-történelem szakon tanult a budapesti egyetemen, majd számos lap munkatársa volt. Az 1920-as években került kapcsolatba a romániai magyar irodalommal azokkal a sajátosan egyéni írásokkal, amelyekben a szlovenszói magyar életet a kolozsvári *Keleti Újságban* ismertette. Dienes László a *Korunk* megindulásakor bevonta a lap munkatársi gárdájába, ez a kapcsolat mélyült el a Gaál Gáborral való évtizedes (1929-39) baráti együttműködéssel. A csehszlovákiai magyar publicista neve felkerült a folyóiratra, s szülőfaluja, a Kassa közelében fekvő Stósz mint a csehszlovákiai szerkesztőség postacíme fogalommal vált. Innen bírálta a „háborúval fenyegető hitleri politika szolgálatába szegődött” irodalmat s azzal szemben a német és orosz „valóságirodalom”, a cseh és szlovák antifasizmus, a „haladó” magyar népi kísérletek dokumentumait mutatta fel. 1931-1936-ban *Az Útnak* is szerkesztője volt. 1939-ben és 1941-ben bezárták az illavai várbörtönbe, s míg Csehszlovákiában tartott a magyarság jogfosztottsága (1939. szeptembertől 1948. december 15. között), addig nem publikálhatott. 1949-ben a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Egyesülete (CSEMADOK) örökös diszelnökévé választotta. 1948. december 15-től az Új Szó, majd 1953-56 között a *Fáklya* munkatársa. 1958-ban indította a csehszlovákiai *Irodalmi Szemle* c. folyóiratot, melynek haláláig szerkesztője volt. (Forrás: Új Magyar Irodalmi Lexikon (főszerk. Péter László), Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994.)

³⁵ Misztótfalusi Kis Miklós (1650-1710) 1680-ban indult Hollandiába, hogy az erdélyi püspök megbízásából felügyeljen az Amszterdamban Erdély számára készülő Biblia nyomtatására. Amszterdamban Willem Blaeu-nál tanulta ki a tipográfus- és nyomdász mesterséget, majd önállósította magát, és maga látott hozzá a magyar nyelvű Biblia kinyomtatásához. 1685-ben elkészült vele, s 1689-ben indult haza Erdélybe 12 ezer kötetnyi Biblia-példánnyal.

Amikor Lengyelországon haladt keresztül, a vakbuzgó Goluchowski lengyel herceg birtokán feltartóztatták. Misztótfalusi felmutatta a szállítási jegyzéket, de az abban szereplő *Arany Biblia* elnevezést félreértették – arianus (unitárius) Bibliának értelmezték –, s a herceg, azt gondolva, hogy az üldözött unitáriusok részére akarja becsempészni a Bibliát, egész könyvkészletét lefoglalta, s a nyomdászt majdhogy máglyára nem hurcoltatta. Misztótfalusi kénytelen volt útját könyvek nélkül folytatni, s reményt vesztetten érkezett Kassára. Itt régi pártfogója, Bethlen Miklós tanácsára Szobieszki János lengyel királynak írt, de a király Goluchowski herceggel szemben gyengének bizonyult. Misztótfalusit végül is a véletlen segítette könyveihez. Lengyelországot hegyi rablók csapata támadta meg, akik a főúri udvarházakat rabolták, pusztították. A lengyelek, abban a hiszemben, hogy a magyarok küldték rájuk a rablókat, hogy a lefoglalt Bibliákért bosszút álljanak, sietve útnak indították

Kassára a könyveket. Misztótfalusi Kassáról érkezett Kolozsvárra, ahol 1694-től nyomdát üzemeltetett. (Forrás: Tevan Andor: A könyv évezredes útja. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1956)

³⁶ **Sükösd Ferenc** (1933-1972): festőművész. A kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán szerzett oklevelet (1959). 1960–72 között a Marosvásárhelyi Képtár munkatársa, muzeológus. Összeállításában jelent meg Vida Árpád retrospektív kiállításának magyar és román nyelvű katalógusa (1970). Érzékeny színlátású s az egyéniség jegyeit korán felmutató festői eszközökkel alkotta tájképeit, kompozíciós műveit és portréit. A Székelyföld íróinak, Tamásinak, Nyírónek, valamint Sütő Andrásnak a példáját érezte magára nézve is érvényesnek: táj és ember, föld és lélek összetartozását igyekezett kifejezni. Képpalkotása a székely Nagy István teremtette hagyományok szellemében bontakozott ki. Hagyatékából több emlékkiállítást, ill. gyűjteményes tárlatot rendeztek. <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4139/>

³⁷ **Szécsi András** (1934-1991): festőművész. Középiskolai tanulmányait Székelykeresztúron az Orbán Balázs Unitárius Főgimnáziumban végezte (1949), diplomát a tanítóképzőben szerzett (1953). Rajztanára, Gálfalvi Sándor már ekkor felismerte művészi tehetségét, így került a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola festészeti szakára. Három év után azonban az 1956-os magyar forradalommal kapcsolatos állásfoglalása miatt eltávolították az egyetemről. Ennek ellenére 1957-től már tagja a Romániai Képzőművészek Szövetsége Maros Megyei Fiókjának. A két nagy székely festőóriás, Nagy István és Nagy Imre közvetett hatása sejlik fel alkotásain. 1957-től minden tartományi, ill. megyei tárlaton részt vett, 1959-től számos nagy sikerű egyéni kiállítást rendezett Székelykeresztúron, Marosvásárhelyen, Kolozsváron (itt többször is), 1973-ban New Yorkban. 1973-ban elnyerte az országos festészeti díjat és egy háromhónapos ösztöndíjjal Párizsban tehetett tanulmányutat. Ötvenedik születésnapjára rendezett, 35 festményét bemutató kiállításán egykori tanára, Gálfalvi Sándor és művésztársa, Balázs Imre méltatta pályáját.

A Székelyföld, a Hargita tájainak megjelenítésétől eljutott az absztrakt expresszionizmus hangsúlyozásáig. Leggyakoribb témája a magányos fa, de kiváló portréfestő is volt. 1970–80 között a Marosvásárhelyi Rádió magyar adásának külső munkatársa, a művészeti rovat egyik vezetője volt. (Forrás: <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4322/>)

³⁸ **Huszthy Árpád Béla** (sz. Nagybánya, 1933): festőművész. Autodidakta módon kezdett el festéssel foglalkozni. 1963 végezte a temesvári Műszaki Főiskolát. A művészetben Incze István marosvásárhelyi festő irányításával és a nagybányai művésztelep hagyományait követve önerőből jutott eredményekre. Alapító tagja a Debreceni Művészek és Műpártolók Egyesületének, tagja a Debreceni Műhely Képző- és Iparművészeti osztályának. 1986–1991 között a hajdúböszörményi művésztelepen dolgozott. 1986 óta Magyarországon él. Olajfestményei nagybányai és alföldi tájak. <http://artportal.hu/lexikon/muveszek/huszthy-arpad-bela-4848>

³⁹ **Nagy Pál** (1929-1979): festőművész, művészeti szakíró. Marosvásárhelyen a Református Kollégiumban végezte középiskoláit (1947), a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán szerzett diplomát (1952). A marosvásárhelyi Képzőművészeti Középiskola tanára (1952-76). 1947-től rendszeresen kiállított megyei, tartományi és országos tárlatokon; egyéni kiállításai voltak Marosvásárhelyen, Kolozsváron, Brassóban, Székelyudvarhelyen, Csíkszeredában, Székelykeresztúron, Gyergyószentmiklóson, Erdőszentgyörgyön; 1969-től rendszeresen részt vett a Hajdúböszörményi Alkotótáborban, ahol kiállításai is voltak. Képei eljutottak a velencei Biennáléra. Pedagógiai munkásságával nemzedékeket készített fel a művészpályára. Elemző esztétikai írásait *Barangolás a képzőművészetben* c. kötetében adta közre (1979). Az Utunk, az Új Élet, A Hét, az Igaz Szó hasábjain foglalkozott kortárs alkotók munkásságával. Festményein jelképteremtő erővel mutatta fel ember és társadalom elidegenedésének jelenségeit, a nemzetiségi lét sorskérdéseit. Festményei közül irodalmi témájú: *Székelykeresztúrtól Fehéregyházáig* (Petőfi I. 1972); grafikái között szerepel Csokonai Vitéz Mihály, Arany János, Kós Károly arcképe. Készített illusztrációkat, egy sorozat op art-szerű tusrajzot, foglalkoztatta a monumentális művészet is. (Forrás: <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/3099/>)

⁴⁰ **Porzolt Borbála** (sz. 1933.): festőművész. Kézdivásárhelyen tanítói oklevelet szerzett (1952), művészeti tanulmányait a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola festészeti szakán végezte (1958). Marosvásárhelyen megtelepedve a festészen kívül grafikai tervezéssel, textilművészetrel és üvegművességgel is foglalkozik. Illusztrált magyar irodalomkönyveket, szövegképeket készített Kemény János, Szilágyi Domokos, Horváth István verseihez, Székely János *Itthon vagyok* (1961) és Nagy Olga *A három táltos varjú* (1958) c. kötetéhez. Alkotásaival 1966-ban részt vett a prágai nemzetközi könyvszalonná kiállításon <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/3612/>

⁴¹ **Dr. Fenke Ferenc** orvos, 1973-as emigrálásáig a Marosvásárhelyi Egyetemi Klinikák Igazgatója, majd Észak Rajna-Vesztfália radiológus főorvosa volt. Felesége, Tanai Bella 1977-ig Erdély ünnepeztető színésznője, Magyarországon is számos színdarabban, TV- és játékfilmben alakított maradandót. (Forrás: http://fenke.hu/?page_id=6)

⁴² **Nagy Alpár** (sz. 1942.): néprajzkutató. Szülővárosában, Kolozsvárott az Ady-Şincai Líceumot végezte (1961), Marosvásárhelyen a pedagógiai főiskolán magyar-történelem szakos (1964), a Babeş-Bolyai Egyetemen történelem szakos (1980) diplomát szerzett. Közben általános iskolai tanár Szolokmán (1964-65), iskolaigazgató Gegesen (1965-70), történelemtanár Mezöcsávás (1970- 90). Az oktató-nevelő tevékenységet irányítja 1991-től Mezöszabad, Galambod, Mezöcsávás, Mezöménés, Mezöfele, Mezökölpény, Szabéd, Bazéd 7 óvodájában és 8 iskolájában. Mint a Kriza János Néprajzi Társaság tagja Mezöcsávás és a hozzá tartozó falvak kialakulásának történetét, a feudális viszonyok 17-18. századi viszonyait tanulmányozza egykorú katonai, pénzügyi és úrbéri összeírások alapján. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/n.htm#NagyAlpar>)

⁴³ Hármásfalu Atosfalva, Csókfalva és Székelyszentistván egyesítésével jött létre 1950-ben.

⁴⁴ **Domahidi Ernő** (sz. 1934.): református lelkész. Udvarfalván született, középiskoláit Marosvásárhelyen végezte, a Rangeti József fiúliceumban érettségizett 1953-ban. Teológiai tanulmányait Kolozsváron végezte 1954-1958 között. 1958-1959-ben kolozsvári segédlelkész, majd 1961-ig alsódetreheimi lelkész, 1961-1977 között peteki lelkész volt. 1977-ben Magyarországra távozott, ahol a szatmárcsekei és a biharnagybajomi gyülekezetekben szolgált. (<http://www.reformatus.ro/somosd.reformatus.ro/lekipasztor.htm>)

⁴⁵ **Antal Gusztáv** „Kispetriben született 1905-ben, ahol édesapja Antal Géza református lekipásztor volt. Középiskolába Kolozsvárott járt, és a teológiát is ott végezte a '30-as évek első felében. Lelkészi szolgálatát Kolozsvárott kezdte, azután Brassóban, az Udvarhely megyei Peták községben szolgált, ahol vezető lelkész volt. 1935-ben a szászrégeni egyházközség választotta meg lelkészének”, ahol nyugdíjba vonulásáig (1977) negyven éven keresztül szolgált”. (<http://www.szaszregeni.ro/a-varosrol/szemelyisegek/antal-gusztav-gusztav-bacsi/>)

⁴⁶ Szászrégen nemzetiségi statisztikái 1850-1992 között

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Egyéb összesen	Zsidó, jiddis	Cigány
1850	4227	644	556	2963	63	40	2
1900	6552	1009	2593	2939	11	.	.
1910	7310	1311	2947	2994	58	.	.
1920	8074	1557	2564	2522	1431	1341	.
1930	9290	1800	3914	2222	1354	1264	63
1941	10179	1123	6496	1833	727	620	83
1948	9599	3117	5471	405	606	476	.
1956	18091	7032	10011	483	565	211	316
1966	20171	9977	9633	438	123	17	82
1977	26011	14414	10749	484	364	38	294
1992	35004	22675	11140	337	852	11	821

Magyarrégen nemzetiségi statisztikái 1850-1920 között

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Egyéb összesen	Zsidó, jiddis	Cigány
1850	865	313	436	14	102	37	65
1880	1019	306	602	40	71	.	.
1890	1131	296	716	67	52	.	.
1900	1393	242	1059	80	12	.	.
1910	1610	133	1340	75	62	.	62
1920	1276	736	431	25	84	84	.

A táblázat nem tartalmazza az ukrán, szerb, szlovák nemzetiségű lakosokra vonatkozó adatokat, akik létszáma egyik vizsgált évben sem érte el a 10 főt a két település egyikén sem. Magyarrégenre vonatkozó külön statisztikai adat 1920 után nem áll rendelkezésre. (Forrás: Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti

statisztikája (1850-1992);
<http://varga.adatbank.transindex.ro/index.php?tel=Sz%E1syr%E9gen&megye=0&x=0&y=0&pg=2>)

⁴⁷ **Securitate (Szeku)**: a Departamentul Securității Statului (azaz Állambiztonsági Osztály) a román kommunista diktatúra titkosszolgálat volt. A világ 1987-ben ismerhette meg működését, amikor a román kémszervezet (DIE) korábbi vezetője, Ion Mihai Pacepa tábornok, aki 1978-ban Nyugatra szökött, *Vörös horizontok* címmel könyvet adott ki a szervezetről. A Securitatet 1948-ban – szovjet mintára és az első időszakban szovjet belügyi tisztek vezetésével – alapították Országos Népbiztonsági Igazgatóság (Direcția Generală a Securității Poporului – DGSP) néven, 1951-ben, 1967-ben, 1972-ben és 1973-ban átszervezték. Fő feladatát, a kommunista rendszer céljainak megvalósítását veszélyeztető „belső ellenség” felkutatását és kiszorítását viszonylag kis létszámú hivatásos stábbal, de példátlanul széles – a hetvenes évek végére több száz ezres – besúgó hálózattal látta el. (Forrás: Dennis Deletant: A román állambiztonság szervezeti felépítése és működése, 1944–1989 (1-2. rész); In: *Betekintő* – az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának internetes folyóirata, 2011/4. és 2012/1. szám; http://www.betekinto.hu/2011_4)

⁴⁸ **Makkai Endre** (1914-1998): református lelkész, néprajzi író. Az akkor még monarchiabeli Vashegyen, a ma Szlovákiához tartozó Železník településen született régi bányaművelő család sarjaként. A nagyenyedi és zilahi református kollégiumokban töltött diákévek után előbb jogot tanult, majd beiratkozott a kolozsvári Teológiára. 1940-ben segédlelkészi kinevezést kapott Désre, ahol művelődésszervezéssel is foglalkozott, illetve a Szolnok–Doboka megyei lap főszerkesztője lesz (1944). 1945-1949 között Nyáradszeredán teljesített lelképásztori szolgálatot. 1949-ben az egyházközség minden földjét elkobozták, Makkai tanítónő feleségét pedig osztályellenségnek minősítve kitétték a tanügyből. Ekkor – Nagy Gyula későbbi püspök távozása után – a petrozsényi gyülekezet meghívta Makkai Endrét, aki 1949-1979 között három évtizedet töltött petrozsényi lelképásztorként. Svájci támogatással felújította a petrozsényi parókiát és 1970-ben – amikor a parókiát a tömbházaknak helyet készítve lebontották – a templomot is. „A parókia sok politikailag megbélyegzett családnak, fiatalnak lett otthonává vagy lelki menedékhelyévé. Az ország különböző tájairól a jobb megélhetés reményében ideköltözött vagy otthonából elüldözött gyülekezeti tagok mindig nyitva találták a parókia ajtaját. Mai szóval élve, a lelkész család otthona igazi közösségi házként működött, ahol egymást érték a szeretetünnepségek, és ahová a Szilágyságból, Mezőségről, Székelyföldről idetelepült családok, fiatalok, gyermekek, tanárok, egyetemisták egyaránt szívesen tértek be”.

Nagy Ödönnel közösen állította össze néprajzi gyűjtő munkája alapján az Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez c. kötetet (Kolozsvár, 1939), amely 59 falu téli szokásait, köszöntőit, játékait mutatja be 12 erdélyi megyéből. Már nyugalomba vonultan dolgozta fel a dévai csángó telepések vallásos életével kapcsolatos emlékeit a Magyarországi Intézet kiadásában megjelent *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl* c. gyűjtemény számára (Bp. 1990), s a Déván hetilapként megjelenő Hunyad megyei Hírlap hasábjain társadalomrajzi írásokkal jelentkezett (1990). (Források: http://www.nyugatijelen.com/jelenido/istenre_tekintve.php, Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/m.htm#MakkaiEndre>)

⁴⁹ **Bustya Dezső** (sz. 1934.): református lelkész, püspökhelyettes. 1952-ben utolsó éves gimnazistaként Veress Zoltánnal, Palocsay Zsigmonddal, Bodor Ádámmal és másokkal a diktatúra elleni tiltakozásként megalapították az Illegális Kommunistaellenes Szervezetet (IKESZ), amiért még abban az évben 18 társával és két tanárával együtt letartóztatták, és ötévi börtönre ítélték. 1954-ben szabadult, majd a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet hallgatójaként 1958-ban végzett. Segédlelkészi évek után 1975-ig Vizaknán, majd 1975-1995 között a Marosvásárhely-alsóvárosi egyházközségben teljesített lelkészi szolgálatot. 1988-1991 között svájci adományokból és a hívők segítségével felépíttette gyülekezete templomát, a marosvásárhelyi Ludasi utcai templomot. 1990-1995 között az Erdélyi Református Egyházkerület püspökhelyettese, 1990-től szerkesztője az egyházkerület lapjának, az *Üzenetnek* (Marosvásárhely, Kolozsvár). 2009-ben jelent meg önéletrajza: *Gazdánknak célja volt velem: önéletrajzi mozaik* (Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009.). (Forrás: <http://stud-theol.blogspot.hu/2009/10/interju-bustya-dezsovel.html>; A Bustya Dezsővel készített életútinterjút ld. <http://www.kre.hu/portal/index.php/home/kiadvanyok/életinterjuk.html>)

⁵⁰ **Varga László** (sz. 1928.): lelkész. Középiskoláit a zilahi Református Wesselényi Kollégiumban végezte. A Bolyai Tudományegyetem jogi karán kezdte tanulmányait (1946), közben a Főiskolás IKE titkára volt. Politikai nézetei miatt eltávolították az egyetemről, így 1948-tól a Protestáns Teológián folytatta tanulmányait, ahol lelkészi képesítést szerzett (1952). 1957-ig abrudbányai lelkész volt. 1956 őszén, Budapesten tartózkodva, részt vett a magyar forradalom eseményeiben, s hazatérése után sem hallgatta el együttérzését az akkor már levert

forradalommal. 1957 márciusában letartóztatták, és a Dobai-per másodrendű vádlottjaként hazaárulás vádjával életfogytiglani kényszermunkára ítélték. Szamosújváron, Pitești-en, Désen raboskodott, 1964-ben a közkegyelmi rendelet alapján szabadult. 1964-től Magyarországon, Magyarparlatkán, Somkeréken, Marosfelfaluban, 1988-tól Marosvásárhelyen volt lelkész, utóbbi helyen megszervezte a cserealjai egyházközséget. 1990-ben alapítója, 1992–96 között elnöke volt a Romániai Magyar Kereszténydemokrata Pártnak. Visszaemlékezéseiből részletek a 90-es évek elejétől előbb a magyar sajtóban, majd önálló kötetben (A fegyencélet firtói. Bp. 1998) jelentek meg. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4940/>, A Varga Lászlóval készített életútinterjú ld. <http://www.kre.hu/portal/index.php/home/kiadvanyok/életinterjuk.html>)

⁵¹ **Vártemplom:** Marosvásárhely legrégebbi monumentális épülete. 14. századi alapítású ferences kolostor épületegyüttesének részeként a 15. század elején, a tornya 1442-ben Hunyadi János támogatásával épült meg. A kolostor erődítési munkálatai az 1480-as években fejeződtek be; az eredeti védőművekből mára egyetlen bástya maradt fenn. A ferences rendházat 1556-ban feloszlatták, a kolostorépületek nagy részét elbontották. A megmaradt keleti szárnyban – az egykori sekrestye emeletén és a kápolnában – kapott helyet a Református Kollégium öse, az 1557-ben alapított Schola Particula. 1559. november elsején a Vártemplomban tartott zsinatot fogadták el a Kálvin szerinti úrvacsorai tanítást, és ennek alapján itt fogalmazták meg az első magyar nyelvű református hitvallást. 1571-ben a Vártemplomban tartott erdélyi országgyűlésen János Zsigmond fejedelem megerősítette a Tordán kimondott erdélyi türelmi rendeletet, amely a világon először foglalta írásba, hogy sem prédikátort, sem pedig igehallgatót hitéért ne háborgassanak. Ennek emlékére készült a Gótikus teremben található tolerancia asztal.

A Vártemplom az egykori ferences kolostor déli részét képezte. Az egyetlen, egységes terű templomhajó belseje késő barokk kiképzésű, oldalfalait barokk pillérsor tagolja. A templombelső az 1791-es felújítás során nyerte el mai formáját, az ablakok azonban megőrizték gótikus, csúcsíves formájukat. Ekkor épült a nyugati karzat, amelyre a Johannes Prause brassói mester által 1788-1791 közt készített orgonát helyezték. A templombelső bútorzatát 1835-ben újították fel késő barokk, klasszicista stílusban. A szószék, a felette levő korona és intarziás díszítésű úrasztala 1841-ben készült. A szentély megőrizte középkori hangulatát, bár a 20. század eleji újjáépítéskor eredeti hálóboltozata helyett egy keresztboltozatot építettek vissza. A sekrestye a szentély északi oldalán elhelyezkedő kétszintes épület; emeleti részének két, barokk stílusú ablakát az 1970-es évek folyamán végzett restauráláskor alakították ki. A sekrestye belsejének kétoszlatú keresztboltozata teljes mértékben rekonstrukció, de a helyreállításnál a középkori boltozat lenyomatát követték, ezért hitelesnek tekinthető. A káptalanterem a sekrestyéhez kapcsolódik; mára csak a szentélyrésze maradt fenn, melynek belsejében, az ablakbélleteken több freskómaradványt tártak fel. A freskókon nagyrészt növényi ornamentika található, míg a dél-keleti ablakbéllet freskóján egy püspök alakja figyelhető meg. A káptalanterem szentélyének elfalazott nyugati falán jól látható az egykori diadalív lenyomata. A torony a templom északi oldalán helyezkedik el, a hajó és a szentély találkozásánál. Tetőzetén, a négy sarkon négy fiatorony helyezkedik el. (Források: <http://lexikon.adatbank.ro/muemlek.php?id=260>, http://erdely.ma/multidezo.php?id=157632&cim=jojjetek_en_hozzam_mindannyian_a_marosvasarhelyi_vartemplom)

⁵² **Bernády György** (1864-1938): gyógyszerész, jogász, politikus, Marosvásárhely polgármestere 1902-1912, valamint 1926-1929 között. Nevéhez kötődik Marosvásárhely modernizációja, az ő polgármesteri mandátuma alatt alakult ki a település belvárosának máig meghatározó arculata. Ebben az időszakban épült a magyar szecessziós építészet két legmeghatározóbb épülete, az akkori városháza (Közigazgatási Palota) és a Kultúrpalota. Kezdeményezésére létesült Marosvásárhely csatornahálózata és közvilágítása, illetve a Maros mentén épült villanytelep. Az ő polgármestersége alatt került aszfaltozásra, illetve kövezésre a legfontosabb utak, de számos új utcát is hoztak létre. Rendkívül fontos szerepet vállalt a településoktatási, kulturális és szociális rendszerének kialakításában, illetve fejlesztésében is. Polgármesteri mandátumának lejáratá után a Vártemplom gondnoka lett. (Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Bern%C3%A1dy_Gy%C3%B6rgy)

⁵³ **Juhász András** (1941-1993): lelkész, esperes. Kolozsvárott 1966-ban végezte el a Teológiát, ahonnan kikerülve Detrehemtelep, Felsődetrethem lelképítőtára volt 1966-1974 között. 1974-től haláláig, 1993-ig Marosvásárhelyen a Szabadi úton lelkész és az újonnan megalakult Mezőségi egyházmegye első esperese volt (Forrás: Juhász Zoltán, személyes közlés)

⁵⁴ **Csíki Ágnes** (1944-2007): zenetanár, karnagy. Zenetanára volt a Marosvásárhelyi Református Kollégiumnak és Kántortanítóképzőnek és a Vallástanárképző Főiskolának, ahol a Credo kórust vezette. Vezette a Bernády György kamarakórust és a Gece utcai református templom Evangélium kórusát. „Korondtól Gernyeszegig, a Gece utcai templomtól a cserealjai gyülekezetig sok helyen tevékenykedett. Az általa vezetett együttesekkel,

lehetek azok kicsi kórusok, vegyes énekkarok, fellépett templomokban, kultúrotthonokban, stadionokban, emlékünnepeken, a Székely vértanúk emlékművénel, Erdély számtalan helységében és Magyarországon. Munkáját nagy szakmai tudás jellemezte, amiért szakmai körökben elismerték, a közösségek és a közönség mindig hálással fogadták”. (Mezey Sarolta: Kórushangverseny Csíki Ágnes karnagy emlékére. <http://www.hhrf.org/nepujzag/11mar/11nu0314.htm>)

⁵⁵ **Birtalan József** (sz. 1927.): zeneszerző. Kolozsvárt végezte a zeneművészeti főiskolát (1954), az Állami Magyar Opera (1954-1956) és a kolozsvári Filharmónia (1956-57) tagja, majd a marosvásárhelyi Állami Népi Együttes karmestere volt (1957–62), 1962-től 1979-ig a marosvásárhelyi pedagógiai főiskola előadójának, majd a Maros Művészegyüttes karmestere lett. „Énekeljünk, énekeljünk” c. vegyeskarra alkalmazott három csángó népdala Csíkszeredán (1972), „Szállj, szép szavú dal” c. alatt Szász Károllyal szerkesztett iskolai kórusgyűjteménye Bukarestben (1972), A karvezetés elmélete c. pedagógiai munkája a Szász Károllyal közös Karvezetők könyve c. kiadványban (Sepsiszentgyörgy 1975), majd folytatásokban a Művelődés 1976-os és 1977-es évfolyamában jelent meg. Bartis Ferenc, Bodor Pál, Horváth Imre, Kányádi Sándor, Kicsi Antal, Majtényi Erik, Mészáros József, Tamás Mária és Veress Zoltán hazafias verseire kórusműveket, Ének a hazáról címmel Magyar Lajos versére kantátát (1977) szerzett. Feleségével 2000-ben Magyarországra költöztek.

Felesége, **Birtalan Judit** (sz. 1929) karvezető. A kolozsvári Zenekonzervatórium elvégzése után a Konzervatórium zongora főtanzakán volt gyakornok, majd férjével együtt a Marosvásárhelyi Állami Székely Népi Együttesben folytatja pályafutását, ahol karnagyként dolgozik a népi együttes megszűntetéséig, 1970-ig. Ettől kezdve másfél évtizeden keresztül, 1984-es nyugdíjba vonulásáig a Marosvásárhelyi Állami Filharmónia karnagya volt. 1984-ben megalapította a Marosvásárhelyi Református Vártemplom vegyeskarát, amellyel férjével együtt 14 évig dolgozott. (Források: <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/393/>, <http://tizsarefkor.mintakka.hu/?p=279>)

⁵⁶ **Alliance et Partage Alapítvány**: francia karitatív szervezet, amely a Montyoje egyesület, az Adsea 06 projekt és az evangélikus Asylum Alapítvány – mint alapító, ugyanakkor függetlenségüket az alapítványi működésben megtartó – szervezetek összefogásából jött össze. Az alapítvány célja, hogy a változó és nehezebbé váló gazdasági környezetben pénzügyi támogatással, programokkal, képzéssel, oltalom nyújtásával segítse a rászoruló embereket és embercsoportokat, illetve a részükre támogatást nyújtó szervezeteket és projekteket. (Forrás: <http://montjoye.org/lassocation/alliance-partage/>)

⁵⁷ **Nicolas Sarkozy** (sz. 1955): magyar származású francia politikus. Volt belügyminiszter, pénzügyminiszter, majd 2007-2012 között Franciaország miniszterelnöke.

⁵⁸ **Nagy Gyula** petrozsényi lelkész, majd nagyszebeni esperes, egyházkerületi lelkészi aljegyző, zsinati tag volt. 1962-ben a pártszervek, illetve a kultuszdepartament jelöltjeként választották meg a Kolozsvári (Erdélyi) Református Egyházkerület püspökévé. (Források: Jánosi Csongor: Püspökválasztások a Kolozsvári és a Nagyvárad Református Egyházkerületekben az 1960-as években; <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2014/ProMino-1404-06-Janosi.pdf>; http://vincze.adatbank.transindex.ro/index.php?action=nev_mutato&mutato=474&mut=Nagy%20Gyula,%20erd%20E9lyi%20reform%20E1tus%20p%FCsp%F6k)

⁵⁹ **A marosvásárhelyi református iskola keletkezése – a „Schola Particula”** A reformáció első századának negyedik évtizedében, 1556-ban az erdélyi rendek már gondoskodtak arról, hogy a régi egyházi, kolostori iskolák helyett, melyek vagy felbomlottak, elenyésztek a vallási forrongások és küzdelmek között, vagy rendelkezésüknek már nem tettek eleget, újakat és a kornak megfelelőt állítsanak. E célért ez év (1556) november 25. – december 7. között Kolozsváron országgyűlést tartottak, melynek XXIII. cikkében név szerint kijelöltek iskolahelyiségeket Kolozsváron és Marosvásárhelyen egy-egy kolostort. Ezt a törvénycikket maga Izabella királyné erősítette meg, és ígéretet tett arra, hogyha a káptalanok ügye eldől, állítsanak fel iskolákat a kolozsvári és vásárhelyi kolostorokból. A királyné 1557-ben a gyulafehérvári parciális gyűlésen beváltotta ígéretét és a kiürült kolostorokat iskolákká alakította, mivel az ifjúság elhanyagolt tanítása miatt a műveltség, vadság napról napra terjedt az országban. Ugyanazon évben a tordai országgyűlésen, melyen a teljes vallásszabadságot is kimondták, alig fél év alatt ismét előhozták a rendek az iskolák ügyében hozott törvényeket. Ekkor is kérték, sőt sürgették, hogy a kolostorokat alakítsák át iskolákká. A királyné Isten

dicséretére és az ország közhasznára kegyelmesen megengedte, hogy iskolákat állítsanak, sőt a rendek közkívánságára évenkénti jövedelmet és segélyt is rendeltek. Így a vásárhelyi iskolának a székely dézsmából ígért, és ígétét be is váltotta: harmadfél-száz (250) forintot adott a székelyvásárhelyi iskolának, s majd utóda, fia is- János Zsigmond az 1565-i országgyűlés rendelete szerint ezt tovább vitte.⁵⁹ Ugyanis a rendek nem kívántak az éppen aktuális uralkodótól függeni az iskola ügyével kapcsolatban, ezért kérték az 1566-os országgyűlésen, hogy az iskola megsegítése évről-évre úgymond kérelem nélkül megtörténjen.

Ezt a szakaszt a Báthori fejedelmek folytatták, s bár a római katolikus vallás hívei voltak, mégis nyitottak voltak meghallgatni a protestánsok kérését és segítettek a vásárhelyi iskola tanítóit és tanulóit. 1587-ben a már kiadott okmányban szereplő 150 forinthez még százat hozzárendeltek, kizárólag a vásárhelyi iskola ifjúságának hasznára és előmenetelére, amit minden évben kiszolgáltattak. A Báthori fejedelmek ideje alatt Izabella királyné rendelete, adománya (250 forint) saját- és fia halála után csökkent. Sajnos, hogy ezzel a csekély összeggel nagyon kevés tanuló és tanítót tudtak segíteni, nem csoda, hogy pár évnyi szolgálat után ezt a tanárok sem tudták így folytatni. A tanulók is lassan átpártoltak a jezsuitákhoz, ahol nagyobb támogatás várt rájuk, így az iskola lassan pusztán maradt. Ez öt – hat osztályú iskola, mely az okmányokban „Schola Particula” néven szerepelt, a református egyház felügyelete és támogatása mellett terjesztette a „szellemi világosságot” Marosvásárhelyen és környékén, Székelyföld központjában és lakói között, 1718. április 30-ig. Bár II. Rákóczi György is saját ügyeként kezelte az iskola életét, felesége, Báthori Zsófia, aki a házasság érdekében hivatalosan áttért a református hitre, de szívében hitű katolikus maradt, férje halála után fiával, I. Rákóczi Ferencel együtt újból visszatért vallásához. Ennek következtében a Sárospataki Kollégium ege is beborult, 1671-ben elkezdődött meghurcoltatása, majd hanyatlásnak indult. (Forrás: Imreh Gabriella Noémi: Liliom a tövisek között – A marosvásárhelyi református elemi oktatás múltja és jelene, kézirat, 2015.)

⁶⁰ **Laskai Csókás Péter** (latin nevén *Petrus Monedulatus Lascovius Barovius* vagy ...*de Barovia*; megh. Gyulafehérvár, 1587): református teológus, iskolaigazgató. Kolozsvári és gyulafehérvári tanulmányok után a fogarasi iskola igazgatója lett, majd Svájc, Olaszország, Franciaország és Németország nevezetesebb egyetemeit látogatta; többek között a wittenbergi egyetemet (1578). Hazatérése után, 1580-ban Marosvásárhelyen iskolaigazgató lett. A következő év végén újból külföldre utazott: Olaszország és Franciaország után 1582-ben fél évet ismét Wittenbergben töltött, ahova – rövid itthoni, majd római és genfi tartózkodás után – 1584-ben újra visszatért. Hitvitázó munkáin kívül filozófiai műve is fennmaradt, aminek ajánlásában felsorolja mindazokat a magyarokat, akik 1585-ig Wittenbergben tanultak. Az 1585-ben Lyonban megjelent tíznyelvű Calepinus-szótár magyar szövegfeleléseit jelentős részben – néhány magyar diák segítségével – ő írta, és új szócikkkel is ő egészítette ki. (Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Laskai_Cs%C3%B3k%C3%A1s_P%C3%A9ter)

⁶¹ 1718. április 30-án a marosvásárhelyi Schola Particulába menekültek a magyarországi Sárospatak református kollégiumának diákja és tanárai; gyakorlatilag így jött létre a Marosvásárhelyi Református Kollégium. Sárospatakon a Rákóczi család működtette a református iskolát, amely egyetemi szintű oktatást nyújtott. II. Rákóczi György, aki református vallású volt, feleségül vette a római katolikus Báthory Zsófiát, aki átkeresztelkedett reformátusnak, a fejedelem halála után azonban visszatért a katolikus hitre, és felszámolta az iskolát, a diákokat meg a tanárokat elkergette. Ezek előbb Gyulafehérvárra menekültek, amikor azonban Erdély a katolikus Habsburgok uralma alá került, innen is menniük kellett. Ekkor szemelték ki a marosvásárhelyi református iskolát, követeket küldtek ide, s hosszas tárgyalások után végül sikerült megegyezni. Az elemi iskola és a kollégium egyesült, és létrejött a Marosvásárhelyi Református Kollégium. Az esemény emlékét őrzi többek között az újjáépített marosvásárhelyi Vártemplom. A Gótikus terem egyik festett üvegablakán János Zsigmond fejedelem valamint a Református Kollégium címere és az 1718-as évszám látható, amikor a marosvásárhelyi iskola befogadta a sárospataki diákokat.

(Források: <http://refkoll.ro/a-kollegiumrol/sajtovisszhang/321-a-marosvasarhelyi-reformatus-kollegium>; <http://www.e-nepujasag.ro/op/article/festett-%C3%BCvegen-%C3%A1t-ragyogott-betlehemi-csillag>)

⁶² **Pap Géza** - 1954-ben született Kolozsváron. 1978-ban végezte tanulmányait a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben. 1979-től Bukarestben segédlelkész. 1981-től a Kolozs megyei Magyarokéletpályán szolgál. 1988 decemberétől kolozsvári felsővárosi lelkész. 2000-2012 között az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke. (Papp Annamária: Tisztújítás az Erdélyi Református Egyházkerületben. = Szabadság (Kolozsvár), dec. 12.)

⁶³ **Horváth Jenő** (1900-1989): lelkész, teológiai tanár, író, költő, publicista. Középiskolai tanulmányait a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban (1920), főiskolai tanulmányait a kolozsvári Református Teológián s

ösztöndíjjal Skóciában végezte, Debrecenben doktorált (1937). Lelkész Aninószán, 1941-től a nagyenyedi Bethlen Gábor Teológiai Akadémia, 1945-től Kolozsvárt a Protestáns Teológiai Intézet tanára. 1960-ban vonult nyugalomba. Hitbuzgalmi írásait az egyházi sajtó, szociális érzésű, a szülőföldről kötődő verseit, elbeszéléseit, cikkeit 1921-től kezdve a Pásztortűz, Erdélyi Helikon, Ifjú Erdély, Ellenzék, 1941 után az Erdélyi Gazda, Szövetkezés, Havi Szemle, Déli Hírlap közölte; később az Előre és Igazság hasábjain is jelenik meg írása. Szerepel a *Versekben tündöklő Erdély* (Kv. 1941) és a *Romániai magyar írók antológiája* (Nagyenyed 1943) c. kiadványokban. Összeállításában jelent meg Nagyenyeden a *Virágoskert* (1941) és *Kalászkok* (1944) c. vers- és mesegyűjtemény, valamint a *Ki-ki magának orvos*a (1944) c. egészségügyi tanácsadó. Önálló kötetei: *Betemetett bányász* (versek, Aninószán 1935); *Most szedtem a fáról* (novellák, Kv. 1938). (Forrás: <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/1509/>)

⁶⁴ **HEKS (Hilfswerk der Evangelischen Kirchen Schweiz):** A Svájci Evangéliumi Egyházak Segélyszervezete 1946-ban kezdte meg munkáját. Központja előbb Zürichben, majd Genfben volt, végül Lausanne-ba költözött. Az 1940-es évek végéig különösen a II. világháborúban elszegényedett európai országok és egyházak segélyezésével foglalkozott, majd az ötvenes évektől kezdve egyre nagyobb hangsúlyt kapott tevékenységében a kelet-európai lakosság és egyházak támogatása, főleg ruha-, élelmiszer- és könyvadományok formájában. Az 1960-as évektől kezdve a HEKS humanitárius tevékenysége kiterjedt a világháború sújtotta övezeteiben és a fejlődő országokban élők, valamint a menekültek segélyezésére, oktatására, egyházi életük támogatására is. A segélyezésen túl a HEKS az 1970-es évektől kezdve részt vesz a természeti csapások, illetve háborúk utáni újjáépítésben, valamint szoros kapcsolatot ápol a jogtalanságok és a rasszizmus ellen fellépő emberi jogi csoportokkal is; ilyen irányú tevékenysége miatt többször került politikai viták keresztjébe. A szervezet ökumenikus tevékenysége is jelentős: számos egyházzal, misszióval és szeretetszolgálattal ápol kölcsönös kapcsolatokat. (Forrás: <http://www.heks.ch/ueber-uns/geschichte/>)

⁶⁵ **Tőkés László** (sz. 1952): református lelkész, püspök, egyházi író. 1975-ben a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben szerzett lelkészi diplomát. 1975-től Brassóban segédlelkész, majd Zernyesten helyettes missziós lelkész. 1977–84 között dési lelkészként részt vett a város művelődési és közéletének megszervezésében, ennek során került először összeütközésbe a város fellendülő magyar szellemi életét rossz szemmel néző államhatalmi szervekkel. 1979-ben levélben tiltakozott D. Papp László nagyváradi püspök Illyés Gyulát megvédező megnyilatkozása ellen. Részt vett az Ellenpontok című szamizdat kiadvány munkájában: Az erdélyi református egyház helyzete című tanulmánya a 4. számban jelent meg, 1983 júniusában. 1984-ben felmérést készített a református egyházat sújtó énekeskönyv- és falinaptár-hiányról s ennek következményeiről. Az állami és egyházi hatóságokkal való szembenállása miatt, az állami hatóságok nyomására felfüggesztették lelkészi állásából, majd áthelyezték a Királyhágómelléki Református Egyházkerületbe. 1986–89-ben Temesváron segéd-, majd rendes lelkész. Itt kezdődött el zaklatása 1988–89-ben az egyházi állapotokat és a falurombolást bíráló megnyilatkozásai miatt. 1989-ben az állami és egyházi hatóságok pert indítottak ellene, megpróbálták szószékétől megfosztani, majd erőszakkal a szilágysági Menyő községbe száműzték. Üldöztetése ellen védelmére keltek nemcsak hívei, hanem a hozzájuk csatlakozó temesvári románok is, ezzel kirobbantva a temesvári forradalmi megmozdulásokat, amelyek a Ceaușescu-diktatúra bukásához vezettek. 1990-ben az ideiglenes Nemzeti Megmentési Front tagja. 1991–2003 között az RMDSZ tiszteletbeli elnöke. 1990-től a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke. 1991-től a Partiumi Közlöny szerkesztőbizottságának elnöke, a romániai Református Egyház Zsinatának társelnöke; 1992-től az Európai Tiszteletbeli Szenátus tagja, a Magyarok Világszövetsége és a Magyar Reformátusok Világszövetsége elnökségi tagja, a Johannita Lovagrend tagja; 2004-től az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács elnöke. 2007-től az Európai Parlament képviselője. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4756/>)

⁶⁶ **Léstyán Ferenc** (1913-2008): római katolikus lelkész, egyházi író, egyháztörténész. A csíkszeredai Római Katolikus Főgimnáziumban érettségizett (1932), felsőbb tanulmányait a gyulafehérvári Hittudományi Főiskolán végezte (1937). Római katolikus lelkészi szolgálatát Gyergyóremetén kezdte, Sepsiszentgyörgyön (1938), Tordán (1939-42), Gyulafehérváron (1943), Kolozsvárt (1943-44), Ditróban (1944), Csíkkarcfalván (1945-52), Désaknán (1952) folytatta. Közben az Antonescu-diktatúra nagyszebeni hadbírósa halálra ítélte, majd egy kommunista koncepciók perben egy éves börtönbüntetést róttak ki rá (1954-55). Kiszabadulva 1955-től 1992-ig plébános, majd főesperes plébános volt Marosvásárhelyen. 1992-ben Gyulafehérvárra ment, ahol hivatalban lévő, majd nyugalmazott vikáriusként dolgozott 2006 elejéig. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/1.htm>)

⁶⁷ **Horváth Levente:** Kolozsváron élő református lelképásztor. Gyülekezeti lelkész volt Marosvásárhelyen 5 évig, majd Istvánházán 2 évig. Pár évig a Kolozsvári Református Kollégium vallásánára, majd a Vallásánárképző Teológiai Kar előadó tanára, két évig az IKE első erdélyi titkára, a 90-es években a Koinónia Könyvkiadó alapítója és a Genézisusz Társaság diákmissziójának elindítója-szervezője volt. 1993 óta missziói lelkész: a Református Mentő Misszió és a Bonus Pastor Alapítvány szenvedélybeteg- és alkoholfüggők missziójának a vezetője. 2009-ben védte meg Walesben a doktori disszertációját, amit az erdélyi református egyház 1895-1950 közötti missziófogalmának vizsgálatáról írt. (Forrás: <http://www.textbridge.ro/irodalmi/horvath.htm>)

⁶⁸ **ifj. Hegedűs Loránt** (1930-2013): református lelkész, püspök. 1954-ben végezte el a Budapesti Református Teológiai Akadémiát. 1954-55-ben Bicskén, majd 1956-58 között a budapesti Kálvin téri gyülekezetben volt segédlelkész, 1956 novemberétől 1957 áprilisáig Ravasz László mellett. 1955-ben részt vett a Hitvalló Nyilatkozat megszövegezésében. Az 1956-os forradalomban játszott szerepe miatt 1958-ban el kellett hagynia Budapestet. Nagykörösön, Monoron, Komlón, Alsónémediben volt segédlelkész. 1963-1983 között Hidas, majd 1983-1996 között a budapesti Szabadság téri Református Egyházközség lelkésze volt. 1991-2002 között a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke és a Magyarországi Református Egyház Zsinatának lelkészi elnöke volt. 2004-ben, nyugdíjba vonulása után a Hazatérés Temploma (Szabadság téri Református Egyházközség) örökös lelképásztorává választotta. (Forrás: <http://www.reformatus.hu/mutat/7783/>)

⁶⁹ **Teleki Téka** (Marosvásárhely, Bolyai utca 17.): a magyar nyelvterület egyik első – és azóta is megszakítás nélkül működő – nyilvános könyvéra. 1802-ben nyílt meg, alapítója, gróf széki Teleki Sámuel (1739–1822) korának egyik legképzettebb könyvgyűjtője volt. Gyűjteményét kezdetől fogva közkönyvtárnak szánta, s jelentős közéleti tevékenysége mellett – 1791-től haláláig Erdély főkancellárjaként –, egész életében dogozott gyarapításán. A könyvtárpépület magját a Rhédey Zsigmondné Wesselényi Kata által az 1770-es évek közepén épített barokk stílusú városi palota képezi. Az épület kettős funkciót látott el: megtalálható benne a korabeli főúri városi palota összes tartozéka és helyisége (főúri lakosztály, reprezentatív nagyterem, női lakosztály stb.), az épület alapterületének csaknem fele azonban háromhajós, galériás csarnokkönyvtárként működött, a földszinten olvasóteremmel és ugyanitt külön lakosztállyal a könyvtárosnak. (Források: <http://lexikon.adatbank.ro/muemlek.php?id=179>, http://www.telekiteka.ro/index.php?m=teleki_bolyai_konyvtar)

⁷⁰ **Kultúrpalota** (eredetileg Ferencz József Közművelődési Ház): Marosvásárhely főterén álló, közművelődési célokat szolgáló impozáns épület. A földszinti nagyterem, a hangversenyterem 800 személy befogadására alkalmas. Színpadán Pablo Casals, Jan Kubelik, George Enescu, David Ojsztrah és Bartók Béla is megfordult. A harmadik emeleten található több mint ezer alkotással a képzőművészeti múzeum. A könyvtárban több mint egymillió kötet található.

Építésének ügye először a városi tanács 1907. június 4-én tartott közgyűlésén került napirendre annak a törvényjavaslatnak a hatására, amely Ferenc József koronázásának 40. évfordulója alkalmából a vidéki városok művelődési házainak építését indítványozta. Bernády György, Marosvásárhely polgármestere az épület terveinek elkészítésével Komor Marcell és Jakab Dezső budapesti építészeket bízta meg. A 1911-1913 között felépült Kultúrpalota a magyaros szecesszió Lechner Ödön által elindított építészeti mozgalmának jelentős példája és a szintén magyaros törekvéseket képviselő gödöllői művésztelep összművészeti törekvéseinek csúcspontja. Az épület homlokzatán Körösfői-Kriesch Aladár mozaikja látható, a magyar kultúra apoteózisa (Hódolat Hungária előtt), amelyet a többi mozaikkal együtt Róth Miksa kivitelezett. Hungária allegorikus figurája a magyar királyi jelvényekkel ékesen (korona, koronázási palást, kard) trónol, két oldalán egy-egy vértbe öltözött címertartó angyalszárnyú alak áll. Egyikük Marosvásárhely, másikuk Mátyás király címerét tartja. A bejárati ajtók fölött Kallós Ede bronzreliefjei Liszt Ferenc Szent Erzsébet-legendáját, a két Bolyait, Aranka Györgyöt és Erkel Ferenc Bánk Bán című operájának egyik képét jelenítik meg. A második emeleti ablakok mellvédjében álló kőből faragott portrék a magyar irodalom, tudomány és művészet nagyjait örökítik meg. Az épület zeneiskola felőli oldalhomlokzatát Körösfői-Kriesch Aladár a zene allegóriáit ábrázoló mozaikjai díszítik. A tetőt a Zsolnay-gyárban készült mázas (kék-fehér) és mázatlan (vörös) cserepek fedik. Az épület bejáratával szemközti nagyterem ajtóit felett impozáns koronázási dombormű látható. Az oldalfalak freskóinak témái: Székely népmese és Székely táltosok. A ruhatárak felett pedig az egyik oldalon kalotaszegi népviseletbe öltözött emberek, asszonyok, a másik oldalon Varga Katalin története elevenedik meg. A lépcsőházak öloműveglaklakin Jókai Mór, Kossuth Lajos, Petőfi Sándor, Liszt Ferenc, Erkel Ferenc és Munkácsy Mihály portréja látható. Az üvegtáblák Róth Miksa műhelyében készültek, csakúgy, mint a Tükörterem színes üveglaklakai, melyek az erdélyi mítoszok és balladák világába vezetnek. A második emeleti kisterem üveglaklakin az erdélyi aranykort

időző Bethlen Gábor tudósai körében témájú többrészes kompozíciót találjuk, két oldalán az egyházi és világi zene allegorikus alakjainak ábrázolásával. Az iparművészeti alkotások méltó keretétül szolgál az architektúra, amely letisztult, modern formáival, nagyszerű térkapcsolataival joggal vált Marosvásárhely ékességévé. (Források: <http://lexikon.adatbank.ro/muemlek.php?id=238>, [https://hu.wikipedia.org/wiki/Kult%C3%BArpalota_\(Marosv%C3%A1s%C3%A1rhely\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Kult%C3%BArpalota_(Marosv%C3%A1s%C3%A1rhely)))

⁷¹ **Calepinus Idegen Nyelvű Népfőiskola és Vizsgaközpont.** Fülöp G. Dénes, a marosvásárhelyi Vártemplom lelkipásztora 1989-ben kezdeményezte a nyelvtanítás megszervezését az egyházközség keretében, a német Volkshochschule típusú népfőiskolák mintájára. Elsősorban azokat az anyagilag hátrányos helyzetben levő magyar fiatalokat kívánta segíteni a nyelvtanulásban, akik nem tudnak drága magánórákat venni. 1990 tavaszán szervezték meg az első angol tanfolyamot, majd rövidesen kialakult a hároméves oktatási struktúra kezdők, középfaladók és haladók számára. A későbbiekben áttértek a hat szemeszteres rendszerre. 1992-ben megindították a francia tanfolyamot, 1993-ban a németet, és amikor igény mutatkozott rá, három tanévben holland tanfolyamot is szerveztek. Az amerikai, skót, francia, holland egyházi és világi kapcsolatoknak köszönhetően minden évben sikerült külföldről érkező önkénteseket biztosítani a nyelvtanítás segítésére, és – szintén a külföldi támogatóknak köszönhetően – létrejött a városban egyedülálló idegen nyelvű szakkönyvtár, amely az évek alatt több mint ötezer kötetes könyvtárrá fejlődött. A hallgatók száma évente 300-350 körüli, és minden évben mintegy száz személy a végzetek száma. A három éves képzés mellett ugyanakkor különböző fokozatú angol és német nyelvvizsgát szerveznek, és 2005-től a Calepinus Alapítvány a Londoni Kereskedelmi és Iparkamara által szervezett Business English vizsga hivatalos vizsgaközpontja.

A Calepinus Alapítványt 1995-ben jegyeztették be a marosvásárhelyi törvényszéken. Nevét a Teleki Tékában is fellelhető soknyelvű Calepinus szótár után kapta, amelybe a külföldi egyetemre járás jeles erdélyi képviselője, Laskai Csókás Péter jóvoltából a magyar nyelv is felvételre került a 16. század utolsó éveiben. (Forrás: Ábrám Zoltán: A Calepinus Alapítvány; <http://www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=560>)

⁷² **Lőrincz István.** „1958. június 12-én születtem a Sepsiszentgyörgy melletti Mikóújfaluban. Születésem idején családom nagy megpróbáltatáson ment át. Édesapám, aki szintén református lelkész volt, a szamosújvári börtön rabja volt; vallási izgatás címén, koncepciós per alapján 12 évre volt elítélve. Én 3 hónappal az ő letartóztatása után jöttem a világra. Szellemi épségemet édesanyám erős hitének köszönhetem, aki Magyarországról telepedett át (...). Ő különben felekezeti tanítónő volt egészen 1949-ig, mikor is állami tanítónő lett 1958-ig, amikor édesapám bebörtönzése után elbocsátották állásából. Istennek azonban gondja volt reánk, és édesanyámnak testvéremmel együtt (ifj. Lőrincz János, aki szintén református lelkipásztor) 6 éves korunkig fizikai munkával szerezve kenyerét, úgy viselt gondot rólunk, hogy nem kellett szükségét látnunk. Édesapánk 1964-ben szabadult amnesztia alapján, így először 6 éves koromban láttam meg őt. Szüleim a szabadulás után a kalotaszegi Magyarókerékre kerültek, ahol édesapám kereken 20 évet szolgált, ő 1998-ban tért haza Megváltó Urához. Szüleim mély hite, ami valóságos volt, már gyerekkoromban megragadott, és lassan megérlelődött bennem a vágy, hogy én is lelkipásztor lehessen. Miután elemi iskoláimat Magyarókeréken, az általános iskolát Kalotaszentkirályon, a középiskolát pedig Bánffyhunyon elvégeztem, 1977-ben sikeresen felvételiztem a Teológiára és 1 évi katonai szolgálat után, elkezdtem teológiai tanulmányaimat. Egy évet tanultam Nagyszebenben is, aminek nagy ajándéka a német nyelv elsajátítása. (...) 1983 okt. 1-étől segédlelkészi kinevezést kaptam abba a gyülekezetbe, ahol most is szolgálok. Bustya Dezső lelkésztől nagyon sokat tanulhattam, 1985 április 1-jétől a Kolozsvár melletti Türe gyülekezetbe választott lelkipásztorául, ahol 8 és fél éven át szolgálhattuk Urunkat. (...) 1992 szeptemberétől 1993 májusáig az Utrechti (Hollandia) Királyi Egyetem ösztöndíjasaként folytathattam teológiai tanulmányokat Pál apostol etikája tárgykörben. A holland nyelvtudás a német mellett egy óriási kincs számomra, hisz így értékes teológiai könyveket olvashatok, amik gazdagítják igehirdetésem, konferenciámat fordítok, az utóbbi két évben két könyvet is lefordíthattam, az egyiket hollandról magyarra, a másikat pedig magyarról hollandra. 1993 augusztus 1-jétől a Torda melletti Aranyosegerbegyeny szolgáltam, ez a szolgálat csupán bő két évet tartott, mert 1995 november 1-jétől a Marosvásárhely - Alsóvárosi gyülekezet hívott meg lelkipásztorául. Azóta itt szolgálom Megváltó Uramat, bízva abban, hogy 'a ti munkátok nem hiábavaló az Úrban'". <http://honlap.parokia.hu/lap/marosvasarhely-alsovarosi-gyulekezet/cikk/mutat/lorincz-istvan-lelkesz-oneletraja/>)

⁷³ A **Marosvásárhelyi Kántor – Tanítóképző Főiskolát** 1990-ben alapították az erdélyi magyar egyházak és az RMDSZ akkori Maros megyei szervezete. A főiskolába református, római katolikus, evangélikus és unitárius ifjak jelentkezhetnek egész Erdélyből, Romániából. Az intézet célja evangéliumi szellemű, szolgáló életre való

nevelés, a pedagógus- és kántorképzésnek megfelelő széleskörű ismeretanyag és általános műveltség közvetítése. Feladatát nyolc féléves, két szakos - tanító és kántor - képzési formában valósítja meg.

A tanító szak a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karának (Nagykőrös, Magyarország) székhelyen kívüli, 2002-ben akkreditált, majd 2005-ben a bolognai folyamatnak megfelelően újból minősített képzése. A kántor szak az Erdélyi Református Egyházkerület és a Marosvásárhelyi Református Vártemplomi Egyházközség által működtetett felsőfokú képzés. A 2002-2003-as tanévtől a kántor-tanító szak mellett levelező tagozaton elindult az általános tanító szak aprófalvakban, szörványvidéken több éve oktató szakképzetlen pedagógusok részére. A képzés célja hozzájárulni a szörványvidékek magyar óvodáinak és iskoláinak fennmaradásához, a képzett magyar keresztyén értelmiségi néptanító réteg kialakításához. (Forrás: <http://www.ktkf.ro/?page=tortenet>)

⁷⁴ **Maros Tibor** (1923-2002): ideggyógyász, hepatológus, orvosi szakíró, tankönyvíró. Középkorlát Déván és Kolozsvárt végzett, egyetemi tanulmányait Kolozsvárt, Budapesten, majd Marosvásárhelyt folytatta, ahol orvosi diplomát szerzett (1947). Pályáját a marosvásárhelyi OGYI anatómiai tanszékén kezdte, 1960-tól professzor, doktor docens (1966), tanszékvezető, az Orvosi Akadémia levelező tagja, érdemes orvos. 1989-ben Magyarországra költözött.

Tudományos téren jelentősek a máj kísérleti patológiájára, az idegrendszer kísérletes morfológiájára, a belső szervek érstruktúrájára vonatkozó vizsgálatai. Nemzetközileg ismertek a sclerosis multiplex kórereditét vizsgáló modell-kísérletei és eredményei. A máj és idegrendszer kapcsolatait felderítő eredeti monográfiájáért Babeş-díjjal, a máj regenerációjáról írt könyvéért Marinescu-díjjal tüntették ki. Társszerzője a Romániában megjelent első anatómiai atlasznak (1983). (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/m.htm>)

⁷⁵ **Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, marosvásárhelyi Műszaki és Humántudományok Kara:** A marosvásárhelyi magyar nyelvű műszaki képzés igénye már a rendszerváltozás előtt is ki nem mondott téma volt szűk szakmai körökben, azonban a kar létrejöttének szükségszerűsége 1990-ben hangsúlyosan megmutatkozott, amikor csaknem százezer ember követelt Marosvásárhely központjában önálló magyar tudományegyetemet a hazai magyar közösségnek. A városban a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem, a Színművészeti Egyetem (ma Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem) és a Petru Maior Egyetem állami intézmények mellett, magánegyetemként, a magyar állam finanszírozásával 2001-től működik a Sapientia EMTE marosvásárhelyi Műszaki és Humántudományok Kara (MHTK). A kar magyar nyelvű műszaki felsőoktatás legjelentősebb központja, amely országos viszonylatban egyedülálló módon biztosít magyar nyelvű képzést hat mérnöki szakon.

A MHTK 2001-ben hirdetett felvételit először, öt szakra: Szociálpedagógia, Informatika, Mechatronika, Számítástechnika, Automatika és alkalmazott informatika. A felvételire való jelentkezési arány igazolta az előzetes várakozásokat, hiszen a jelentkezők száma meghaladta a beiskolázási számokat. Kezdetben a város központjában található Deus Providebit tanulmányi Házban zajlott az oktatás, majd ahogy a diáklétszám növekedett, úgy kellett egyéb helyszíneket is bevonni. A 2003 nyarán elkezdett zöldmezős beruházás eredményeképpen 2006-ban már minden hallgató az új, Marosvásárhely és Koronka határában felépült campusban kezdhetette el a tanévet. (Forrás: <http://www.ms.sapientia.ro/hu/magunkrol>)

⁷⁶ Susanne Kummer a Glaube in der 2. Welt (G2W) zürichi székhelyű svájci alapítvány – kutatóintézet és segélyszervezet – erdélyi koordinátora az 1990-es évektől. A második világháború éveiben alakult G2W az 1970-es években vált Európa-szerte ismertté ökümenikus és segélyező tevékenységével, amellyel különösen a nyugati országok és az akkori szovjet-blokk országai keresztyén egyházai közti párbeszédet, az kívánta elősegíteni, ezenkívül pénzadományokkal, ösztöndíjakkal segítette a volt szocialista országok elnyomott egyházainak tevékenységét. A kelet-európai rendszerváltozások után a G2W – amely 2008-ban a Hit, Vallás és Társadalom Ökümenikus Fórumára változtatta a nevét – a hátrányos helyzetű csoportok felzárkóztatását végző civil projektek és a különböző európai felekezetek közti párbeszéd fórumainak támogatását végzi. Havi szakfolyóirata a *Vallás és Társadalom Keleten és Nyugaton*. A 2000-es évektől a G2W tevékenységének fókuszában különösen Oroszország és a Közel-Kelet társadalmi állnak, miközben folytatja a kelet-európai projektek támogatását is. (Forrás: <https://www.g2w.eu/>)

⁷⁷ **Pici Ház:** a Vártemplom gyülekezetének utcagyerek-missziós háza Marosvásárhelyen, az Avram Iancu utcában. 20-25 állandó nappali lakója van a háznak, hidegvölgyi cigánygyerekek és néhány nagyon leszegényedett magyar család gyerekei, akik különben kéregetésből tudnának megélni. A Pici Ház meleg ebédet, fürdési lehetőséget biztosít a gyerekeknek, két pedagógus foglalkozik velük, így iskolába tudnak járni a kicsik, a házi feladatot és a tanulást pedig a Pici Házban végzik el. A ház működését 2014-ig egy hollandiai alapítvány támogatta. (Forrás: <http://www.szekelyhon.ro/aktualis/marosszek/veszelyben-a-pici-haz/print>)

⁷⁸ **Lazarenum Alapítvány:** a marosvásárhelyi Vártemplomi Református Egyházközség diakóniai szolgálatában működő nonprofit szervezet. 1991-ben jött létre skót, északír, holland és brit humanitárius szeretetszolgálatok segítségével. Az alapítvány célja hátrányos szociális helyzetű gyermekek és idős emberek támogatása az erre a célra létesített intézményekben, illetve nagycsaládokban, szem előtt tartva spirituális, szociális és gazdasági szükségleteiket.

Megalapítása óta a Lazarenum Alapítvány a következő intézményeket létesítette:

1993: Lidia Gyermekotthon – árva és elhagyott gyermekek számára

1996: Családgondozás és fejlesztési tanácsadás - elszegényedett sokgyermekes családok számára

2001: Pici Ház – nappali nevelési és fejlesztési otthon szegény és utcagyermek számára

2003: Diakóniai központ - idős személyek számára

(Forrás: http://lazarenum.eu/index_hu.php)

⁷⁹ A Lidia Otthon neve a bibliai Lídiából jön, aki az első keresztyén nő volt Európában. Vö. ApCsel 16, 14. (Fülöp G. Dénesné Suba Ilona személyes közlése alapján)

⁸⁰ **Szabó Dániel** (sz. 1933.): református lelkész, 1990-2002 között a Tiszáninneri Református Egyházkerület főgondnoka. Középiskolai tanulmányait Miskolcon a Református Lévy József Gimnáziumban végezte. Orvosi pályára készült, de mint „papgyereket” nem vették fel az egyetemre. Így előbb villanyszerelést tanult, gépkocsivezetői jogosítványt szerzett, majd teológiára jelentkezett. Kiváló tanuló volt, ennek ellenére Walther Lüthi ígéhirdetéséről, valamint Arany János etikájáról írt szakdolgozata miatt megkérdőjelezték a lelkészi szolgálatra való alkalmasságát. Amikor pedig az üldözött lelképásztorok mellett szólalt meg, eltávolították a lelkészi szolgálatból. Rövid ideig angol és német nyelvtanítással foglalkozott, majd szállodai portásként dolgozott nyugdíjazásáig Miskolcon. Közben diplomát szerzett a Vendéglátóipari Főiskolán. Egyházi szolgálatokat végzett - palást nélkül is. Részt vett falusi templomok renoválásában, konferenciákat szervezett, missziói lelkülettel fordult a romák felé. Nyugati keresztyén kapcsolatait Magyarországon, Kárpátalján és Erdélyben is kamatoztatta.

A Tiszáninneri Református Egyházkerület gyülekezetei a rendszerváltás után – előbb 1990-ben, majd 1996-ban is - főgondnoki tisztségre választották meg. E tizenkét év alatt kiemelkedő szerepet vállalt a Sárospataki Református Teológiai Akadémia, valamint a Lévy József Református Gimnázium újraindításában, a Károli Gáspár Református Egyetem és a nemesbikki szeretetotthon létrehozásában, továbbá a kárpátaljai református iskolák létrejöttében és működésük folyamatos biztosításában is. Aktív szerepet vállalt abban, hogy Marosvásárhelyen árvaház és öregotthon működjön. Az 1997. február 27-én megalakult XI. Budapesti Református Zsinat világi alelnökeként munkálkodott. Missziói tevékenysége lényegesen túlnőtt a Kárpát-medencén. Oroszország, Kína, Korea, Japán keresztyén közösségeivel is eleven, gyümölcsöző kapcsolatot ápol. Az Egyesült Államok-beli Montreal College-től doktori címet kapott. Missziói elkötelezettségét és szolgálatait a kanadai Montreal Egyetem teológiai díszdoktori címmel ismerte el 1997-ben. A kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet szintén doctor honoris causa címmel tüntette ki 2003-ban. Részt vett a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinata előkészítésében, melyben később világi elnöki tisztségre választották meg. A Magyar Református Világszövetség Alelnöke. A Magyar Református Presbiteri Szövetség elnöke, a Magyar Evangéliumi Szövetség (Alliansz) elnöke, a Wycliffe Bibliafordítók Egyesületének szintén elnöki teendőit látja el, valamint elnöke az Új Remény Alapítványnak. A Sárospataki Református Teológiai Akadémia tiszteletbeli tanári címmel tüntette ki. Jelenleg is tart missziói szemináriumokat a Teológián. (Forrás: <http://www.srta.tirek.hu/lap/tiszteletbeli/cikk/>)